

ქართული ხელნაწერი 60860

საქართველოს ეროვნული ცენტრი
NATIONAL CENTRE OF MANUSCRIPTS

GEORGIAN MANUSCRIPT BOOK

5th-19th centuries

ON-LINE ALBUM

Prepared by Maia Karanadze, Lela Shatirishvili, Nestan Chkhikvadze
with participation Tamar Abuladze

Editor: Nestan Chkhikvadze

ქართული ხელნაწერი ციბი

V-XIX სს.

ელექტრონული ალბომი

შეადგინეს მაია კარანაძემ, ლელა შატირიშვილმა, ნესტან ჩხიკვაძემ,
თამარ აბულაძის მონაწილეობით

ნესტან ჩხიკვაძის რედაქციით

აღნიშნული პროექტი განხორციელდა სსიპ ქართველოლოგის, პუმანიტარულ და სოციალურ მეცნიერებათა ფონდში (რუსთაველის ფონდი), ამჟამად შოთა რუსთაველის ეროვნულ სამეცნიერო ფონდში, მოპოვებული გრანტის მეშვეობით (გრანტი N016-08). წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი აზრი ეკუთვნით ავტორებს და, შესაძლოა, არ ასახავდეს სსიპ რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის შეხედულებებს.

Current project was executed and accomplished by the financial support of the Foundation of Georgian Studies, Humanities and Social Sciences (Rustaveli foundation) at present Rustaveli National Science Foundation (Grant N016-08). Any idea in this publication belongs to the author and may not represent the opinion of the Rustaveli National Science Foundation itself.

ალბომის დიზაინი
ვიოლა ტულუში

ფოტოები
მირიან კილაძე

ალბომში გამოქვეყნებული ფოტომასალისა და თითოეული მონაკვეთის რაიმე ფორმით (ელექტრონული, ბეჭდური) გამოყენება შესაძლებელია მხოლოდ საავტორო უფლების მფლობელის ნერილობითი ნებართვის საფუძველზე.

ISBN 978-9941-0-3093-2

© ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

© ნ. ჩხიკვაძე, ლ. შათირიშვილი, მ. კარანაძე

წინამდებარე ალბომში წარმოდგენილია ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ფონდებში (A, H, S, Q) დაცული V-XIX სს-ის ქართული ხელნაწერი წიგნები და უცხოეთის (სინის მთა, იერუსალიმის ბერძნული საპატრიარქო) ქართული კოლექციების ის ფოტოასლები, რომელთა გამოყენების უფლებასაც ფლობს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. ალბომში შესული ადიშის ოთხთავის მხატვრული ასლი შესრულებულია ავტორთა მიერ შედგენილი აღნერილობისა და მითითების საფუძველზე. ყველა ეს ხელნაწერი თვალნათლივ ასახავს წიგნის, როგორც კულტურულ-ისტორიული ფენომენის, წარმოშობისა და განვითარების ისტორიას. ალბომი შედგება ოთხი თავისგან. მასში თავმოყრილ მასალას ახლავს ზოგადი შინაარსის საინფორმაციო ტექსტი და სათანადო ფოტონიმუშები ანოტაციების თანხლებით. ალბომს ერთვის ზოგადი ბიბლიოგრაფია. ალბომი გამიზნულია ქართული წერილობითი კულტურის ისტორიით დაინტერესებული მკითხველებისთვის.

An on-line album of Georgian manuscript book was created within the Grant project "Georgian Manuscript Book (including website)" financed by Rustaveli research fund. N. Chkhikvadze (scientific research manager), M. Karanadze, L. Shatirishvili were working on this project with participation of T. Abuladze.

In the album there are represented 5th-19th cent. Georgian manuscript books preserved in the fonds of National Centre of Manuscripts (A, H, S, Q) as well as some items belonging to foreign funds and National Manuscript Centre has the legal right of using photo copies of them.

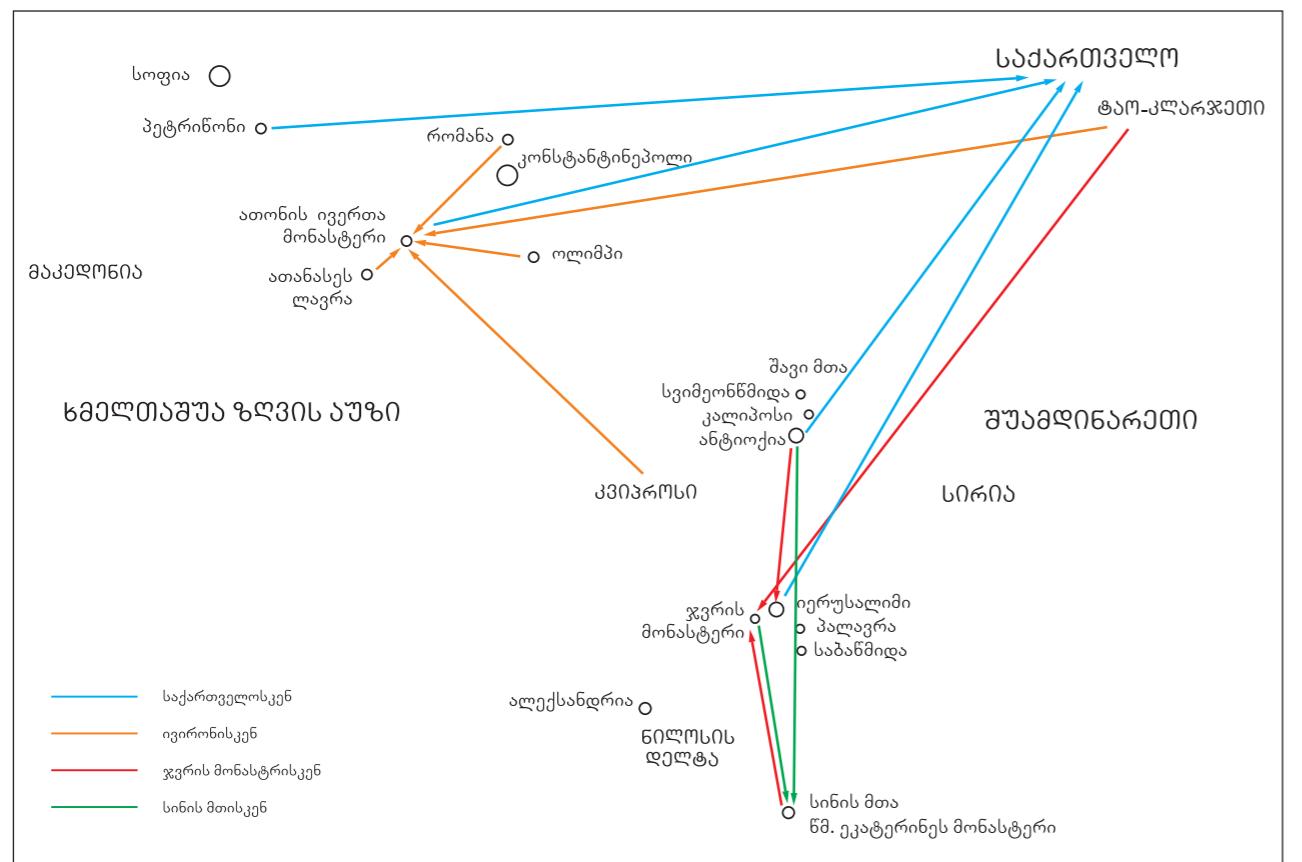
Artistic copy of Adishi gospel is accomplished on the bases of authors' descriptions and instructions. All this manuscripts show the origin and the development of the book as a cultural-historical phenomenon.

Album consists of four chapters. Common informational texts and photos with annotation come with every collected material, as well as main bibliography.

This album will be helpful for readers who are interested in written culture.

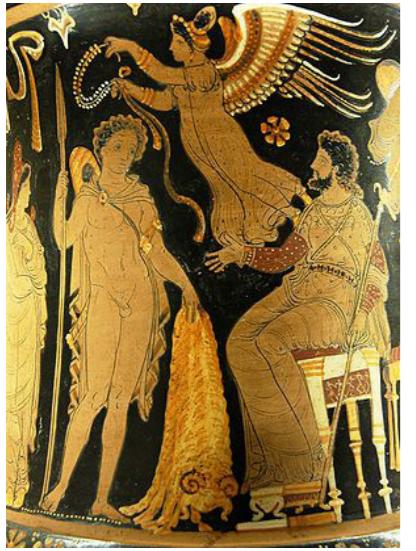
ქართული ხელილობითი კულტურის სათავეები.
დამცალენობის ნარმოშობა

ქართულ ხელნაწერთა შექმნისა და გადანაცვლების რუკა (V-XVII სს.)

ქართული ხელნაწერი ტრადიცია 16-საუკუნოვან ისტორიას ითვლის. მისი უძველესი ნიმუშები V საუკუნით თარიღდება. ეს ადრეული ფურცლებიც კი სავსებით ნათელ წარმოდგენას გვიქმნიან თანადროული ეპოქის ინტელექტუალური ცხოვრების, მხატვრული აზროვნებისა და მატერიალური კულტურის განვითარების შესახებ. ქართული ხელნაწერი არ შექმნილა ჩაკეტილ და მსოფლიო ცივილიზაციისაგან მოწყვეტილ გარემოში. მის წარმოშობასა და განვითარებას, ერთი მხრივ, ხელი შეუწყო საქართველოს კულტურულმა და პოლიტიკურმა ორიენტაციამ და, მეორე მხრივ, სახელმწიფოებრიობისა და კულტურული იდენტურობის დაცვის აუცილებლობამ. ამ იდენტურობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ელემენტს კი ქართული დამწერლობის წარმოშობა შეადგენდა.

როდის და რა ვითარებაში შეიქმნა ქართული დამწერლობა? ამ კითხვის პასუხს მეცნიერება ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ეძებს. ქართული ანბანის ძირებს უკავშირებენ ფინიკიურ, არამეულ, ბერძნულ დამწერლობებს. აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს მისი წარმოშობის დროც. მკვლევართა ნაწილი ქართულ ანბანს პრექრისტიანული ეპოქის მოვლენად მიიჩნევს, ხოლო ნაწილი – ქრისტიანობის შემდგომ ჩამოყალიბებულ სისტემად. აზრთა ასეთ სხვადასხვაობას ხელს უწ-

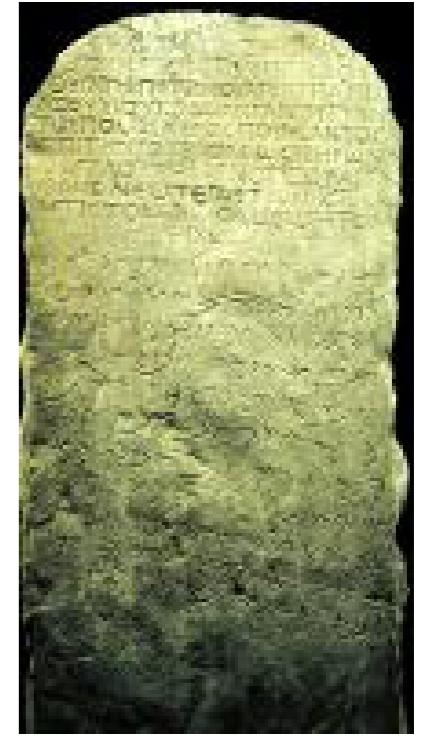

ყობს ანტიკური ხანის საქართველოს შესახებ არსებული ბერძნული წყაროები (აპოლონიოს როდოსელი, ძვ. წ. 295-215; სვიდას ლექსიკონი, X ს.), რომელთა თანახმად, ჯერ კიდევ არგონავტების ეპოქის კოლხეთში არსებობდა ტყავზე ნაწერი წიგნები. ქართველი მემატიანე ლეონტი მროველი (XII ს.) კი ქართული დამწერლობის წარმოშობას უკავშირებს ქართლის მეფე ფარნავაზს (ძვ. წ. III ს.): „ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენად ქართული და არღარა იძრახებოდა სხუად ენად ქართლსა შინა თენიერ ქართულისა და ამან შექმნა მწიგნობრობამ ქართული“. მაგრამ ქართული დამწერლობის უძველესი ნიმუშები, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მხოლოდ V საუკუნიდან დასტურდება. მაშ, რა საფუძველი ჰქონდა მემატიანეს წერილობითი კულტურის დასაწყისი ჩვენში ძვ.წ. III საუკუნით დაეთარიღებინა? ამ კითხვას ერთგვარად ეხმიანება საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა, რომელზეც დადასტურებულია ძვ. წ. III – ა. წ. III საუკუნეებით დათარიღებული ბერძნული, არამეული და ებრაული წარწერები. ეს წარწერები გვხვდება როგორც საკულტო-სარიტუალო, ასევე საყოფაცხოვრებო ნივთებზე – სამკაულებზე, საბეჭდავებზე, თიხის, მინისა და ვერცხლის ჭურჭელზე, საფლავის ქვებსა თუ სტელებზე. ეს ფაქტები სავსებით ბუნებრივ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ, ვინაიდან საქართველოს – სამხრეთ კავკასიის ქვეყანას უძველესი მჭიდრო კულტურული და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები ჰქონდა როგორც ანტიკურ საბერძნეთთან, ასევე მცირე და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან. ამ ურთიერთობათა საფუძველზე, გარდა მატერიალური კულტურის ნიმუშებისა, ჩვენში შემოდიოდა ამ კულტურული სივრცისთვის დამახასიათებელი ცოდნა და გამოცდილება. თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ ზოგადად დამწერლობათა განვითარების ისტორიაში ხმელთაშუაზღვის აუზის ქვეყნებს განსაკუთრებული როლი ეყისრებათ, გასაკვირიც არ იქნება, რომ მათთან მჭიდროდ დაკავშირებულ საქართველოსაც ადრევე მიეღო და გაეთვალისწინებინა ეს გამოცდილება, გამოეყენებინა უკვე არსებული ანბანური სისტემები. როგორც არქეოლოგიური მასალიდან ჩანს, ძვ. წ. III – ა. წ. III საუკუნეებში საქართველოში ბერძნული და არამეული დამწერლობები პარალელურად გამოიყენებოდა; ამის

ნათელ მაგალითს წარმოადგენს არმაზის ხევში აღმოჩენილი ახ. წ. II ს-ით დათარიღებული ორენოვანი ეპიტაფია, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში არმაზის ბილინგვის სახელითაა ცნობილი. საყურადღებოა ერთი გარემოება: ბილინგვის არამეული ანბანი ჩრდილო მესოპოტამიური არამეულის დამოუკიდებელ შტოს ე. წ. არმაზულ დამწერლობას წარმოადგენს. როგორც ჩანს, სწორედ იგი უნდა ყოფილიყო ქართლის სახელმწიფო-საკანცელარიო ენაცა და ანბანიც. რაც შეეხება ებრაულს, იგი ქართლში კომპაქტურად დასახლებული ებრაული ეთნოსის დამწერლობას წარმოადგენდა.

ამ ანბანური სისტემების გამოყენებას არც ლიტერატურული და, შესაბამისად, არც ხელნაწერი ტრადიცია არ წარმოუშვია. თუმცა არმაზული დამწერლობის არსებობა უკვე მიგვანიშნებს, რომ ქართულ სახელმწიფო და საზოგადოებრივ აზროვნებას ერთი ბიძგიღა სჭირდებოდა საკუთარი ანბანური სისტემისა და სამწერლობო-დოკუმენტური კულტურის ჩამოსაყალიბებლად. ამგვარი ბიძგი ქრისტიანობა იყო.

ქრისტიანობა ჩვენში აღმოსავლეთიდან მოვიდა. ისტორიული გადმოცემის თანახმად, მოძღვრება ქართველთა შორის I საუკუნეში გაავრცელეს სვიმეონ კანანელმა და ანდრია პირველწოდებულმა. უნდა ვიფიქროთ, მოციქულთა შემოსვლამ თავდაპირველად ჩამოაყალიბა მხოლოდ მცირე ქრისტიანული თემი, რომელიც ჯერ კიდევ ვერ განსაზღვრავდა ქვეყნის კულტურულსა და ინტელექტუალურ ცხოვრებას, მაგრამ, უთუოდ, ამზადებდა დიდი ცვლილების ნიადაგს. ახალი მოძღვრების შეთვისება ახალი ცოდნის საფუძველიც უნდა გამხდარიყო. ძლიერ წარმართულ მითოლოგიურ ზეპირ მესსიერებას უნდა დაპირისპირებოდა წიგნიერი, წერილობითი ტრადიცია. ალბათ, ამიტომაც იყო, რომ ადრეულმა ქრისტიანობამ სწორედ წერილობით დააფიქსირა იესო ქრისტეს განკაცებისა და ამქვეყნიურ ცხოვრებასთან დაკავშირებული ყველა ისტორია, ყველა ქრისტიანულ თემში დაცული თხრობა, რომელთაგან ზოგიერთი ბიბლიის კანონიკურ კოდექსში შევიდა და ზოგი კი გაფორმდა როგორც ბიბლიური წიგნების პარალელურად არსებული ე. წ. აპოკრიფული ლიტერატურა, რომელმაც კარგად ასახა პირველ ქრისტიანთა რელიგიური წარმოდგენები და ამიტომაც დღეს ქრისტიანობის ისტორიის კვლევაში მას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. ბუნებრივია, საქართველოში ჩამოყალიბებული

პირველი ქრისტიანული თემიც შექმნიდა იმგვარ აპოკრიფულ თხრობას, რომელშიც აისახებოდა ქართველობის, როგორც ერთ-ერთი ადრეგაქრისტიანებული ერის, სარწმუნოებრივი და კულტურული იდენტურობა ახალ მსოფლმხედველობრივ სამყაროსთან. და მართლაც, გადმოცემა ჯვარცმული იქსო ქრისტეს კვართის საქართველოში ჩამოტანისა და დაცვის შესახებ მიგვითითებს სწორედ პირველი ქრისტიანული თემის ისტორიაზე. ეს ზეპირი გადმოცემა ქართველებმა საკუთარი მოქცევისა და სახელმწიფოებრივი ისტორიის ქვაკუთხედად მიიჩნიეს.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ქრისტიანობამ დიდი როლი შეასრულა ქართველთა ისტორიაში. იგი იქცა მათი კულტურული და ინტელექტუალური ცხოვრების, ერთიანი სახელმწიფოებრივი აზროვნების საყრდენად.

ქართული არანი. 326 წელს საქართველომ აღიარა ქრისტიანობა, როგორც სახელმწიფო რელიგია. მას შემდგომ ქართულმა კულტურამ უარი თქვა მისთვის უკვე კარგად ცნობილი ანბანური სისტემების გამოყენებაზე და თავად შექმნა საკუთარი ანბანური დამწერლობა, რომლის პროტოტიპადაც ბერძნული ანბანი ივარაუდება.

ქართული ანბანი ერთ-ერთი სრულყოფილი წერითი სისტემაა, ვინაიდან მასში გრაფიკულ სიმბოლოთა (ასოთა) რაოდენობა ზუსტად შესატყვისება ქართული ენის ფონემური ერთეულების (სამეტყველო ბერძნების) რიცხვს. ქართულმა ანბანმა, კერძოდ, მისმა გრაფიკულმა მოხაზულობამ, განვითარების სამი საფეხური განვლო; მის უძველეს სახეობას ასოთმთავრული (იგივე მთავრული) ანუ მრგვლოვანი ანბანი წარმოადგენს. ამ ანბანითაა შესრულებული V-IX საუკუნის ეპიგრაფიკული და ხელნაწერი ტექსტები.

X საუკუნიდან მთავრულის პარალელურად გვხვდება კუთხოვანი ანუ ნუსხური, იგივე ხუცური დანერილობა; ნუსხურით გადაწერილ ტექსტები სათაურები და საზედაო ასოები ნაწერია მთავრულით, რომელიც ერთგვარ დეკორატიულ ფუნქციასაც ითავსებდა და გაბმულ ტექსტები სააქცენტო მონაკვეთების გამოსაყოფად გამოიყენებოდა. ალბათ, ამიტომაც ეწოდა მრგვლოვან ანბანს მთავრული. რაც შეეხაბა სახელნოდება ნუსხურს, რომელიც კუთხოვანი ანბანისთვის იხმარება, იგი

უკავშირდება სიტყვა „ნუსხას“, რომელიც ქართველი მწერლი-სა და ლექსიკოგრაფის, სულხან-საბა ორბელიანის, განმარტებით, „ჩქარად აღნერილს“ ნიშნავს. და მართლაც, თუ თვალს გავადევნებთ X-XI სს-ის მთავრულით გადაწერილ ქართულ ხელნაწერებს, შევნიშნავთ, თუ როგორ ყალიბდება ცალკეული სწრაფად მოხაზული ასოდან მისი კუთხოვანი გრაფიკა.

ხელნაწერი ტრადიციის მიხედვით, X-XI საუკუნიდან კი ამ ორი ანბანის პარალელურად ვითარდება მხედრული ანუ თანამედროვე ქართული ანბანი. სახელნოდება მხედრული დაწერილობამ იმის საფუძველზე მიიღო, რომ იგი უპირატესად გამოიყენებოდა საერთო შინაარსის ძეგლებში, მაშასადამე, უკვე

სვეტიცხოველი

იესო ქრისტეს კვართის განსასვენებელი; საქართველოს მთავარი სალოცავი; საპატრიარქო ტაძარი; პირველი ეკლესია აიგო IV ს-ში ქართველთა განმანათლებლის, წმ. ნინოს რჩევით; V ს-ის II ნახევარში პირველი ეკლესის დანგრევის შემდგომ მეფე ვახტანგ გორგასალმა ააგო ბაზილიკა; 1010-1033 წწ.-ში კათალიკოს მელქისედეკის ინიციატივით აიგო ჯვარგუმბათოვანი ტაძარი.

სასულიორო ხელნაწერი

სამშენებლო ნარნერა

ბოლნისის სიონი, 492/3-502 ნნ., სამნავიანი ბაზილიკის ტიპის ნაგებობა. სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველო.

X საუკუნეში განვითარებულია ქართული დამწერლობის სამივე სახეობა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ანბანის ეს სამი გრაფიკული ფორმა წარმოიქმნა წერის ტექნიკის განვითარების საფუძველზე და არ წარმოადგენს ქართული ანბანის სისტემური ცვლის შედეგს.

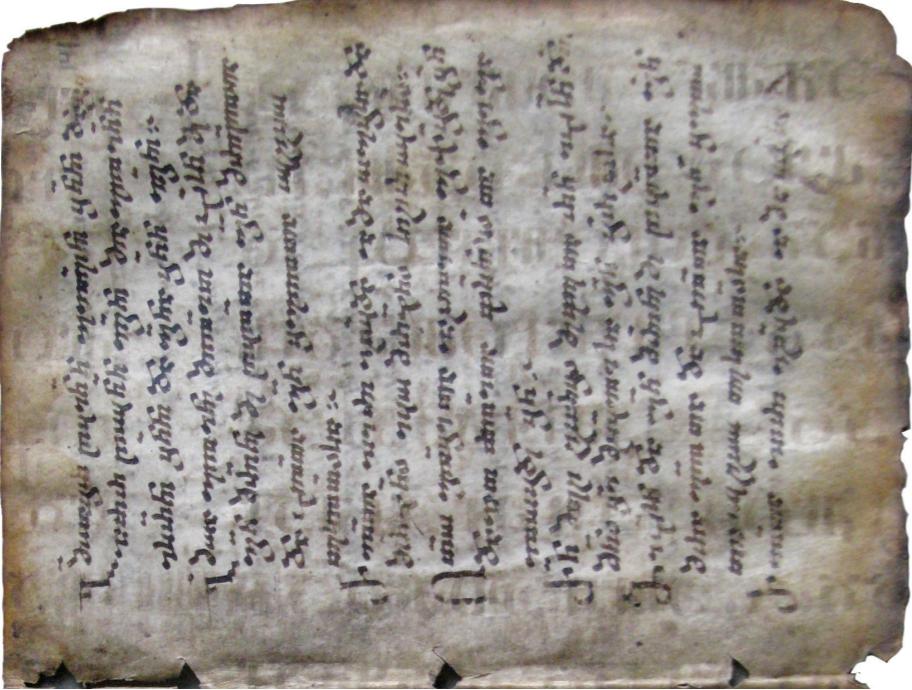
და ბოლოს, თუ ერთხელ კიდევ გავიხსენებთ უძველეს, V-VI სს-ის მთავრულით შესრულებულ ქართულ წერილობით ძეგლებს, ნათელი გახდება ქართული დამწერლობის წარმოშობის მთავარი საფუძველი. ეპიგრაფიკული ძეგლების პარალელურად არსებული V-VIII სს-ის პალიმფსესტური ფურცლები, რომლებზეც დასტურდება როგორც ბიბლიური, ასევე აპოკრიფული და აგიოგრაფიული ტექსტები, აშკარად მიგვანიშნებენ, რომ ქართული დამწერლობა იმთავითვე ჩამოყალიბდა არა როგორც საკანცელარიო, არამედ როგორც სამწიგნობრო ანბანი. უძველესი ქართული პალიმფსესტების, რომლებიც დღეს დაცულია როგორც საქართველოში, ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრსა (4000-მდე ფურცელი) და მესტიის მხარეთმცოდნების მუზეუმში, ასევე ოქსფორდში, კემბრიჯში, ვენის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში, ასოთა გრაფიკული დახვეწილობა, ნაწერი სტრიქონების პროპორციული განლაგებისა და შესრულების მანერა, მათზე დაცული ტექსტების რეპერტუარი სავსებით არაორაზროვნად მიგვითითებს, რომ V-VI საუკუნეებში არსებობდა უკვე მყარი წერილობითი კულტურა.

ლითოსმშობლის მიძინების
ტაძრის ფრესკული ფრაგმენტი.
უშგული.

ქართული ხელნაწერი ტრადიცია სასულიერო წიგნების თარგმნითა და გადაწერით იწყება. იგი ფეხდაფეხ მისდევს ქართველთა მიერ ქრისტიანული კულტურის შეთვისების, ახალი ცოდნის მიღებისა და გამყარების პროცესს. წიგნიერმა ქრისტიანობამ საქართველოში მოიტანა როგორც სამყაროს ახალებური ხედვა, მისწრაფება მისი სულიერი წვდომისკენ, ასევე ყოველდღიური ცხოვრების, მატერიალური ყოფის რადიკალური ცვლილებები; მან ბუნებრივად გამოიწვია ერის შემოქმედებითი შესაძლებლობების გაფართოვება.

ქართული წერილობითი კულტურის განვითარების ინიციატივა ეკლესიის წიაღიდან იღებს სათავეს. თავისი არსებობის დასაწყისში კი ქართულ ეკლესიას მეტად რთული წინააღმდეგობის გადალახვამ მოუნია, ერთი მხრივ, ჯერ კიდევ შემორჩენილ წარმართულ მეხსიერებასა და, მეორე მხრივ, მაზდეანურ იდეოლოგიასთან დაპირისპირებაში, რომელიც სპარსეთის პოლიტიკური ზენოლის შედეგად იკიდებდა ფეხს. ამ წინააღმდეგობათა დაძლევის ერთ-ერთ ყველაზე ძლიერ იარაღს კი სწორედ წერილობითი კულტურა წარმოადგენდა. ამიტომაც თავდაპირველად ქართული ხელნაწერი ტრადიციის ყურადღება მიმართული იყო ისეთი ლიტერატურული ძეგლებისკენ, რომელთაც საფუძველი უნდა შეექმნათ ქრისტიანობის რეალური ისტორიის შესწავლის, სარწმუნოებრივი

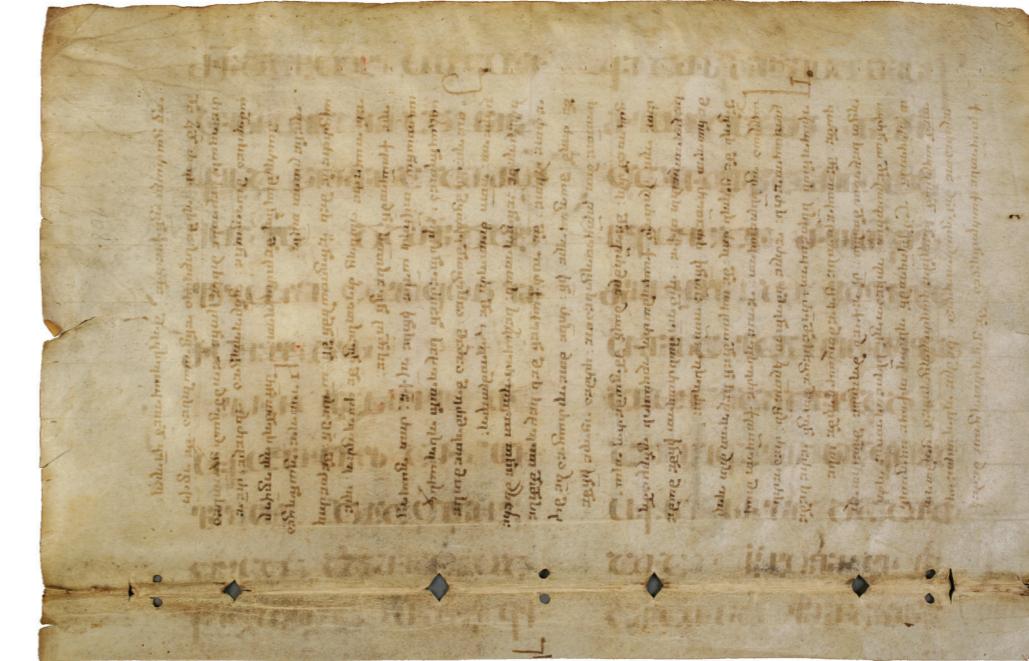

დაბადება

ქველი აღთქმის წიგნთა ერთ-ერთი პირველი ქართული თარგმანი.
შესრულებულია ხანმეტური – V-VI სს-ის ენობრივი ნორმით. წარმოადგენს
ბიბლიის ტექსტის უძველეს რედაქციას. პალიმფსესტი სხვადასხვა დროის
ტექსტების ნაკრებია. ზედა ფენაზე დაცულია ფსალმუნი.

V-VI, XIII-XIV სს.

ეტრატი, 99 ფ., გადაკეცილი ფურცლის ზომა: 15,2×11,5 სმ.
H 999

ხანმეტი ოთხთავი

სახარების უძველესი ხანმეტური რედაქცია, დაცულია პალიმფსესტის ქვედა ფენაზე.
ტექსტი დაყოფილია მუხლებად; ახლავს განკვეთილობის ნიშნები: წერტილი, ორი
წერტილი. ზედა ფენაზე იკითხება იოვანე ოქროპირის „მათეს თავის თარგმანება“.

VI-VII, XI სს.

ეტრატი, 439 ფ., ზომა: 2,5×27,5 სმ.

A 89

მორალის შემეცნებისა და საეკლესიო-საღვთისმსახურო პრა-
ქტიკის, ანუ ლიტურგიის განვითარებისათვის.

ქრისტიანობის გავრცელებისა და ქართული ხელნაწერი
ტრადიციის დასაწყისში ქართული ლიტურგია სამრევლო-
კათედრალური ხასიათისა იყო და, შესაბამისად, საღვთის-
მსახურო პრაქტიკა, უპირველესად, მოწოდებული იყო მრე-
ვლის განათლებისა და ღვთისმსახურებაში მისი წიგნიერი
ჩართვისაკენ. ამიტომაც ქართული ეკლესიის წიაღში მოღვა-
ნე ხელნაწერთა შემქმნელების განსაკუთრებული ყურადღება
მიიპყრო ბიბლიამ, უპირველესად, ახალი აღთქმის წიგნები-
დან – სახარებამ და სამოციქულომ, ხილო ძველი აღთქმი-

დან ფსალმუნმა, დაბადებამ და წინასწარმეტყველთა (იერე-
მია, ესაია, ეზრა) წიგნებმა. მათ პარალელურად ითარგმნა
და გადაინერა ზოგიერთი ადრეული აპოკრიფი. მაზდიანურ
ირანთან მწვავე დაპირისპირების პირობებში განვითარდა
ორიგინალური აგიოგრაფიული მწერლობა, გაჩნდა ამავე უან-
რის პირველი ქართული თარგმანები. 476-482 წლებით დათა-
რილებული ორიგინალური თხზულების, „შუშანიკის წამების“,
თანახმად, V ს-ის 70-იან წლებში საქართველოში უკვე არ-
სებობდა სახარების, პავლეს ეპისტოლების, ფსალმუნისა და
წმინდა მონამეთა, ანუ აგიოგრაფიული წიგნები.

სახარება ერთ-ერთი პირველი ბიბლიური წიგნია, რომელიც ქართველებმა ქრისტიანობის მიღებისთანავე თარგმნეს. მისი უძველესი თარგმანები გვხვდება V-VII სს-ით დათარიღებულ პალიმფსესტურ ფულრცელბზე. ეს პირველი ტექსტები გადაწერილია მთავრული ანბანით, მათში დასტურდება აღნიშნული ეპოქის ენობრივი თავისებურება – ზმნის სუბიექტური და ობიექტური პირებისა და ხარისხის ფორმების „ხან“ პრეფიქსით წარმოება. ამიტომაც ასეთ ტექსტებს ხანმეტ რედაქციებს უნიდებენ. პალიმფსესტურ ფულრცელბზე გადაწერილი ოთხთავები ჯერ კიდევ არ არის გაფორმებული საზედაო ასოებითა და სხვა ორნამენტული ელემენტებით. ამგვარ წიგნებში ხანმეტი დეკორის ფუნქციას მუხლის დასაწყისში გამოყენებული მონუმენტული საზედაო ასოები ასრულებს. სახრებების მხატვრული ელემენტებით შემკობა მოგვიანებით X-XI სს-დან დაიწყო.

ცალკეული ძეგლების თარგმნის პარალელურად შედგა საღვთისმსახურო-ლიტურგიკული დანიშნულენის კრებულები:

ლექციონარი – სამრევლო და სამონასტრო მსახურებაში სხვადასხვა დღესასწაულისთვის დადგენილი წესგანგება, რომელიც მოიცავს ძველი და ახალი აღთქმის ტექსტებს. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ სახის კრებულის უძველესი VII საუკუნის ნიმუში, რომელიც თავის დროზე სინას მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის წიგნსაცავის საკუთრება იყო, ამჯერად დანაწევრებული სახით ინახება გრაცის უნივერსიტეტში (ავსტრია, 27 ფუეცელი), ბირმინგემსა (ბრიტანეთი, 2 ფურცელი) და საფრანგეთის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში (პარიზი, 1 ფურცელი). ეს არის ერთადერთი ადრეული ხელნაწერი, რომლის ფურცლებიც ხელახლა არ გამოუყენებიათ საწერ მასალად. ლექციონარმა, როგორც ლიტურგიკულმა კრებულმა, აქტიური პოზიცია X ს-ის დასასრულამდე შეინარჩუნა, თუმცა კი შემორჩენილია XI ს-ით დათარიღებული ერთი წიგნის ფრაგმენტიც.

იადგარი – მთელი წლის საღვთისმსახურო ტექსტები, ფსალმუნისა და ბიბლიის სხვა წიგნებიდან შესაბამისი საკითხავის ერთობლიობით. იადგარები არსებობას ინარჩუნებს X ს-ის დასასრულამდე. შემდგომ ეპოქაში ისინი სათავეს უდებენ სხვადასხვა შინაარსის საღვთისმსახურო კრებულებს: თვენები, მარხვანი, პარაკლიტონები და ა.შ. იადგარების უძველესი ნიმუშები დაცულია სინის მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის წიგნსაცავში.

იერუსალიმური ლექციონარი

დაცულია პალიმფსესტის ქვედა ფენაზე; ასახავს ღვთისმსახურების ადრეულ, იერუსალიმურ წესს. შესრულებულია VIII ს-ის ენობრივი – პატეტური ნორმით. ამ წიგნის ბერძნული პირველწყარო დაკარგულია. ხელნაწერმა ფრაგმენტულად მოაღნია. მისი მეორე, შემავსებელი ნაწილი დაცულია სხავა (Q 333) ხელნაწერში. ზედა ფენაზე წარმოდგენილი გვიანდელი საღვთისმსახურო კრებული – პარაკლიტონი.

VIII, XIII-XIV სს.

ეტრატი, 51 ფ., ზომა: 16×12,5 სმ.

H 1329

ლექციონარი

ლექციონარის ერთ-ერთი გვიანდელი ნუსხა, გადაწერილი იმგვარ სამონასტრო ცენტრში, რომელიც XI საუკუნეშიც ინარჩუნებდა ტრადიციული საღვთისმსახურო ნიგნებისადმი ინტერესს. შესრულებულია მთავრულითა და ნუსხურით, მუქი ყავისფერი მელნიკი მელნიკი გამოყოფილია სინგურით. მოიხსენიება XI საუკუნის ცნობილი ფეოდალი ლიპარიტ ბალვაშვილი.

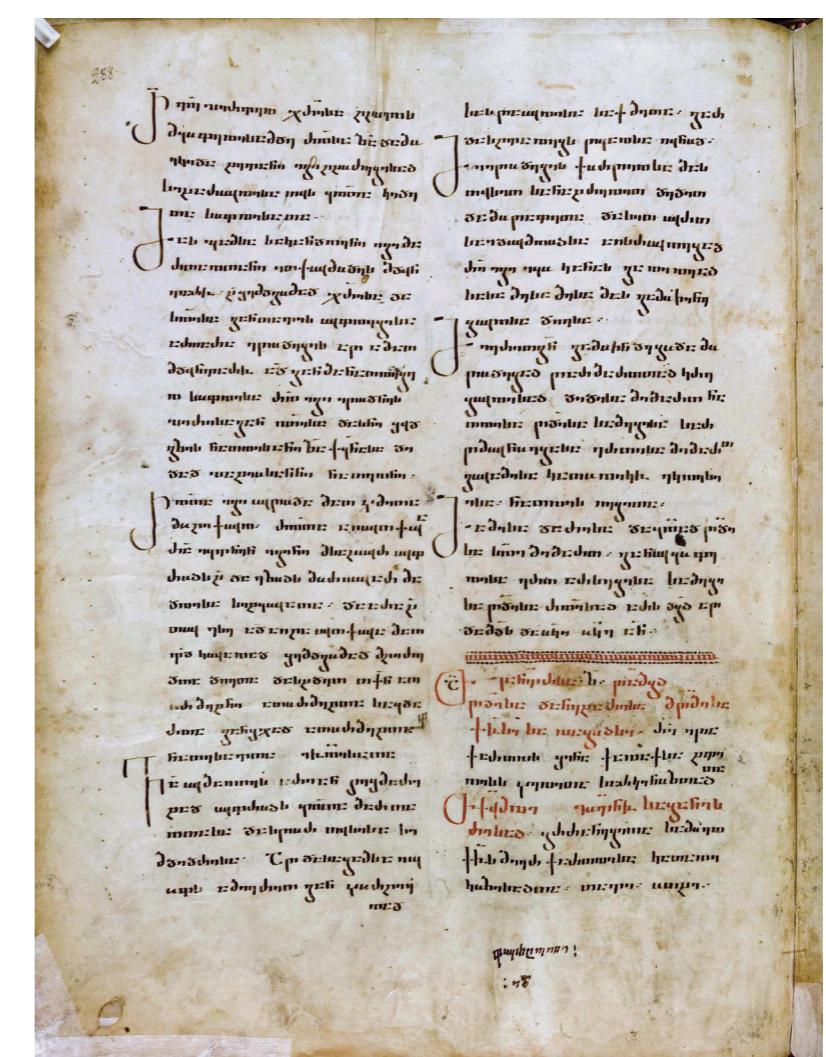
1049 ნ.

ეტრატი, 43 ფ., ზომა: 30,5×22,8 სმ.
გადამწერი მიქაელ ინჩუხი
Q 1376

ტბეთის (სვანური) მრავალთავი

სამონასტრო დანიშნულების
კრებული. შეიცავს
პომილეტიკური, აგიოგრაფიული,
ეგზეგეტიკური და აპორიფული
74 თხზულების ადრეული,
პალესტინური ტექსტების
თარგმანებს. მომგებლები
არიან მამფალი მტბევარი
იოვანე და მამა თეოდორე.
ხელნაწერის ძირითადი ნაწილი
შესრულებულია მრგვლოვანით,
ნუსხურით გადაწერილია
1 თავი. ტექსტის სამკაულად
გამოყენებულია ტექსტის
მელნითა და სინგურით
შესრულებული საზედაო ასოები;
ცალკეული გვერდების აშებზე
მიხატულია სხვადასხვა ფიგურა.

X ს.
ეტრატი, 242 ფ., ზომა: 38,5x30 სმ.
მომგებლები: მამფალი მტბევარი
იოვანე და მამა თეოდორე.
გადაწერის ადგილი: ტაო-
კლარჯეთი
A 19

მრავალთავი – ღვთისმსახურების დამხმარე კრებული. აერთიანებს საეკლესიო კალენდარზე განყობილ წმ. მამათა ქადაგებს, აგიოგრაფიულ თხზულებებსა და აპორიფებს. ბიზანტიურ მწერლობაში მრავალთავის ანალოგს წარმოადგენს პანეგირიკონი. მრავალთავები ადრეული კრებულებია. მათი შედგენა უკავშირდება ცალკეული საუფლო დღესასწაულის ჩამოყალიბების პერიოდს, რაზეც მიანიშნებს ხელნაწერის აშიაზე დღესასწაულთა საგანგებო აქცენტირებისათვის დართული მითითები. დღემდე ცნობილია IX-XI საუკუნის როგორც კლარჯულ-პალესტინური, ასევე ათონური წარმომავლობის ქართული მრავალთავები.

პარხლის მრავალთავი.

კრებულის სახელნოდებაც წარმოდგება ხელნაწერის დამზადების ადგილის მიხედვით. იგი ქართულ ხელნაწერ წიგნთა შორის გამორჩეულია თავისი სიდიდით. შესრულებულია მაღალი ხარისხის ეტრატზე, ტექსტი ნაწერია ლამაზი, მკაფიო ნუსხურით, ყავისფერი მელნით. სამკაული ტექსტს თითქმის არა აქვს, საზედაო ასოების უმეტესობა ნაწერია ყავისფერი მელნით, სინგურით – საკმაოდ ცოტა. შეიცავს ნათარგმნ და ორიგინალურ თხზულებებს. ამ ხელნაწერით მოაღწია ჩვენამდე „შუმანიკის ნამებისა“ და „აბოს ნამების“ ტექსტებმა.

X ს.

ეტრატი, 658 ფ., ზომა: 45,5x33,5 სმ.
გადამწერი: გაბრიელ პატარაი
გადაწერის ადგილი: პარხლის მონასტერი
A 95

ფსალმუნი

ცნობილია „მცხეთის დავითის“ სახელით. სავარაუდოდ, წარმოადგენს ფსალმუნის ადრეულ, ალექსანდრიულ რედაქციას. გადაწერილია ასომთავრულით; ძირითადი ტექსტის გარდა, წიგნში შეტანილია ფსალმუნთან დაკავშირებული სხვა თხზულებები. ხელნაწერს ბოლოში დეკორის ფუნქციით დართული აქვს სავარაუდოდ სტილიზებული ალბანური ანბანი (246r-v).

X, XI სს.

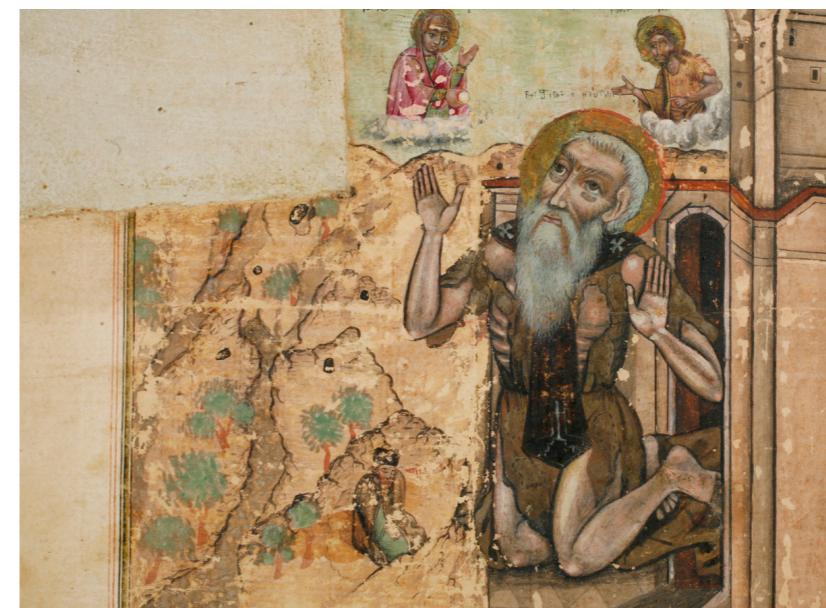
ეტრატი, 261 ფ., ზომა: 19,8×15,3 სმ.

A 38

მრავალთავებში გაერთიანებული თხზულებები უმეტეს შემთხვევაში დღეისათვის დაცულია მხოლოდ ქართულ თარგმანების სახით. ისინი წარმოადგენენ ადრექრისტიანულ ტექსტებს, რომელთაც საგანგებო მნიშვნელობა ენიჭებათ ქრისტიანული მწერლობის ისტორიის კვლევაში. მრავალთავი არსებობას ინარჩუნებს X-XI საუკენეთა მიჯნამდე. შემდეგ იგი გარდაიქმნება შერეული სახის კრებულად, რომელსაც არ ახლავს მითითება საეკლესიო კალენდარზე და წარმოადგენს არა საღვთისმსახურო პრაქტიკისათვის განკუთვნილ, არამედ სამრევლო-სამონასტრო განათლებისათვის განკუთვნილ საკითხავ წიგნს.

ქართული ეკლესიის წიაღში ჩასახული ხელნაწერი ტრადიციის განვითარება, რა თქმა უნდა, მჭიდროდ დაუკავშირდა ჩვენში სამონასტრო ცხოვრების ორგანიზაციის ფაქტს. სწო-

რედ მონასტრები წარმოადგენდნენ მთავარ სკრიპტორიუმებს, რომელთა საქმიანობა თანამედროვე ქრისტიანულ სამყაროსთან მჭიდრო კულტურულ-სარნმუნოებრივი კონტაქტების საფუძველზე ვითარდებოდა. ქართული სახელმწიფოცა და, ბუნებრივია, წერილობითი კულტურაც მუდამ გახსნილი იყო მრავალეროვანი ქრისტიანული სივრცის ინტელექტუალური და კულტურული გამოცდილების მისაღებად. ამგვარი კონტაქტები კი ქართულ ეკლესიას ჰქონდა როგორც საკუთრივ საქართველოში ჩამოსული მოღვაწეების, ასევე უშუალოდ ქართველი ბერ-მონაზვნების ქრისტიანობის წიაღთან – სირია, პალესტინასთან – მჭიდრო ურთიერთობის წყალობით, რასაც ჯერ კიდევ V-VI სს-ში ჩაეყარა საფუძველი, როდესაც ქართველმა მოწესებმა მიმართეს როგორც პალესტინიაში არსებულ საბანმიდის ლავრას, ასევე ჩრდ. სირიაში, ანტიოქიის მახლობლად მდებარე სვიმეონ მესვეტის მონასტერს. გასაკვირი არც ისაა, რომ VI საუკუნეში საქართველოში შუამდინარეთიდან შემოვიდნენ და დამკვიდრდნენ ასურელი მამები (ქართული ტრადიცია მათ ცამეტ ასურელ მამად მოიხსენიებს), რომელთა გამოცდილებამ საგრძნობლად შეუწყო ხელი სამონასტრო ცხოვრების ორგანიზაციასა და ხელნაწერი ტრადიციის განვითარებას საქართველოში, განსაკუთრებით კი მის აღმოსავლეთ რეგიონებში, სადაც ქართული ხელნაწერი ტრადიცია, როგორც აღვნიშნეთ, ჯერ მაზდეანური

შიო მღვიმელი, ასურელი მამა
XVIII ს-ის მინიატიურა
S 3269

დავით გარეჯელი

XVIII ს-ის მინიატურა
S 3269

ირანისა და შემდგომ კი მუსლიმ არაბთა მძიმე ზენოლის პი-
რობებში ვითარდებოდა.

აღნიშნული პერიოდის ქართული წერილობითი კულტუ-
რის განვითარებაში საგანგებო როლი დაეკისრათ პალესტი-
ნის კერებში, განსაკუთრებით კი საბანმიდის მონასტერში,
მოღვაწე ქართველ ბერ-მონაზვნობას, რომელიც იქ ინტენ-
სიურ სამწიგნობრო საქმიანობას ენეოდა X-ის 70-80-იან წლე-
ბამდე.

საბანმიდური ქართული ხელნაწერები თვით ამ ლავრის
სამწიგნობრო ტრადიციის საუკეთესო საბუთს წარმოადგენენ.
სწორედ აქ შეიქმნა ოთხთავის, სამონასტრო წესგანგების,
ანუ ტიპიკონისა და საღვთისმსახურო კრებულების საბან-
მიდური რედაქციები, რომლებიც გავრცელდა საქართველოს

საეკლესიო-სამონასტრო ცენტრებში. იქ მოღვაწე ქართველ-
მა ბერმა იოანე-ზოსიმემ შეადგინა უმნიშვნელოვანესი ენ-
ციკლოპედიური ხასიათის ლიტურგიკული კრებული Sin. geo.

O. 34 და თარგმნა ერთ-ერთი უძველესი ასტროლოგიური
ტრაქტატი – ეზრა ნინასნარმეტყველის „კალანდა“ სწორედ
იოვანე-ზოსიმეს მიერ შექმნილ ხელნაწერში ვხვდებით ეროვ-
ნული მსოფლმხედველობის ერთ-ერთ ქვაკუთხედად ცნობილ
თხზულებას „ქაბა და დიდება ქართულისა ენისაა“. დღეს ეს

ჭილ-ეტრატის იადგარი

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს, უპირველესად, საწერი
მასალის თვალსაზრისით, ვინაიდან მასში ერთდროულადაა
გამოყენებული ჭილისა (პაპირუსის) და ეტრატის ფურცლები.

ტექსტი ასახავს VII-VIII საუკუნეების იერუსალიმურ პრაქტიკას; მისი
ბერძნული მოდელი დღეს დაკარგულია. გადაწერილია კუთხოვანი
მრგლოვანით, ახლავს მარგინალური ნიშნები. ერთ-ერთ მინანერში
მოიხსენიება იოვანე, სავარაუდოდ, გადამწერი.

X ს.

ეტრატი, პაპირუსი, 313 ფ., ზომა: 11,2×10 სმ.
გადამწერი: იოვანე
გადაწერის ადგილი: საბანმიდის მონასტერი
H 2123

ხელნაწერები ინახება სინის მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის საცავში, ვინაიდან X ს-ის დასასრულიდან, საბანმიდაზე მუსლიმ არაბთა მომძლავრების შემდგომ, ქართულმა კოლონიამ სინის მთაზე გადაინაცვლა და იქ გააგრძელა მოღვაწეობა. წმ. ეკატერინეს მონასტრის საცავში 239 ქართული ხელნაწერი და ფრაგმენტი ინახება. ეს ერთ-ერთი უძველესი და უმდიდრესი კოლექციაა.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ კლარჯული და სინურ-პალესტინური ქართული ხელნაწერები კარგად ასახავენ ადრეული ხანის ქრისტიანულ მწერლობასა და ზოგადად წერილობით კულტურაში არა მხოლოდ ბერძნული, არამედ ქრისტიანული არაბული და სირიული კულტურების დიდ როლს. ამ პერიოდის მწერლობა თავისუფალია რომელიმე კონკრეტული ცენტრის დიქტატისაგან. იგი თანაბრად იღებს და არეკლავს ქრისტიანულ არეალში გაერთიანებული ტრადიციული კულტურების მხატვრული და სიმბოლურ-ალეგორიული აზროვნების უმნიშვნელოვანეს ტენდენციებს.

VIII-X საუკუნეებში გარდა საბანმიდის ლავრისა, ქართველები პალესტინაში მოღვაწეობენ ხარიტონის ლავრაში, იმავე პალავრაში.

VIII ს-დან საქართველოს პოლიტიკურმა და კულტურულმა ცენტრმა ქვეყნის სამხრეთ-დასავლეთით, ისტორიულ ტაო-კლარჯეთში, გადაინაცვლა. ამ პერიოდიდან ქართული წერილობითი ტრადიციის უდიდეს კერად იქცა სწორედ ტაო-კლარჯეთის სამონასტრო ცენტრები, რომელთაც მჭიდრო კავშირი ჰქონდათ საბანმიდის ლავრასთან. ტაო-კლარჯეთის სამონასტრო კოლონიზაციის სულისჩამდგმელი მამა გრიგოლი ხანცის მონასტრის წესგანგების შედგენისას საბანმიდურ ტიპიკონსაც ითვალისწინებდა. ხელნაწერი წიგნის რეპერტუარი გაფართოვდა. მან მოიცვა სასულიერო მწერლობის ყველა დარგი. თუ ადრეული ხანის ქართულ ხელნაწერებში ვხვდებით ძველი აღთქმის ცალკეულ წიგნებს, სწორედ ტაო-კლარჯეთის ერთ-ერთ ლავრაში, ოშკში, გადაიწერა მოსეს ხუთწიგნეულის ქართული რედაქციის სრული ტექსტი. ჰიმნოგრაფიულ და აგიოგრაფიულ კრებულებში თარგმნილი ძეგლების პარალელურად თავი მოიყარა ორიგინალურმა ქართულმა მწერლობამ. თანდათანობით შედგა შერეული ტიპის, შემეცნებით-საგანმანათლებლო ხასიათის კრებულები. ჩამოყალიბდა როგორც ხელნაწერის მხატვრულ-დეკორატიული გაფორმების, ასევე მარგინალური და ლიტურგიკული დანიშ-

„იოვანე ოქროპირის ცხოვრება“

გიორგი ალექსანდრიელისეული ტექსტის ქართული თარგმანი, შესრულებული პალესტინაში ტაო-კლარჯეთიდან ნასული მოღვაწეების მიერ. განეკუთვნება საგანგებოდ გადაწერილ წიგნს. ნაწერია კალიგრაფიული ნუსხურით, ყავისფერი მელნით, სათაური – მთავრულითა და სინგურით. რვეულებრივი სათვალავისთვის გამოყენებული ქართული და ბერძნული ასოები შავი და წითელი მელნითაა დეკორირებული. ტექსტს უძღვის იოანე ოქროპირის მინიატიურა.

968 ნ.

ეტრატი, 257 ფ., ზომა: 15×12 სმ.
გადამწერი იოვანე საფარელი; მომგებელი მიქაელ ფანასკერთელი
გადაწერის ადგილი ხარიტონის ლავრა
H 2124

გრიგოლ ხანცელი

ქართული ეკლესიის ცნობილი მამა
ტაო-კლარჯეთის სამონასტრო
მშენებლობის ინიციატორი
XVIII ს-ის მინიატურა
S 3269

ნულების ნიშანთა სისტემები. ქართული ხელნაწერი წიგნის ილუმინირებული, ანუ მოხატული ეგზემპლარების არსებობა განაპირობა წიგნის შექმნის მატერიალური, ანუ ფინანსური შესაძლებლობების ზრდამ. სწორედ ტაო-კლარჯეთში ჩაეყარა საფუძველი სამეფო დინასტიისა და დიდი ფეოდალური სახლების მზრუნველობას.

მწოგნობართა მატერიალური უზრუნველყოფის საქმეში. გრიგოლ ხანცელისათვის დიდაზნაურ გაბრიელ დაფანჩულის მიერ ნათქვამი სიტყვები - „ან ჩუენ თანა არს ჭორციელი კეთილი და თქუენ თანა არს სულიერი კეთილი, და ესე შევზავნეთ ურთიერთას“ - თავისი გამოვლინება არა მარტო საეკლესიო-სამონასტრო მშენებლობის, არამედ წიგნის შექმნის საქმეშიც პოვა. IX-X სს-დან ქართული ხელნაწერი წიგნის ხელვნებამ განვითარების აღმავალი გზით იწყო სვლა. ბიზანტიურ სივრცეში არსებული მხატვრული მოტივების ათვისებისა და გადამუშავების შედეგად დაიხვენა.

ტექსტის საზედაო დეკორირებული; განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო ოთხთავების მოხატულობას. შეიქმნა ფერადოვანი, მრავალფიგურიანი კომპოზიციის მდიდრული მინიატურებით შემკული საგანგებო - „საზეიმო“ წიგნები, ხოლო სამონასტრო დანიშნულების ეგზემპლარები შეიმკო დეკორირებული ორნამენტული საწინამძღვრე ჯვრებით.

ამავე დროს, აქ, ამ წიაღში საფუძველი ჩაეყარა ქართული საეკლესიო-სამონასტრო ტრადიციის კონსტანტინეპოლიტური წესისკენ ორიენტაციას. ეს პროცესი, რა თქმა უნდა, თვით ქართული სახელმწიფოს პოლიტიკური ორიენტაციის თანმდევი მოვლენა იყო. VIII საუკუნეში საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთით ჩამოყალიბებულმა ტაო-კლარჯეთის სამეფომ X ს-ის 80-იან წლებში სამეფო-სამთავროთა გაერთიანების გზით საფუძველი ჩაუყარა ერთიან ქართულ სახელმწიფოს. სახელმწიფოებრივ ერთიანობას ეკლესიური ერთობის განმტკიცებაც მოჰყვა. ხალიფატის ორსაუკუნოვანმა დაპყრობითმა პოლიტიკამ და მუსლიმური იდეოლოგიის ძლიერმა ზენოლამ გამოკვეთა ქართული წერილობითი კულტურის ეროვნული ტენდენციები, გაღვივება დაიწყო მესიანისტურმა იდეამ. VIII საუკუნის აგიოგრაფიული თხზულების, „აბოს წამების“, ავტორი იოანე საბანისძე ქადაგებს ქართლის, როგორც მუსლიმური სამყაროსაგან ქრისტიანობის დამცავი ჯებირისა და წმინდა მონამეთა მშობელი ქვეყნის შესახებ, რომლის მკვი-

დრნიც რწმენის ჭეშმარიტებით უტოლდებიან ბერძნებს; ისინი თანასწორნი არიან, როგორც მართა და მარიამი. X საუკუნეში, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, იქმნება ქართული ენის სახოტბო ნანარმოები „ქებად და დიდება ქართულისა ენისაა“, ხოლო X ს-ის 70-იან წლებში ხელნაწერ ტრადიციაში უკვე სახლების მზრუნველობას.

შატბერდის კრებული

სასულიერო მწერლობის მნიშვნელოვან თხზულებათა შემცველი საგანმანათლებლო ფუნქციის პირველი შერეული კრებული, რომელშიც შესულია ქართველთა გაქრისტიანების ისტორია „მოქცევა ქართლისაა“. ნაწერია მთავრულითა და ნუსხურით, ყავისფერი მელნით, სათაურები - სინგურით. არ ახლავს სამკაულება. ტექსტის დასაწყისის მიმანიშებელი რამდენიმე სტრიქონის ან ზოგჯერ ნახევარი გვერდის გასწრივ ჩამოგრძელებული ასო „ქანის“ ანუ ქანილისა და ვარსკვლავის ფორმის ნიშნები.

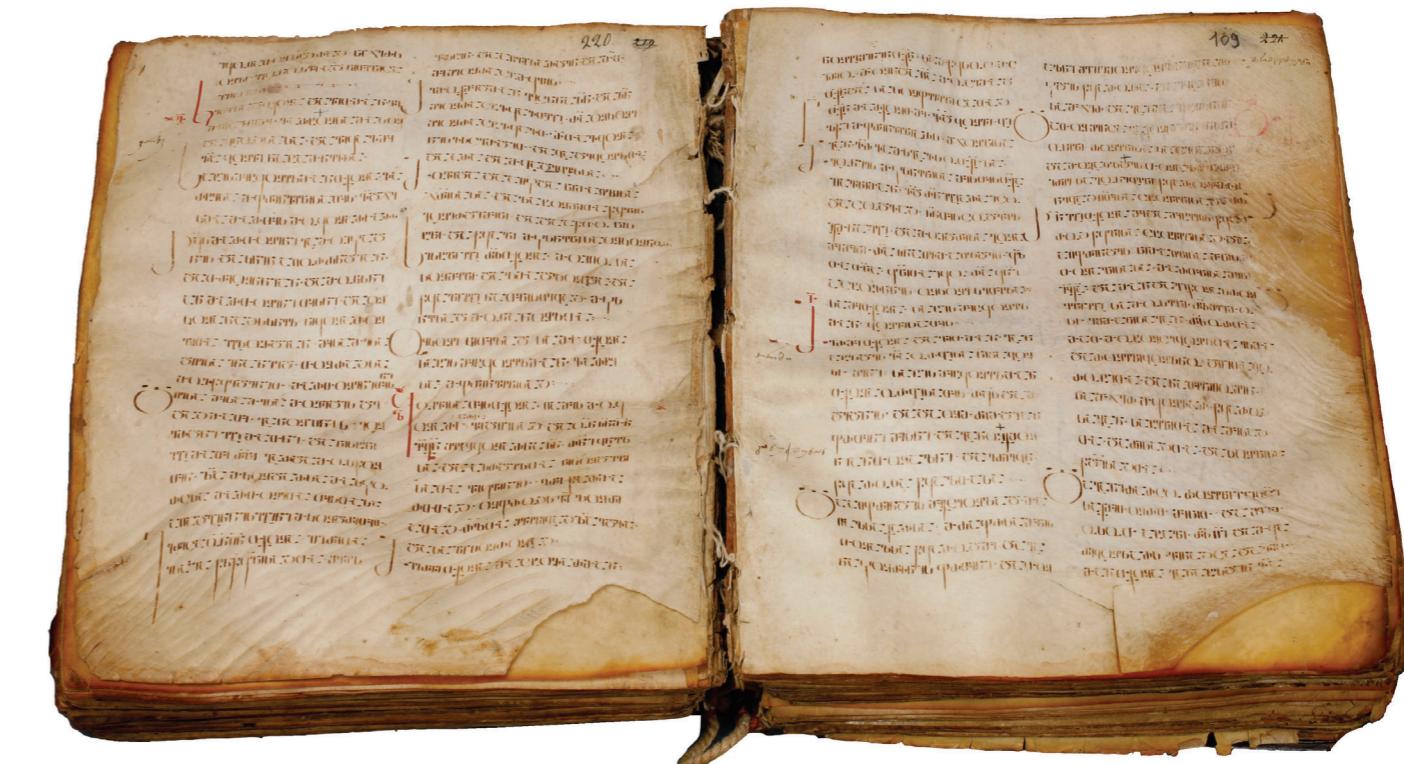
X ს.

ეტრატი, 286 ფ., ზომა: 28×22 სმ.

გადამწერები: იოვანე-ბერავ, ორი ანონიმი

გადაწერის ადგილი: შატბერდი

S 1141

მიქაელ მოდრეკილის იადგარი

X ს. საგანგებოდა შედგენილი ადრებიზანტიური ხანის ჰიმნოგრაფიული კრებული, რომელმაც შემოინახა X საუკუნეში ქართულ ენზე არსებული ყველა საგალობელი, როგორც ორიგინალური, ასევე თარგმნილი. ტექსტში, სტრიქონების ზემოთ და ქვემოთ სინგურით მიწერილია ძველი სანოტო ნიშნები – ნევმები, რაც მუსიკის ისტორიისთვის მნიშვნელოვანი მოვლენაა. ხელნაწერი გადაწერილია კლასიკური ნუსხურით, სიტყვათა შემოკლების, ანუ დაქარაგმების ტრადიციული ნესის გარეშე, შავი მელნითა და სინგურით; გაფორმებულია ფერადი საზედაო ასოებითა და სწორხაზოვანი ორნამენტირებული თავსამკაულებით.

978-988 წწ.

ეტრატი, 727 ფ., ზომა: 26x21 სმ.

გადამწერები: მიქაელ მოდრეკილი და ორი ანონიმი

გადაწერის ადგილი: შატბერდი

S 425

ჩნდება ქართველთა გაქრისტიანების ქრონიკა: „მოქცევად ქართლისად“. პარალელურად სავსებით ნათელი ხდება ძლიერი ქრისტიანი მოკავშირის არსებობის აუცილებლობა. ასეთი მოკავშირე კი ბიზანტიის იმპერია იყო, რომელმაც, თავის მხრივ, მიაღწია აღმავლობასა და ჰეგემონიას აღმოსავლეთის ქრისტიანულ სამყაროში.

X ს-ის 80-იანი წლებიდან ქართული კულტურა და მასთან ერთად ხელნაწერი ტრადიციაც აღმავლობას განიცდის. საღვთისმსახურო-სამონასტრო დანიშნულების მწერლობის პარალელურად ვითარდება სხვადასხვა ჟანრის როგორც ორიგინალური, ასევე ნათარგმნი ლიტერატურა, კერძოდ, სასულიერო პოეზია, განმარტებითი ანუ ეგზეგეტიკური ძეგლები, დგება საეკლესიო სამართლის წიგნები, ყალიბდება დოგმატიკონი. XII ს-დან საქართველოში ძლიერდება სამნიგნობრო-საგანმანათლებლო ცენტრები – გელათისა და იყალთოს აკადემიები; იქმნება მათთან არსებული წიგნსაცავები, რომლებშიც თავს იყრის სხვადასხვა სამონასტრო ცენტრში გადაწერილი ხელნაწერები; ფართოვდება ხელნაწერი წიგნის შემეცნებითი ფუნქცია; დგება შერეული სახის კრებულები, რომლებშიც სასულიერო მწერლობის ძეგლების პარალელუ-

სძლისპირნი და ლვთისმშობლისანი

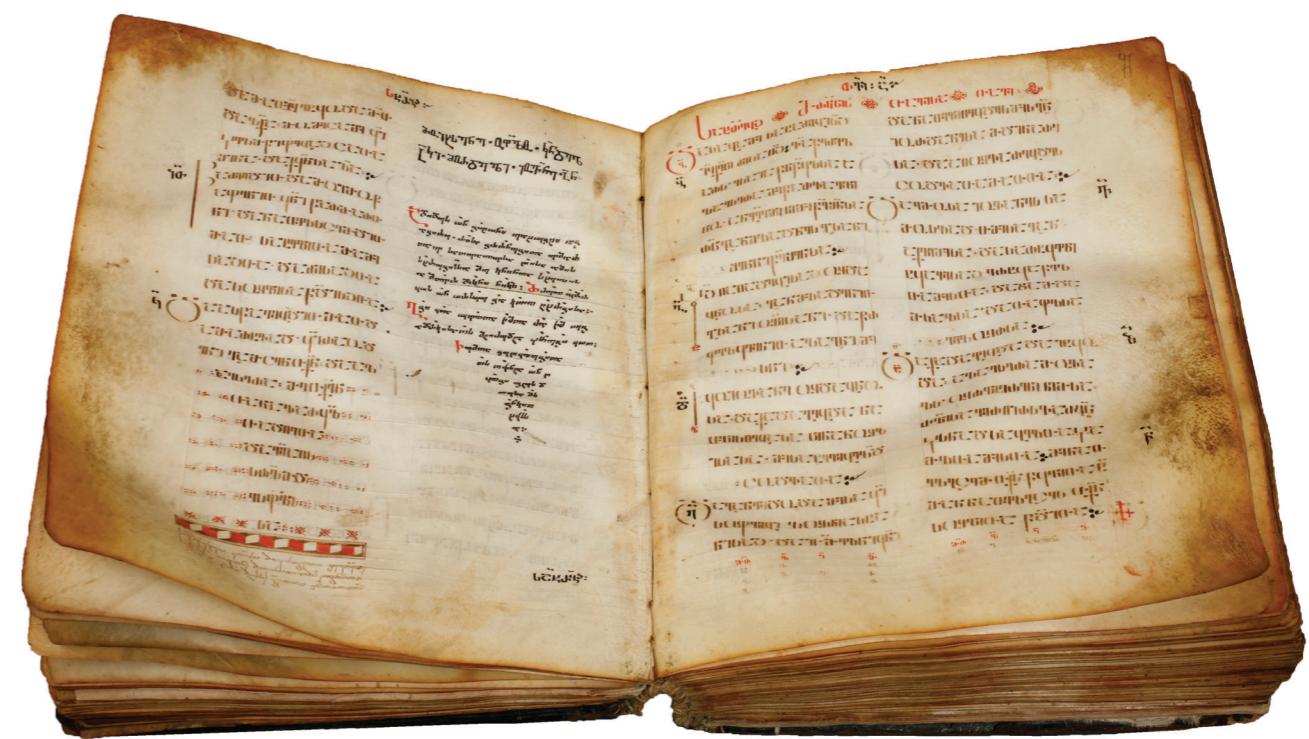
ჰიმნოგრაფიული კრებული, რომელშიც მკვეთრადაა აღნიშნული
სადეკლამაციო-ლიტურგიკული ნიშნები, თანამედროვე
თვალსაზრისით, სანოტო სისტემის ადრეული ექვივალენტი.
ხელნაწერებში დადასტურებული ამგვარი ნიშნები მიუთითებს
X ს-ის საეკლესიო მუსიკის განვითარების მყარ სისტემაზე. ნაწერია
ნუსხურით, დასაწყისი ასოები, სათაურები, ძლისპირთა გარკვეული
ჯგუფის სახელნოდებები – სინგურით.

X ს.

ეტრატი, 229 ფ., ზომა: 17,2×11,3 სმ.

გადამწერი: იორდანე

A 603

პარხლის ოთხთავი

სამონასტრო დანიშნულების წიგნი. არ არის ილუსტრირებული.
გადაწერილია შატბერდში და შენირულია იოვანე ნათლისმცემლის
სახელზე ახალაშენებული პარხლის მონასტრისათვის. ტექსტი
გადაწერილია მთავრულით, ყავისფერი მელნით; საზედაო ასოები და
სათაურები – სინგურით. ხელნაწერს უხვად მოეპოვება მინაწერები,
რომელთა მეშვეობითაც იქმნება მისი შემდგომი გადანაცვლების
ნათელი სურათი. XVIII საუკუნეში ხელნაწერი განაახლა და ნაკლული
ადგილები ქაღალდზე გადაწერილი ტექსტით შეავსო ქართლის
მეფე ვახტანგ VI-ის ქალიშვილის, ანუკა ბატონიშვილის ვაჟმა,
მთავარდიაკვანმა, ნიკოლოზ აბაშიძემ.

973 ნ.

ეტრატი, ქაღალდი. 260 ფ. (238 ფ. ეტრატი, 22 ფ. ქაღალდი),
ზომა: 22,9×19,9 სმ.

გადამწერი: იოვანე ბერა, ალმდგენელი – ნიკოლოზ აბაშიძე
გადაწერის ადგილი: შატბერდი

A 1453

ჯრუჭის | ოთხთავი

ქართული ოთხთავის უძველესი რედაქცია, ერთ-ერთი პირველი კლასიკურად ილუსტრირებული ხელნაწერი. ნაწერია მთავრულით, შავი მელნით, სათაურები და საზედაო ასოები სინგურით. მათესა და მარკოზის სახარებათა დაბოლოები, რომლებიც მინიატიურებიან ფურცლებზე გადადის, მხატვარს დაუმთავრებია. ამ ეპოქის ერთადერთი ხელნაწერია, რომელშიც მოხსენიებულია მხატვარი თევდორე კამარათმწერალი. ხელნაწერის შემცულობას წარმოადგენს ჯვრები, კამარები, 8 კანონი და ამდენივე ილუსტრაცია. წინ უძღვის კვადრიფოლიუმის მოყვანილობის საწინამძღვრე ჯვრი. თალოვან ჩარჩოში ჩასმული ლვთისმშობელი ყრმითურთ, მახარებლებისა და კურნების სცენები.

936-940 წწ.

ეტრატი, 297 ფ. ზომა: 26x21 სმ.
გადამწერი გაბრიელი, მომხატველი თევდორე,
მომგებელი გრიგოლ მირდატის ძე
გადამწერის ადგილი: შატბერდი
H 1660

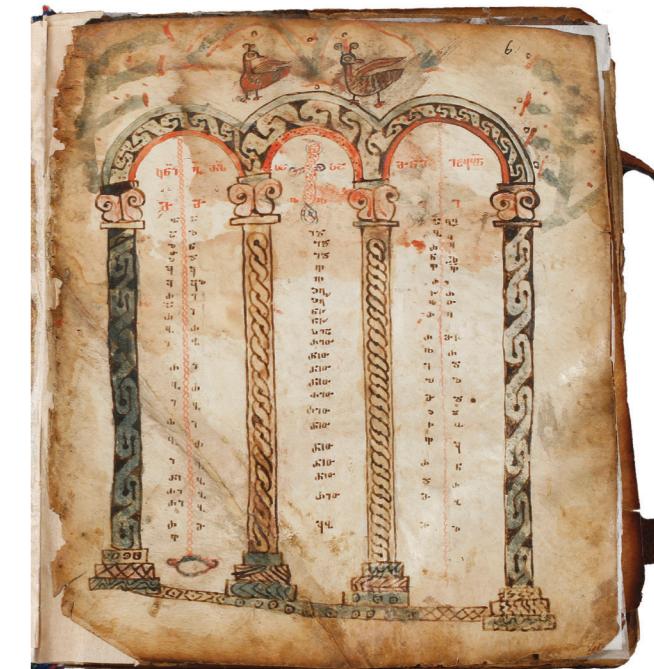

წყაროსთავის | ოთხთავი

ტაოკლარჯული სალიტერატურო სკოლის ერთ-ერთი გამორჩეული წიგნი. ოთხთავის ტექსტი ძველი ოპიზური რედაქციისაა. ხელნაწერი შემკულია კამარიანი კანონებითა და მინიატიურებით, რომლებიც შესრულებულია ე. ნ. ხალხური ხელნერით. მსგავს გრაფიკულ ფორმას ვხვდებით სვანეთში დაცულ ადრეულ ხატებზე. ხელნაწერის გადამწერია გაბრიელ პატარაა.

X ს-ის მიწურული

ეტრატი, 216 ფ., ზომა: 22x19 სმ.
გადამწერი: გაბრიელ პატარაა
დაგანერის ადგილი: ტაო-კლარჯეთი
A 98

რად გაერთიანებულია ასტროლოგიური შინაარსის თხზულებები. წერილობითი კულტურა სახელმწიფო ზრუნვის საგნად იქცა.

ხელახლა ითარგმნება და ბერძნულ დედანს უახლოვდება სასულიერო მწერლობის ადრე თარგმნილი თხზულებები. ამ პერიოდში განსაკუთრებით გამოიკვეთა ქართული სასულიერო მწერლობის ეროვნული შინაარსი; გაჩნდა ბერძნულ სამყაროსთან ერთგვარი მეტოქეობის ტენდენციაც, რაც განაპირობა კონსტანტინეპოლის დიქტატმა ქრისტიანული აღმოსავლეთისა და მათ შორის საქართველოს მიმართ. სწორედ

მეტოქეობის განცდამ განაწყო ქართული წიგნიერი საზოგადოება დაინტერესებულიყო და საფუძვლიანად აეთვისებინა ბიზანტიური კულტურა. ახლა უკვე მთავარი ყურადღება მიიპყრო იმპერიის ცენტრში არსებულმა სამონასტრო ცენტრებმა. სწორედ IX-დან დაიწყეს აქ მოღვაწეობა ქართველებმა ჯერ ბერძნულ, ხოლო შემდგომ საკუთრივ ქართულ მონასტრებში.

თავდაპირველად ქართველთა ყურადღება მიიპყრო ულუმბოს ანუ ოლიმპის მთამ, რომელზეც IX საუკუნის 60-იან წლებში დაემკვიდრა ცნობილი ქართველი მოღვაწე ილარიო-

გელათის ბიბლია

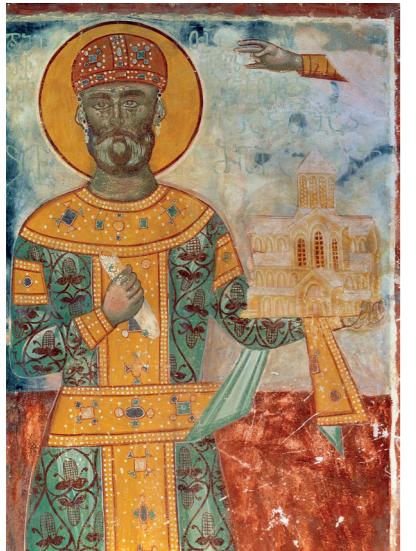
უწოდებენ კატენებიან ბიბლიასაც, რადგანაც ტექსტს ახლავს კატენები ანუ ბიბლიური ტექსტისგანმარტებანი. შესრულებულია მხედრულზე გარდამავალი ნუსხურით, ბაცი ყავისფერი მელნით. საწერ მასალად გამოყენებულია მაღალი ხარისხის აღმოსავლური ქაღალდი. ხელნაწერი, სავარაუდოდ, გადაწერილია გელათის მონასტერში, რომელშიც XII ს-ში გააქტიურდა საღვთისმეტყველო საქმიანობა და დაარსდა გელათის აკადემია.

XII ს.

ქაღალდი, 302 ფ.

ზომა: 37×27,6 სმ.

A 1108

დავით IV ალმაშენებელი
1089-1125
გელათის ფრესკა

ნი. მან სხვა მონაზვნებიც მიიზიდა და საფუძველი ჩაუყარა ქართველთა კოლონიზაციას. ოლიმპზე ქართველები მოღვანეობდნენ რამდენიმე სავანეში: ღვთისმშობლის ეკლესიაში – „ქუაბსა საყოფელსა ქართველთასა“, ლავრა კრანიაში, „საყოფელსა წმიდათა კოზმან-დამიანესათა“.

ილარიონ ქართველის მონაფებმა იმპერატორ ბასილის ნინადადებით 876 წელს კონსტანტინეპოლის მახლობლად, ბოსფორის სრუტის ევროპული სანაპიროს ცენტრში დააარსეს რომანას (ჰერიკი) მონასტერი. საქართველოს სამეფო კარის, კერძოდ, თამარ მეფისა და შემდგომ ერეკლე II-ის საგანგებო ზრუნვის საგანს წარმოადგენდა კუნძულ კვიპროსზე არსებული ჟალის იმავე ღალის ქართული მონასტერი.

980-983 წლებში დაარსდა ქართული წერილიბითი კულტურის ისტორიაში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სამონასტრო ცენტრი ათონის ივერთა მონასტერი, რომელშიც ჩამოყალიბდა განსაკუთრებული სამწიგნობრო-მთარგმნელობითი და კალიგრაფიული სკოლა. სწორედ ამ სკოლამ, მისმა მესვეურებმა – ექვთიმე და გიორგი ათონელებმა და მათ ირგვლივ შეკრებილმა მწიგნობარ ბერთა ჯგუფმა – იოვანე გრძელისძემ, არსენ ნინონმინდელმა, იოვანე ხახულელმა და სხვებმა X-XI საუკუნეებში წარმართეს ქართული სასულიერო მწერლობის ფართო საგანმანათლებლო-შემცნებითი მიმართულება; მათ შემოიტანეს და დამკვიდრეს დასავლური-ბიზანტიური კულტურის ყველა მნიშვნელოვანი მონაპოვარი და ამავე დროს შეინარჩუნეს და განავითარეს ქართული ლიტერატურის ეროვნული შინაარსი. ათონელების პერიოდის ქართული სასულიერო ხელნაწერი გამოირჩევა უანრობრივი მრავალფეროვნებით, საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრების ახლებური რეგლამენტაციით, სამეცნიერო ცოდნის დამკვიდრების ტენდენციით. არ დარჩენილა სასულიერო მწერლობის არც ერთი დარგი, რომელსაც არ შეხებოდა ექვთიმე და გიორგი ათონელების ხელი. მათ სახელებს უკავშირდება ოთხთავის ახალი, ბერძნულთან შედარების გზით შექმნილი რედაქციების ჩამოყალიბება, ქართული ეკლესიის საღვთისმსახურო ცხოვრების განახლების ანუ კონსტანტინეპოლიურ წესზე გადასვლის პროცესი. ექვთიმე ათონელის ინიციატივით დგება ენციკლიკედიური ხასიათის საგანმანათლებლო კრებულები. დღეს ათონის ივირონის წიგნსაცავში 86 ქართული ხელნაწერია დაცული.

შერეული კრებული

პირველი თარიღიანი ქალალდზე დაცული ხელნაწერი წიგნი, რომელიც ყურადღებას იპყრობს თავისი შედგენილობით. საეკლესიო ცხოვრებისათვის მნიშვნელოვანი ტექსტების პარალელურად მასში ჩართულია არაბულიდან თარგმნილი ასტროლოგიური თხზულება, რომელიც ილუსტრირებულია. ილუსტრაციები – დისკოში ჩახატული მთვარე ფაზებითურთ, ვარსკვლავთა სიდიდე-სიმცირის ამსახველი დიაგრამა, ზოდიაქოთა გამოსახულებები – დართულია ტექსტზე არა მისი მხატვრული შემკვების მიზნით, არამედ ასტროლოგიური ცოდნისათვის საჭირო თვალსაჩინოების შესაქმნელად. ზოდიაქობს ორნამენტის სახით წინ უზის მხატვრული გემოვნებით შესრულებული ქუფური შრიფტი, ხელნაწერში ასევე წარმოდგენილია ჯვარცმის კომპოზიცია. წიგნი ეკუთვნოდა ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ს.

1188-1210 წწ.

ქალალდი, 214 ფ., ზომა: 23x30.5 სმ.

ერთი ნაწილის გადამწერი: ესაია

A 65

მარტვილის ოთხთვი

მარტვილის ოთხთავი, გადაწერილი ჭყონდიდში (მარტვილში).
დამკვეთი ივანე ფარჯანიანი. ხელნაწერს ამკობს ორნამენტირებული
საზედაო ასოები და მათესა და მარკოზ მახარებლების მინიატიურები.
ტექსტი ნაწერია ყავისფერი მელნით, სათაურები და მნიშვნელოვანი
ადგილები – სინგურით. ჰყავს ორი გადამწერი. მწარედ ცოდვილი
არსენი ეშისძე და იოანე მესვეტე.

1050 6.

ეტრატი, 186 ფ., ზომა: 23x19 სმ.
გადამწერები: იოანე მესვეტე და არსენი ეშისძე.
გადაწერის ადგილი: მარტვილი
S 391

თხხოვი

გადაწერილი კალიგრაფიული მთავრულით, მაღალი ხარისხის ეტრატზე, ყავისფერი მელნით, საზედაო ასოები სინგურით. წიგნი შემკულია კამარებით, ფერადოვანი საზედაო ასოებითა და თავსამკაულებით. ბოლოსამკაულად გამოყენებულია მოხატული ჯვარი ბერძნული წარწერით. ახლავს მარკოზისა და ლუკას გამოსახულებები. მოხატულობა სავარაუდოდ შესრულებულია შავი მთის სალიტერატურო სკოლისთვის დამახასიათებელი ხელნერით.

1054 გ.

ეტრატი, 266 ფ. ზომა: 14,59×11,4 სმ.

გადამწერი: მიქაელი

S 962

ჯრუჭის II თხხოვი

ცნობილია ახალი ჯრუჭის სახელწოდებით. XII-XIII სს-ში უნდა იყოს როგორც მხატვრული სტილის თავისებურებებით, ასევე მინიატიურების სიუხვით ქართულ ილუსტრირებულ ოთხთავთა შორის ერთ-ერთი გამორჩეული წიგნი. 334 მინიატიურა და წიგნის დეკორატიული სისტემის სხვა ელემენტები ორიგინალური ქართული სამხატვრო ტრადიციის საწყისებზე დგას. კომპოზიციები წარმოდგენილია ორ ან სამ იარუსად, ან დარღვეულია მინიატიურების ჩარჩოთი შემოსაზღვრული სივრცე და ფიგურები ტექსტშია შეჭრილი. ცნობილია ხელნაწერის მომხატველი მიქაელი, რომელიც იმავდროულად წიგნის გადამწერია.

XII ს.

ეტრატი, 278 ფ., ზომა: 24,5×18,6 სმ.

გადამწერი და მომხატველი: მიქაელი

H-1667

კურუჭის II ოთხთავი

କେବଳମୁଖୀଁ

მაქსიმე აღმსარებელი, ღვთისმშობლის ცხოვრება

ღვთისმშობლის ცხოვრების ამსახველი ყველაზე სრული თხზულება, რომლის პერძნული ან სხვაენოვანი ანალოგი ცნობილი არა არის. უკავშირდება უძველეს ქრისტიანულ ძეგლს – იაკობის პირველსახარებას. თხზულება ითარგმნა ათონის მთის ქართულ სკრიპტორიუმში; მთარგმნელია ექვთიმე მთაწმიდელი. გადაწერილია ეტრატზე კალიგრაფიული წუსხურით, სათაურები და საზედაო ასოები მთავრულით, ოქრომელნით. შემკულია ორნამენტული წნულით, ტექსტს უძღვის ლუკასა და იოვანე მახარებლების მინიატიურა.

X-XI სს.

ეტრატი, 332 ფ., ზომა: 16,5×11,4 სმ.

გადამწერი: მოწეს ბენედიქტე

გადაწერის ადგილი: ათონის მთა

A 40

„გამოცხადება წმიდისა მახარებლისა და ღვთისმეტყველისა იოვანესი“, ანდრია კესარია-კაპადუკიელის თარგმანება

აპოკალიპსის პირველი ქართული თარგმანი. ვინაიდან ახალი აღთქმის ეს წიგნი ყველაზე გვიან შეიტანეს სახარებაში, ქართულ ტრადიციაში ითარგმნა X ს-ში. თარგმანი შეასრულა ათონის სკოლის დამაარსებელმა ექვთიმე მთაწმიდელმა. წიგნი იმითაცა საინტერესო, რომ წუსხურით გადაწერილ ხელნაწერთა შორის იგი ყველაზე ადრეული თარიღიანი კრებულია. ხელნაწერის ანდერძში დაცულია ცნობა ბასილი და კონსტანტინე კეიისრების წინააღმდეგ ბარდა სკლიაროსის ამბოხების შესახებ.

978 წ.

ეტრატი, 210 ფ., ზომა: 17,5×12,5 სმ.

გადამწერი: საბა კუტი

გადაწერის ადგილი: ოლიმპი, ლავრა კრანია.

H 1346

მცირე სვინაქსარი

ამ კრებულმა საფუძველი ჩაუყარა ქართულ ეკლესიაში ახალი,
კონსტანტინეპოლიური ტაძიკონისა და კალენდარული სისტემის შემოღებას,
მოძრავი ციკლის ახალი გეგმისა და შედგენილობის განსაზღვრას. მცირე
სცინაქსარმა წარმოშვა საღვთისმსახურო-ჰიმნოგრაფიული კრებულების ახალი
სახეობები – თვენი, მარხვან-ზატიკენი, პარაკლიტონი. ხელნაწერი შესრულებულია
ეტრატზე ნუსხურით, ყავისფერი მელნით, საზედაო ასოები და სათაურები –
სინგურით. ის არის ყველაზე ფართოდ ილუსტრირებული საღვთისმსახურო

კრებული. 400 ფურცლიანი წიგნიდან ამჟამად შემორჩენილია 144 ფ. შემცულია 72 მინიატიურით, რომლებზედაც გამოსახულია როგორც სოუეტები სახარებიდან, ასევე წმინდანები. წიგნის შექმნა ფინანსურად უზრუნველყო ბანას ეპისკოპოსმა ზაქარიამ.

1030 6.

ეტრატი, 144 ვკ., ზომა: 27×21 სმ.

გადაწერის ადგილი: კონსტანტინეპოლი, ხორას მონასტერი
A 648

ვანის ოთხთავი

წიგნის ხელოვნების გამორჩეული
ნიმუში განსაკუთრებულ
ღირებულებას იძენს, ვინაიდან
იგი შეიქმნა მეფე თამარისთვის
მისივე დაკვეთით. გაფორმების
ხარისხითა და შესრულებით
ერთ-ერთი უპირველესთაგანია
„საზემო“ ხელნაწერებს შორის.
გადაწერილია მაღალი ხარისხის
თეთრ ეტრატზე, ნუსხურით,
უხვადაა გამოიყენებული
ოქრომელანი. შემკულია
მდიდრული კამარებით,
თავსამჯულებით, სახარებათა
თავების დასაწყისში
წარმოდგენილია ორიარუსიანი
მინიატიურები. ხელნაწერის
შექმნის ორგანიზაცორი და
გადამწერია კონსტანტინეპოლის
რომანას მონასტერში მოღვაწე
იოვანე, მომხატველი –
ბიზანტიელი მიქაელ კორესელი.

XII-XIII სს.

ეტრატი, 274 ფ.,

ზომა: 29,1x21 სმ.

გადამწერი: იოვანე

მხატვარი: მიქაელ კორესელი

გადაწერის ადგილი: რომანას

მონასტერი

A 1335

მცირე სჯულის კანონი

ექვთიმე ათონელის თარგმანი, ეს არის საეკლესიო სამართლის პირველი ქართული თარგმანი, შესრულებული ავტოკეფალური ქართული ეკლესიის აღმავლობის პერიოდში. აერთიანებს სხვადასხვა კანონიური ხელნაწერი წიგნის მასალას, მათ შორის ქართულსაც. გადაწერილია ცნობილი კალიგრაფიის, ბასილის, მიერ. წიგნის შექმნის ინიციატორია ბანას ეპისკოპოსი ზაქარია.

1031 გ.

ეტრატი, 204 ფ., ზომა: 19x15,5 სმ.

გადამწერი: ბასილი

ს 143

დიდი სვინაქსარი

საეკლესიო კალენდარზე განყობილი ეს საღვთისმსახურო წიგნი აერთიანებს მსოფლიო და ქართული ეკლესიების წმინდანთა მოკლე ცხოვრებებსა და წამებებს. მისი მეშვეობით ვეცნობით სოფიანმიდის, სტოდიოლთა სავანისა და ათონის ივერთა მონასტრის ლიტურგიულ პრაქტიკიას. დიდი სვინაქსარი 1036 წელს ბერძნულიდან თარგმნა და ქართული მასალით შეავსო გიორგი მთაწმიდელმა. ეს ხელნაწერი დაფინანსებული და გადაწერილია შავ მთაზე XI ს-ში მოღვაწე ცნობილი კალიგრაფების, დავით და ოვანე ჯიბისძეების, მიერ. ნაწერია ნუსხურით, ყავისფერი მელნით, სათაურები – ასომთავრულითა და სინგურით. შემკულია სწორხაზოვანი თავსამკაულებითა და საზედაო ასოებით.

Х ს.

ეტრატი, 452 ფ., ზომა: 22x17 სმ.

გადამწერები და დამფინანსებელები – იოვანე და დავით ჯიბისძეები

გადაწერის ადგილი – შავი მთა, რომანმინდა

Н 2211

საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს ანტიოქიის მახლობლად შავ მთაზე არსებულ ქართველთა სამონასტრო კოლონიზაცია, რომელიც XI ს-ის 30-იანი წლებიდან ინტენსიურად ამოქმედდა.

ქართველები მოღვაწეობდნენ სვიმეონინდის, კალიპოსის, კასტანას, ბარლაამნინდის, რომანას, ლერწმისხევის, ეზრასა და თუალთას მონასტრებში. ქართველთა სამწიგნობრო საქმიანობას წარმართავდნენ XI ს-ის ცნობილი მთარგმნელ რედაქტორები: გიორგი ათონელი, გიორგი შეყენებული, გიორგი მცირე, ეფრემ მცირე, კალიგრაფები: იოანე და მიქაელ დვალები. ქართველ მწიგნობრებს მეტად მჭიდრო კონტაქტი ჰქონდათ ადგილობრივ ბერძნულ-ასურულ-არაბულ წრეებთან. ისინი სარგებლობდნენ თეოდორე პატრიარქის მიერ სვიმეონინდაში დაარსებული მდიდარი ბიბლიოთეკით. სწორედ შავი მთის ქართულ ხელნაწერებში ჩამოყალიბდა ტექსტების თეოლოგიური და სამეცნიერო კომენტირების პრინციპები. ამავე ხელნაწერებში კონსტანტინეპოლიტი ტრადიციის პარალელურად აისახა უძველესი სირიული კულტურის კვალიც.

ამავე პერიოდში ბიზანტიის კართან დაახლოვებულმა ტაოელმა დიდებულმა გრიგოლ ბაკურიანისძემ ბულგარეთში დააარსა ქართველთა მონასტერი პეტრინონი სემინარიითურთ. აქ იოანე პეტრინის თაოსნობით ჩამოყალიბდა უმნიშვნელოვანესი ფილოსოფიურ-თეოლოგიური სკოლა.

XI საუკუნიდან ქართველთა ყურადღება კვლავ მიიპყრო პალესტინამ, რომელშიც ახალი ძალით იფეთქა ქართულმა სამონასტრო-სამწიგნობრო საქმიანობამ. ამ საქმიანობის სათავეში იდგა ქართველთა ჯვრის მონასტერი და მისი დამაარსებელი გიორგი პროხორე, რომელიც ზრუნავდა ახალი ხელნაწერი კრებულების შედგენა-გამრავლებაზე; სწორედ მისი თაოსნობით შედგა პალესტინის გამოჩენილ მოღვაწეთა „ცხოვრებების“ კრებული, რომელიც პალესტინის პატერიკის სახელითაა ცნობილი. დღეს ეს კრებული ლონდონში ბრიტანეთის მუზეუმშია დაცული, Addit 1181; ჯვრის წიგნსაცავი სწრაფად ივსებოდა საქართველოში მოღვაწე მწიგნობართა მონაწილეობითაც, ამავე დროს იქ გადაწერილი ხელნაწერები იგზავნებოდა სხვა ქართულ სამონასტრო ცენტრებში. მონასტერი ქართული სამეცო კარისა და ფეოდალური არისტოკრატიის საგანგებო ყურადღებას იმსახურებდა; საქართველოში შეიქმნა ჯვრის მეტოქი ანუ თანამდგომი საეკლესიო ცენტრები,

ალავერდის ოთხთავი

ალავერდის ოთხთავი

ალავერდის ოთხთავი

კლასიკური ხანის ქართული ხელნაწერი წიგნის ერთ-ერთი გამორჩეული ეგზემპლარი. შექმნილია შავი მთის კალიბოსის ლავრაში. განეკუთვნება იმ იშვიათ ოთხთავთა რიცხვს, რომლებსაც ერთვით მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის თხრობა – „ავგაროზის ეპისტოლე“. წიგნი გადაწერილია მაღალი ხარისხის ეტრატზე წუსხურითა და მთავრულით XI ს-ის ცნობილი კალიგრაფების მიერ. შემცულია ორნამენტული საზედაო ასოებით, საწინამძლვრე ჯვრით და კანონებით, ფურცლოვან ოქროზე შესრულებული ცხრა მინიატურით. ეს არის ერთადერთი ქართული ხელნაწერი, რომელშიც

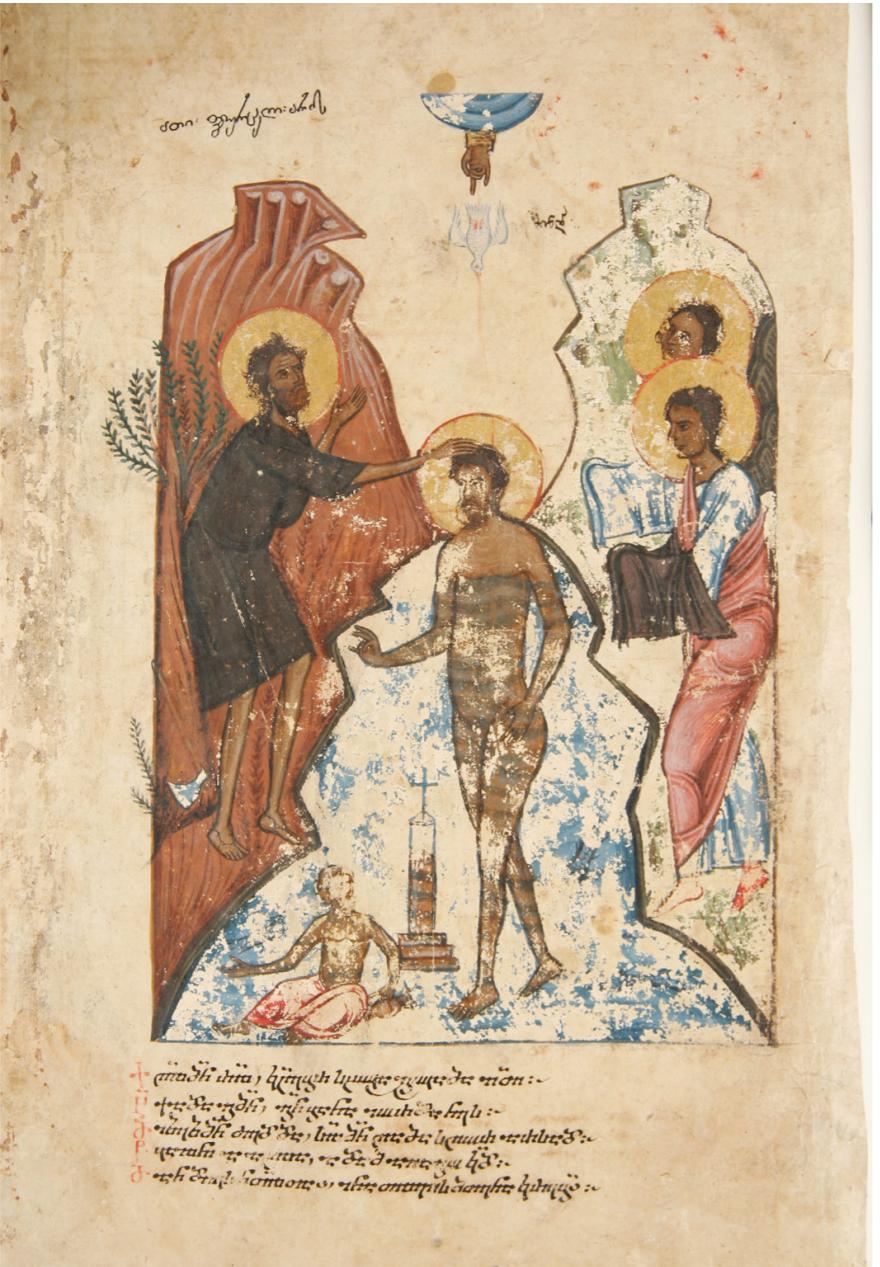
გვხვდება მაცხოვრის ტილოზე ალბეჭდილი ხელთუქმნელი ხატის, ანუ მანდილიონის გამოსახულება. ეს საგანგებო წიგნი ბაგრატ IV-ისადმი მორჩილების ნიშნად 1054 წელს საქართველოში ჩამოიტანა ლიპარიტ ბალვაშის ძემ ივანემ.

1054 6.

ეტრატი, 330 ფ., ზომა: 24×19 სმ.

გადამწერები: გიორგი და იოანე დვალი

გადაწერის ადგილი: შავი მთის კალიბოსის ლეთისმშობლის ლავრა
A 484

გრიგოლ ლვთისმეტყველის თხზულებანი
ფილოსოფიურ-თეოლოგიური კრებული. შეიცავს 19 ტექსტს. ქართული
თარგმანი ეკუთვნის ეფრემ მცირეს. ეს არის კომენტირებული
ხელნაწერის ერთ-ერთი საუკეთესო ილუსტრირებული ეგზემპლარი.
გადაწერილია ქაღალდზე, ნუსხურით, ყავისფერი მელანით, სათაურები და
დასამყისები – სინგურით, შემცულია ორნამენტული საზედაო ასოებით,

მარგინალური ნიშნებითა და მხატვრული კომპოზიციებით. XVIII ს-ში
ეკუთვნოდა ერეკლე II-ის შვილიშვილს, დავით ბატონიშვილს.
XII ს.
ქაღალდი, 280 ფ., ზომა: 42,5x31 სმ.
გადამწერი და გადაწერის ადგილი უცნობია.
A 109

გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებანი

გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებანი

გელათის ოთხთავი

გელათის ოთხთავი

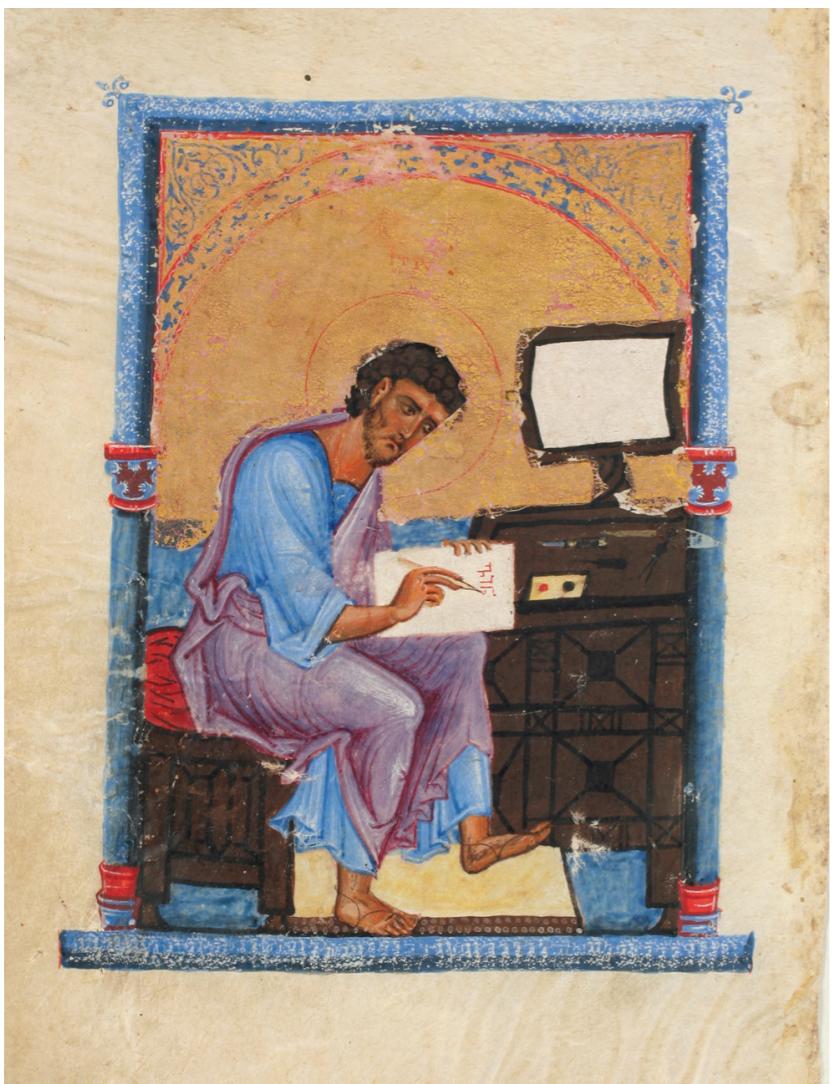
XII საუკუნის წიგნის ხელოვნების უნიკალური ნიმუში, საზეიმო ოთხთავი; გადაწერილია საგანგებოდ დამუშავებულ ეტრატზე ნუსხურით, ყავისფერი მელნით, სინგურითა და ოქრომელნით. გამოირჩევა როგორც მხატვრული შესრულებით, ასევე შედგნილობით. სახარების ტექსტს ერთვის სადეკლამაციო-ლიტურგულ ნიშანთა განმარტებები ბერძნულ და ქართულ ენებზე და „ავგაროზის ეპისტოლე“. შემკულია სვეტოვანი კამარებით, 254 მინიატიურით, ნატიფი ოქრომელნით შესრულებული საზედაო ასოებით. თითოეული მინიატიურის ფონად ფურცლოვანი ოქროა გამოყენებული. თითოეულ თავს უძღვის მახარებლების პორტრეტები. სახარების ოთხივე თავის სათაური ჩასმულია ხალიჩისებური ორნამენტით შემკულ ჩარჩოში. სახარება გიორგი მთაწმიდელისეული თარგმანის შემცველი პირველი ნიმუშია.

XII ს.

ეტრატი, III, 293 ფ., ზომა: 26×18,8 სმ.

Q 908

წყაროსთავის II სახარება

ხელნაწერი წიგნი გადაწერილია თამარ მეფის ზეობის დროს. ნაწერია ეტრატზე კლასიკური ნუსხურით, ყავისფერი მელნითა და სინგურით. მის შემკულობას წარმოადგენს მახარებელთა 4 პორტრეტი. იოანე საფარელი-მტბევარი ეპისკოპოსის დაკვეთით წიგნი გადაუწერია ორ პირს. წიგნის ყდის ოსტატია ბექა ოპიზარი.

1195 წ.

ეტრატი, 277 ფ., ზომა: 25×18 სმ.

გადამწერები: იოანე ფუკარალისძე, გიორგი სეთახესძე.

Q 907

ბიჭვინთის ოთხთავი

ხელნაწერი შეიქმნა XII ს-ში, დასავლეთ საქართველოში, მოგვიანებით განეკუთვნა ბიჭვინთის ღმრთისმშობლის ეკლესიას. გადაწერილია ეტრატზე, ნუსხურით. სახარების ტექსტი ნაწერია ყავისფერი მელნით, ხოლო ასომთავრულით შესრულებული სათაურები – ოქრომელნითა და სინგურით. ხელნაწერში შემორჩენილი წმ. მახარებლების – მარკოზისა და ლუკას – ორი მინიატიურა. წიგნის მოხატულობა მეტყველებს ქართული მინიატიურული მხატვრობის თვითმყოფად ხასიათზე.

XII ს.

ეტრატი, 230 ფ., ზომა: 31×23 სმ.

ადამწერის ადგილი: დასავლეთი საქართველო

H 2120

რომლებიც ფინანსურად უზრუნველყოფდნენ საზღვარგარეთ არსებულ ქართულ მონასტერს. ქართველები მოღვაწეობდნენ ასევე გოლგოთა – უფლის საფლავი – აღდგომის, კაპათას, დერთუფას, დერტავის დედათა, გეთსამანიის, ღალიას, ბასილის, თეოდორეს, ნიკოლოზის, სამოელის, შეპანის მონასტრებში.

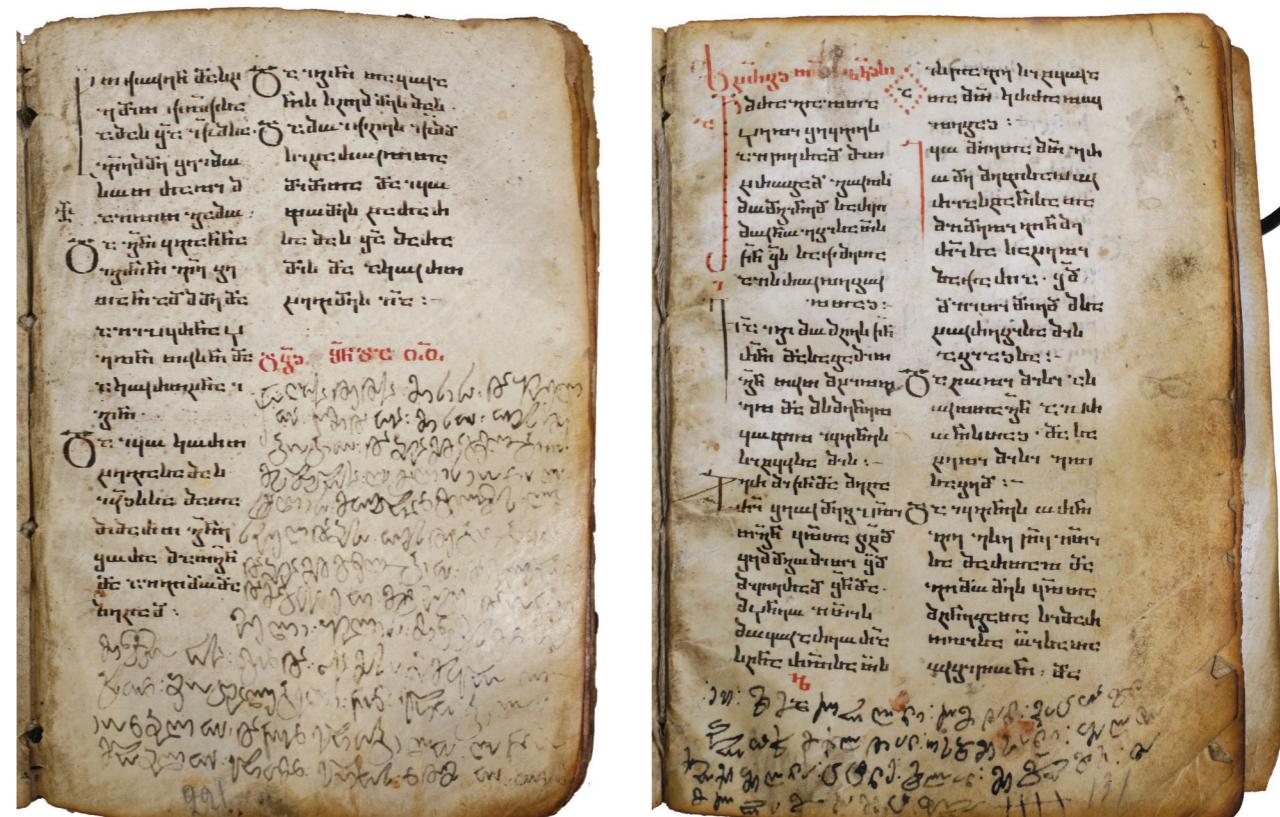
დღეს ცნობილია იერუსალიმური ქართული კოლექსის 161 ხელნაწერი.

პარალელურად ქართული ხელნაწერი წიგნი იქმნება საქართველოში არსებულ ეკლესია-მონასტრებში. სამწიგნობრო საქმიანობამ მოიცვა როგორც საქართველოს დიდი სამონასტრო ცენტრები, ასევე ცალკეული ეკლესია-მონასტრები. მდიდრულად მოხატული და შინაარსით მრავალფეროვანი წიგნის ფლობა როგორც სასულიერო, ასევე საერო წოდების ღირსებად იქცა.

XIII-XVI სს-ის ქართული ხელნაწერი მიჰყვება განვითარების ტრადიციულ გზას, რომლის დაცვაც ამ პერიოდის წერილობით კულტურას ისევე, როგორც ქართულ სახელმწიფოს, მონღოლების, ოსმალეთისა და ირანის პოლიტიკური ზენოლის პირობებში უწევს.

XVII-XVIII სს-იდან გაფართოვდა ქართველთა კულტურული ურთიერთობის წრე. ქართულმა წერილობითმა კულტურამ ყურადღება მიმართა ევროპული ცოდნისა და გამოცდილებისაკენ, რასაც ხელს უწყობდა ამ ეპოქის პოლიტიკური ურთიერთობები. ერთი მხრივ, კათოლიკე მისიონერების გამოჩენა საქართველოში და, მეორე მხრივ, რუსეთთან პოლიტიკური კავშირის დამყარების მცდელობას ბუნებრივად მოჰყვა ამ სივრცეებისათვის დამახასიათებელი სამწიგნობრო გამოცდილების შემოსვლა ჩვენში. გადაიწერა კათოლიკური შინაარსის წიგნები, რუსულიდან ითარგმნა სასულიერო მწერლობისა და საეკლესიო ისტორიის ლათინურ სამყაროში გავრცელებული ძეგლები, დაარსდა პირველი სტამბა. ქართული ხელნაწერი წიგნის შედგენისა და გაფორმების ტრადიციამ თავდაპირველად ნაბეჭდ წიგნში გადაინაცვლა. ძეჭდუქციის მომძლავრებამ კი ერთგვარად შეავიწროვა ქართული ხელნაწერის გავრცელების არეალი, რომელიც პირადი საკუთრების მცირე ფორმის წიგნებით შემოისაზღვრა.

მეტ-ნაკლები ინტენსივობით ქართულმა ხელნაწერმა წიგნმა XX ს-ის დასაწყისამდე შეინარჩუნა არსებობა.

თხხოვი

იერუსალიმში, გეთსემანის მონასტერში (ეკლესიაში) გადაწერილი სამონასტრო დანიშნულების წიგნი. ნაწერია ეტრატზე ნუსხურით, ყავისფერი მეღნით, სათაურები და დასაწყისები – სინგურით; ხელნაწერის ბოლო ნაწილი პალიმფსესტია. გადამწერია მწირი მიქაელი, ნარმოშობით მცხეთელი, რომელმაც აღნიშნული სამუშაო შეასრულა სტეფანე ხუცესის, პალავრელის, შეკვეთით.; წიგნს ერთვის XII ს-ში მხედრულით ჯვაროსნების – ტამპლიერთა ორდენის წევრების მოსახსენებელი წარწერები.

1048 წ.

ეტრატი; 243 ფ., ზომა: 22×16,5 სმ.

გადამწერი: მიქაელი

გადაწერის ადგილი იერუსალიმი, გეთსემანია

H 1741

იოანე სინელი, კლემაქსი

„კლემაქსის“ ანუ „სათნოებათა კიბის“ ექვთიმე მთაწმიდელისეული თარგმანი, გადაწყვიტილი XII-XIII სს-ში ორი კალიგრაფის მიერ: ერთის ვინაობა უცნობია, მეორეა ნიკრაის. მისი ნაწერი გამოირჩევა ტექსტის სადეკლამაციო ნიშნებისა და მხატვრული ორნამენტების მრავალფეროვნებით: სიტყვებს შორის დასმულია განკვეთილობის ნიშნები, მძიმეები, სტრიქონებს ზემოთ და ქვემოთ – ტალღოვანი ხაზები. საზედაო ასოები შეჭრილია ტექსტის, შემკულია ფოთლოვანი ორნამენტით, ზოგში ადგინანთა სახეებია ჩახატული, ზოგში კი მთელი სიტყვაა ჩაწერილი. ტექსტის ფართო

არშიებზე უამრავი სქოლითა, რომელთა სტრიქონების განლაგება ფიგურებს ქმნის. ნიგნის გაფორმებაში თავს იჩენს ხალხური ნაკადი. ტექსტი დაწერილია ნუსხურად, შავი და ყავისფერი მელნით, საზედაო ასოები – ტექსტის მელნით ან სინგურით.

XII-XIII სს.

ქაღალდი, 223 ფ., ზომა: 36,5x29 სმ.
გადამწერები: უცნობი და ნიკრა
H 1669

ოთხთავი

კლასიკური პერიოდიდან გვიანდელი ტრადიციისაკენ გარდამავალი პერიოდის ხელნაწერი წიგნის საინტერესო წიმუში. გადაწერის კონკრეტული ადგილი უცნობია, მაგრამ წიგნი შექმნილია საქართველოში ერთ-ერთი ფეოდალური ოჯახის – გლონისთავისძების დაკვეთით. წიგნის მხატვრულ-დეკორატიული სისტემა შექმნილია კლასიკური ხანის კართული წიგნის ნიმუშების მიბაძვით, თუმცა განსხვავებული ფერთა პალიტრით, კონკრეტულად, მჭახე წითელი საღებავის გამოყენებით.

XII-XIII სს.

ეტრატი, 316 ფ., ზომა: 23,6×18 სმ.

გადაწერი: იაკობი

A 516

ვარძიის ოთხთავი

მაღალი ხარისხის თეთრ ეტრატზე შესრულებული ხელნაწერი წიგნი ყურადღებას იქცევს მდიდრული, ნატიფი ორიგინალური მორთულობითა და კლასიკური კალიგრაფიული ნუსხურით, სათაურები – სინგურითა და მთავრულით. საზედაო ასოები და ტექსტის მნიშვნელოვანი ადგილები ნაწერია ოქრომელნითა და ფერადებით. მახარებლების გამოსახულებანი ტექსტიან ფურცლებზეა შესრულებული და მცირე ადგილს იკავებს. მინიატიურები შემკულია ორიგინალური ორნამენტებით. ვარძიის ოთხთავი საზეიმო ხასიათის ხელნაწერია, რომელიც სავარაუდოდ თამარ მეფეს ეკუთვნოდა. XVI საუკუნემდე წიგნი ვარძიაში ინახებოდა, სპარსელების მიერ ვარძიის ძარცვის შემდგომ იგი გამოუსყიდია ლეონ კახთა მეფის ვაჟს და კვლავ ვარძიისათვის შეუნირავს. წიგნს ჰქონია ვერცხლის ყდა ლვოსმობლის მინანქრიანი ხატით, რომელიც შემოუძარცვავთ.

XII-XIII სს.

ეტრატი, 289 ფ., ზომა: 23×18 სმ.

Q 899

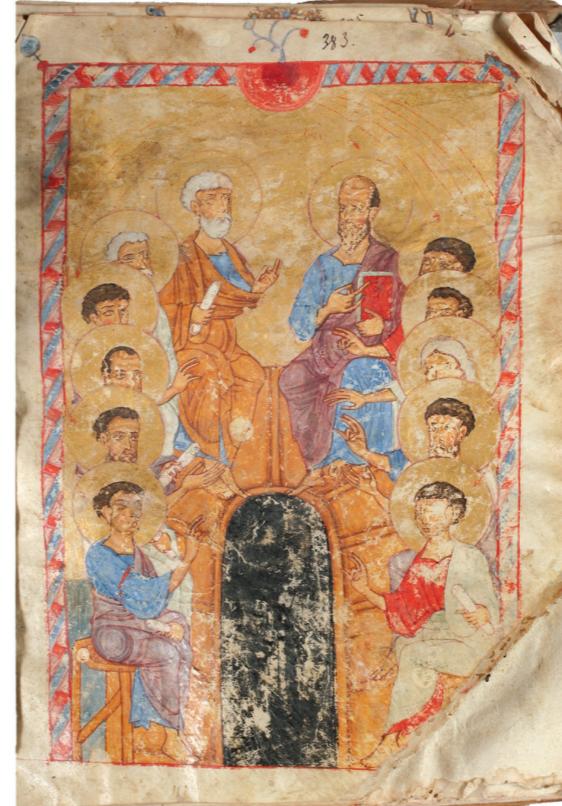
ოთხთავი

XIII ს-ში გადაწყვლი და მოხატული წიგნი. ერთ-ერთი იმ მცირერიცხოვან სახარებათაგანი, რომელთაც ახლავს „ავგაროზის ეპისტოლის“ ტექსტი გვიანბიზანტიური ხანის ელინოფილური ტრადიციის თარგმანი, სადეკლამაციო-ლიტურგიული ნიშნების თანხლებითურთ. ოთხთავი მოხატულია. ყოველი თავის დასაწყისს ამშვენებს მახარებლების გამოსახულებანი ოქროს ფონზე, რომელთაც საცავად გაკეთებული აქვს ქსოვილის საფარი. ტექსტი შემკულია საუცხოოდ გაფორმებული თავსამკაულითა და საზედაო ასოებით. მხატვარი მათე (3r) მტკიცედ ინარჩუნებს ინდივიდუალური, თვითმყოფადი ქართული წიგნის ხელოვნებისათვის დამასასიათებელ ეროვნულ ტრადიციებს. მოგვიანებით წიგნი განუახლებია და ცხაოტის თავის ღმრთისმშობლისათვის შეუწირავს ქსნის ერისთავის მეუღლეს, როდამს (3r).

XIII ს.

ეტრატი, 190 ფ., ზომა: 25,5×20 სმ.

A 496

ოთხთავი

XIII ს-ის ერთ-ერთი საუკეთესო კალიგრაფიული ნიმუშია და შესრულებული უნდა იყოს საგანგებოდ დიდგვაროვანი ფეოდალური წრის ნარმომადენლისთვის. ნაწერია ნუსხურით, სათაურები – წითელ ფონზე ოქრომელნით. ოთხთავის შემკულობას ნარმოადგენს ორნამენტული მორთულობის ცალკეული ელემენტები, კამარები, საზედაო ასოები, ოქრომელნით შესრულებული მინიატიურები მარკოზისა და ლუკას გამოსახულებებით, ხარების, შობის, იერუსალიმში შესვლის კომპოზიციებით.

XIII ს.

ეტრატი, 268 ფ., 23,5×17,5 სმ.

გადამწერი: ნიკოლოზ კატარანისძე

A 26

მოქვის ოთხთავი

ნიგნი წარმოადგენს ქართულ
ოთხთავთა შორის ერთ-ერთ ბოლო
ილუსტრირებულ ნიგნს, რომელშიც
გამოვლენილია ქრისტიანული ხელოვნების
პალეოლიკოსური ხანის (1261-1361 წ.)
ბიზანტიური ხატნერისა და
ნინარენესანსული ევროპული მხატვრობის
ელემენტები. საზეიმო ხასიათის
ეს ნიგნი გადაწერილია დასავლეთ
საქართველოში – აფხაზეთში, მოქვის
მონასტერში. მისი დამკვეთია მოქვის
ეპარქიის მთავარეპისკოპოსი დანიელი.
გადამწერი და მხატვარი ეფრემი. ნაწერია
ეტრატზე მხსვილი ნუსხურით, ყავისფერი
მელნით. წარმოდგენილია 10 კამარა,
152 სიუჟეტური მინიატიურა, რომელთა
შორის ინტერესს იწვევს ჩვილედი
დვთისმშობლის ნინაშე ვედრების პოზაში
მდგომი მოქველი მთავარეპისკოპოსი
დანიელი. ხელნაწერში იკითხება 531
საზედაო ასო.

1300 წ.

ეტრატი, 329 ფ., ზომა: 30×23,5 სმ.
გადამწერი და მომხატველი: ეფრემი
დამკვეთი: მოქვის ეპარქიის
მთავარეპისკოპოსი დანიელი
გადაწერის ადგილი: მოქვი
Q 902

იოანე ოქროპირის უამისწირვა,
XIII-XIV სს. გრავნილი, შემდგარი
სამი ერთმანეთზე გადაკერებული
ეტრატის ფურცლის, ანუ
კეფისაგან. ნაწერია ნუსხურით,
ყავისფერი მელნით. სათაური
ფერადი საღებავებით, ლამაზად
მოხატული საზედაო ასოები
მთავრულით. ადგილები
გაცხოველებულია შავი მელნით.
ხელნაწერის გადამწერი ყოფილა
გაბრიელი, რომელსაც ნუსხურით
შეუსრულება ტექსტი. გრავნილი
ნაწერია ორივე მხარეზე.
იოანე ოქროპირის უამისწირვა,
ანუ კონდაკი დახვეულია ხის
ჯოხზე, ანუ კონდაკზე. ტექსტის
დასაწყისში მოთავსებულია იოანე
ოქროპირის გამოსახულება,
რომელიც ჩასმულია წნული
ორნამენტით შემკულ ჩარჩოში.

XIII-XIV სს.
ეტრატი, 3 კეფი,
ზომები: 64,5x20,8 სმ.; 74x20,8 სმ.;
70,5x21,1 სმ.
გადამწერი: გაბრიელი
A 922.

კურთხევანი

კრებულში გაერთიანებულია სხვადასხვა ტიპის ლოცვები, მათ შორის ბევრია სამკურნალო შინაარსისა. ძველ ქართულ კრებულთა შორის აღნიშნული ნიგნი უნდა მივაკუთვნოთ ე. წ. გარდამავალი ტიპის კრებულს, რომელიც ფართო სოციუმისათვის მოიაზრება. გადამწერი და გადამწერის ადგილი უცნობია, მაგრამ, სავრაუდოდ, ძალზე ძველი დედნის ასლ ნარმოადენს. ტექსტები უახლოვდება კლარჯულ თარგმანებს. ნაწერია აღმოსავლურ ქადალდზე. ტექსტი დაწერილია ნუსხურით, სათაურები და საზედაო ასოები – სინგურით. ხელნაწერში უხვადაა ფერადებით შესრულებული თავბოლოკაზმულობები, ადამიანის, ფრინველთა, ცხოველთა და ყვავილოვან-მცენარეული გამოსახულებები, მხატვრულად გაფორმებული საზედაო ასოები და ვარდულები.

XIV-XV სს.

118 ფ., აქედან ქადალდი – 116 ფ., ეტრატი – 2 ფ.; ზომა: 24,5x20,5 სმ.
A 1110

ლარგვისის ზატიკი, XV ს.

ზატიკი ლიტურგიული წიგნია და აღდგომის პერიოდის საგალობლებს ნიშნავს. ნაწერია ნუსხურით, სათაურები სინგურით. მოხატულია თავსამკაულით, საზედაო ასოებითა და მინიატიურებით, რომლებზეც გამოსახულია სცენები საუფლო დღესასწაულებიდან.

XV ს.

ეტრატი, ფ. 175, 25,6×20,2 სმ.

გადამწერი: ბარნაბა, დამკვეთი: შალვა ერისთავი

A 25

ფსალმუნი

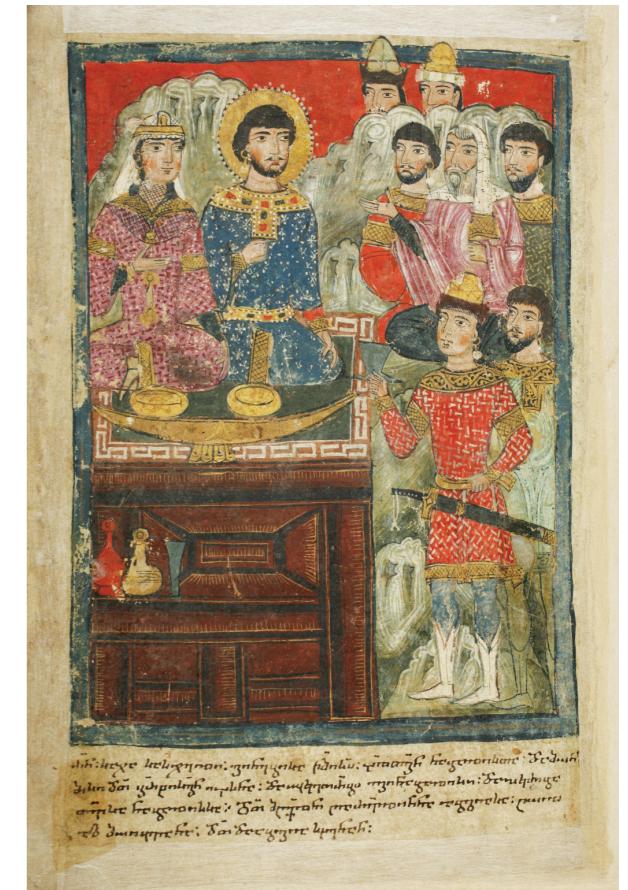
გადაწერილია სამცხეში ათაბაგთა ფეოდალური სახლის თაოსანის – ყვარყვარესა და მისი ვაჟის – მზეჭაბუკ II-ის საგანგებო დაკვეთით. მომცრო ზომის ხელნაწერი საოჯახო ბიბლიოთეკისთვისაა შექმნილი. ნაწერია ეტრატზე ნუსხურით, საზედაო ასოებისათვის გამოყენებულია ასომთავრული, გაფორმებულია ოქრომელნით. ფსალმუნებს წინ უძღვის ფერადებით შესრულებული მინიატიურა დავით წინასწარმეტყველისა, რომელიც ქართველ უკავს, ხოლო ტექსტის დასაწყისს ამკობს თავსამკაული ორიგინალური ორნამენტით.

1494 წ.

ეტრატი, 168 ფ., ზომა: 9,8×7,6 სმ.

გადაწერის ადგილი: სამცხე, სამხრეთი საქართველო

A 351

ფსალმუნი

მდიდრულად გაფორმებული ეს ხელნაწერი წიგნი საგანგებოდ მაღალი არისტოკრატული ოჯახისათვის უნდა ყოფილიყო დაკვეთილი. შეიცავს გიორგი მთაწმიდელისეულ რედაქციის ტექსტს. უძღვის დავით წინასწარმეტყველის გამოსახულება, დართული აქეს ტექსტზე ადრეული მაღალმხატვრული მინიატიურები. სურათები, რომლებიც უფრო ადრეულია, ვიდრე ტექსტი. გადამწერის მხედრულად შესრულებული ანდერძით ირკვევა, რომ ხელნაწერი დაუკვეთავს ზილიხან ბატონიშვილს.

XVII ს.

ქაღალდი, 236 ფ., ზომა: 25×17,5 სმ.

H 1665

ფსალმუნი

წიგნი გადაიწერა დასავლეთ საქართველოში, სოფ. ღვარაში თეთროსანის სახელნოდებით ცნობილ ეკლესიაში ქაიხოსრო გურიელისა და მისი დედის, დედოფალ ათაბაგის ქალ თამარის დაკვეთითა და ფინანსური უზრუველყოფით. გადაწერილია აღმოსავლურ ქალალდზე ნუსხურით. შემკულია 55 ტექსტზე ადრეული მინიატიურით.

XVI ს.

ქალალდი, 144 ფ., 23x17,5 სმ.
გადაწერი: გერმანიზი
გადაწერის ადგილი: ღვარას თეთროსანის ეკლესია
H 75

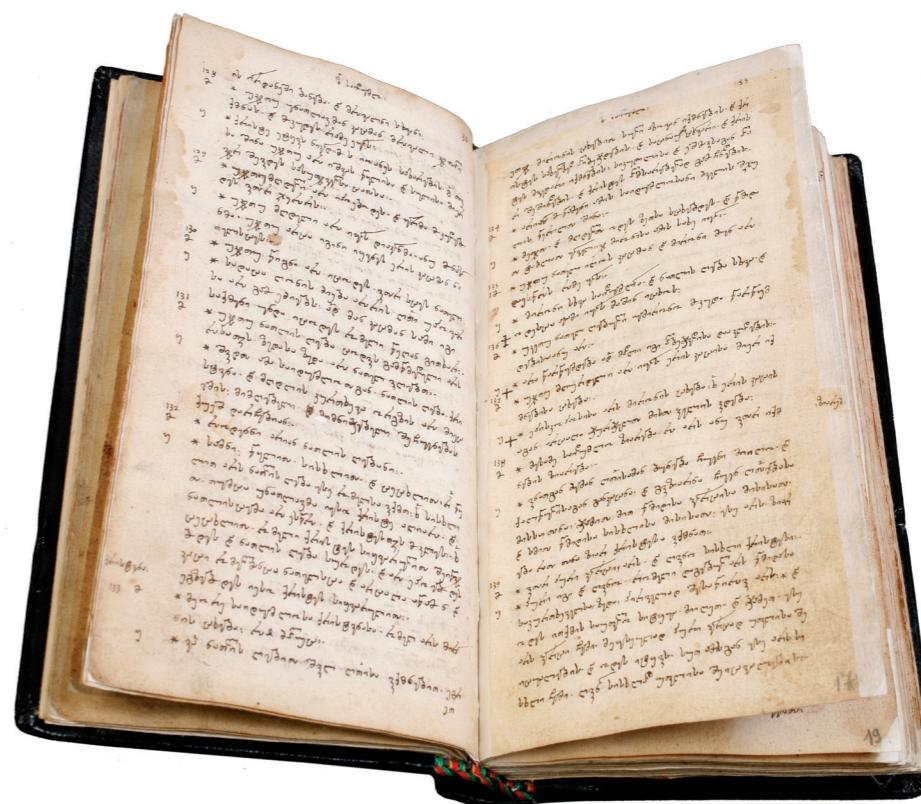

ბიბლია

წიგნი, რომელსაც „მცხეთურ ხელნაწერს“ უწოდებენ, ბიბლიის ყველაზე სრულყოფილი ქართული ხელნაწერია. ძეგლი ნათლად მეტყველებს XVII-XVIII სს. მიჯნაზე ქართველთა მნიშვნელოვან ცოდნასა და გამოცდილებაზე ბიბლიოლოგისა თუ სამეცნიერო-ფილოლოგიური საქმიანობის შესახებ. ბიბლია ნაწერია ქალალდზე შავი მელნით, ნუსხურით. გაირჩევა რამდენიმე ხელი. სათაურები შესრულებულია მთავრულით, ზოგჯერ წითელი მელნით. რედაქტირებულია მხედრულით და ახლავს ამავე ხელით შესრულებული საძიებლები, რომლებიც ეკუთვნის რედაქტორს, სულხან-საბა ორბელიანს. ხელნაწერში ჩართულია ვახტანგ VI-ის სტამბაში დაბეჭდილი ტექსტი „ნინასწარმეტყველთა წიგნები“. XVII-XVIII სს.

ქალალდი, 668 ფ., ზომა: 21×29,5 სმ.

გადამწერები: სულხან-საბა ორბელიანი, ლაზარე
A 51

სამოთხის კარი

სულხან-საბა ორბელიანის „სამოთხის კარი“ კითხვა-მიგებით დაწერილი მოძღვრებაა. იგი ავტოგრაფულ ნუსხას ნარმოადგენს და 1701 წლით თარიღდება. ამ ხელნაწერში, რომელიც ავტორის უბის წიგნაკი უნდა ყოფილყო მისივე ხელით შეტანილია სხვა მასალა, რომელიც შეიცავს ლოცვებს, ღვთისმსახურებასთან დაკავშირებულ საკითხავებს. წიგნი ნაწერია ქალალდზე მხედრულით. ტექსტი ადგილ-ადგილ ავტორის მიერ უნდა იყოს ნასწორები, რასაც მოწმობს ქალალდის ვიწრო ნაჭრები, რომლებიც წიგნაკი ჩაკრული.

1701 6.

ქალალდი, 90 ფ., ზომა: 20,8×11 სმ.

გადამწერი: სულხან-საბა ორბელიანი

A 303

କାରତୁଳି ସାହଚର୍ତ୍ତବ ବେଳନାମେନାମୁ

გულანი

შედგენილობით ორიგინალური ქართული კრებულია, რომელშიც თავმოყრილია საღვთისმსახურო ყველა წიგნი: სახარება, საქმე მოციქულთა, პავლენი, თვეენი, ჟამნი, დავითნი, მარხვანი, ზატიკი, სვინაქსარი. ეკლესიაში ის იყითხებოდა მთელი ნლის განმავლობაში. ეს გულანი დაუკავეთავს კათალიკოს ნიკოლოზ ამილახვრიშვილს 1681 წელს. ნაწერია ქაღალდზე ნუსხურით, ყავისფერი მეტნით. საზედაო ასოები და სათაურები მთავრულითა და სინგურით. ხელნაწერი მოხატულია, ტექსტისა და ხელნაწერის კიდეებზე უხვად გვხვდება წმინდანთა გამოსახულებები, ასევე სცენები საუფლო დღესასწაულებიდან.

1681 6.

ქალალდი, 345 ფ., ზომა: 35×24 სმ.

გადამწერები: მიქაელი, საბა, აბელი

A 30

შუა საუკუნეების ქართულ საერო ხელნაწერებში წარმოდგენილია ჟანრობრივად და შინაარსობრივად მრავალფეროვანი მწერლობის ნიმუშები, მხატვრული და სამეცნიერო შინაარსის თხზულებები. ეს ხელნაწერები თავიანთი შედგენილობითა თუ მხატვრული გაფორმებით იმდროინდელი საზოგადოების სულიერი ინტერესებისა და მოთხოვნების შესაბამისად იქმნებოდა და ასახავდა ახლოაღმოსავლეთის საერთო კულტურული არეალის ძირითად ტენდენციებსა და მიმართულებებს. მისი მხატვრული სახე და შექმნის ტექნიკა ემყარებოდა ძველი ქართული ხელნაწერი წიგნის ტრადიციებს, რომლებიც სასულიერო წრეებში, ქართულ და უცხოურ სკრიპტორიუმებში ყალიბდებოდა.

ქართული წერილობითი კულტურის საერო ხელნაწერების სახის ჩამოყალიბება დამოუკიდებელი და ძლიერი ფეოდალური მონარქიის, პოლიტიკურად და ეკონომიკურად მოწინავე ქართული სახელმწიფოსა და ბრძყინვალე სამეფო კარის არსებობის პირობებში დაიწყო. შემდგომ კი, ერთიანი საქართველოს დაშლისა და პოლიტიკური ძნელებელობის უამს, ქართული სამონასტრო კერების შესუსტების პერიოდში, სწორედ საერო ხელნაწერმა იტვირთა ნიგნის შემეცნებითი არეალის გაფართოვებისა და პროგრესული ცოდნის შემოტანა-გავრცილების ფუნქცია. თუმცა აქვთ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ

შოთა რუსთაველი,
„ვეფხისტყაოსნი“

ცნობილია ბეგთაბეგისეული
ნუსხის სახელნოდებით.
გადაწერილია მხედრულით;
ხელნაწერი გამოირჩევა
თავისი შემკულობით –
ტექსტის თითოეული გვერდი
ჩასმულია ჩარჩოში, ხოლო
კიდეები ორნამენტითაა
მოხატული.
მომგებელი: მეფე გიორგი XI

1680 წ.

ქალალი, 263 ფ.,
ზომა: 44,5x30 სმ.

გადამზერი: მდივანი
ბეგთაბეგი

H 54

შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“

„ავალიშვილისეული“ ნუსხა; გადაწერილია კალიგრაფიული მხედრულით,
შავი მელნით; ყოველი ფურცლის აშია მდიდრულადაა შემკული. ტაეპების
დასაწყისი სიტყვები ოქროთია ნაწერი; აშიები გაფორმებულია ზომორფული
ელემენტებით, პეიზაჟით, სხვადასხვა სახის კომპოზიციით. ტექსტს ახლავს

სამი სიუჟეტური მინიატიურა. მხატვრობაში იკვეთება სპარსული სამინიატიურო
ხელოვნების კვალი.

XVI-XVII სს.

ქაღალდი, 260 ფ., ზომა: 37×24 სმ.
H 2074

საერო ხელნაწერის შინაარსობრივი განვითარების საფუძველი სასულიერო ნიგნებშია საძიებელი. დროთა ვითარებაში ქართული ეკლესიის ავტოკეფალურობისა თუ ეროვნულ წმინდანთა პანთეონის შექნის მიზნით ჩამოყალიბებულმა ძეგლებმა სათავე დაუდეს საისტორიო მნერლობის თხზულებებს და არასამონასტრო კუთვნილების ნიგნებს შორის დაიმკვიდრეს ადგილი. ფართო პოლიტიკურმა თუ კულტურულმა ურთიერთობებმა, სამონასტრო წიაღში გადაწერილი შერეული კრებულების თემატურმა მრავალფეროვნებამ, ქართული მნერლობისა და ნიგნის შექმნის საქმეში საერო არისტოკრატიის აქტიურმა ჩართვამ ბიძგი მისცა როგორც საერო შინაარსის ცალკეული თხზულებების, ასევე ანთოლოგიური კრებულების წარმოშობას.

საერო კრებულების ქრონოლოგიაზე დაკვირვება ერთ მეტად მნიშვნელოვან გარემოებას გამოკვეთს – მათი უმეტესობა გვიანი შუა საუკუნეებით თარიღდება. როგორც ჩანს, სახოტბო თუ საგმირო-სარაინდო თემაზე შექმნილი ძეგლები, რომლებიც საუკუნეთა განმავლობაში ასაზრდოებდნენ ქართველ მკითხველს, მაინც პირადი საკუთრების, საოჯახო რელიქვიებად მიჩნეულ ხელნაწერებში იყრიდა თავს, რაც, გარკვეული თვალსაზრისით, მათი დაცულობის არეალს ავინწროებდა. ამგვარ ნიგნებზე ზრუნვა საოჯახო ინტერესის სფეროს არ სცილდებოდა. მუსლიმურ გარემოსთან მწვავე პოლიტიკური დაპირისპირების პირობებში ქართული სახელმწიფოს, ეკლესიისა თუ საზოგადოების მთელი ყურადღება სასულიერო შინაარსის ხელნაწერების დაცვისკენ იყო მიმართული. ალბათ

შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“

„წერეთლისეული“ ნუსხა; გადაწერილია მხედრულით, შავი მელნით; სათაურები და სტროფების დასაწყისები სინგურითაა ნაწერი; ხელნაწერი დასურათებულია ორი ოსტატის მიერ. მინიატიურათა ნაწილი შესრულებულია ირანული ისფაპანური სამინიატიურო მხატვრობის გავლენით, ნაწილი კი ასახავს ეროვნულ ქართულ ტენდენციებს.

XVIII ს.

ქაღალდი, 289 ფ., ზომა: 33x22 სმ.

S 5006

შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“

შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“

ამიტომაცაა, რომ XII-XIII სს-ში შექმნილმა ქართული საერო მწერლობის უნიკალურმა ნიმუშებმა გვიანდელი ხელნაწერი წიგნების სახით მოაღწია ჩვენამდე. მაგალითისათვის მოვიყვანთ სახოტბო პოეზიის მაღალმხატვრულ ნიმუშებს „თამარიანსა“ და „აბდულმესიას“, რომლებიც გვიანი ხანის ნუსხებითაა შემონახული და წარმოდგენილია აღორძინების პერიოდის პოეტურ ნიმუშებთან ერთად.

კლასიკური ხანის პოეტური შედევრი „ვეფხისტყაოსნის“ 100-ზე მეტ ხელნაწერშია დაცული. ძეგლი ზოგადყულტურული ფენომენია, სხვადასხვა ეპოქითა და კულტურითნ ნასაზრდოები, რაც ამ ხელნაწერების გამორჩეული ნიმუშების მხატვრულ გაფორმებაშიც ვლინდება. საგანგებო დაკვეთითა და ფინანსური უზრუნველყოფით შექმნილი, სამეფო ოჯახებისა თუ დიდ ფეოდალთა მზრუნველობით გადაწერილი ნუსხები წარმოგვიდგენს როგორც „ხალხური“ მიმართულების, ისე ისლამური ხელოვნების უშუალო გავლენით შექმნილ დეკორატიულ და სამინიატიურო მხატვრობას.

აღორძინების ხანისა და უფრო გვიანდელი პერიოდის ხელნაწერებითაა შემონახული „ამირანდარეჯანიანიც“ - ქართული საერო მწერლობის ერთ-ერთი ადრეული და მრავალმხრივ საყურადღებო ძეგლი. ცალკეულ მოთხრობათა კრებული თხზულებაში ძლევამოსილი გმირის ამირან დარეჯანის ძის თავგადასავლითაა გაერთიანებული. თხზულების ზოგიერთი ნუსხის მოხატულობა ხალხური ნიშნითაა აღბეჭდილი; მათში ხაზგასმულია ამ პერიოდის საქართველოში ერთგვარ კულტად ქცეული ფიზიკური ძალა და საფალავნო ატრიბუტები.

შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსნი“

„თავაქარაშვილისეული“ ნუსხა; გადაწერილია მხედრულით, შავი მელნით; სათაურები სინგურითაა ნაწერი. ტექსტი წარმოადგენს პოემის ე. წ. „ვრცელ რედაქციას“. ნუსხის მოხატულობა ქართული ეროვნული შემოქმედების ნიმუშადაა მიჩნეული. ერთვის გადამწერისა და მომხატველის, მამუკა თავაქარაშვილის, ავტოპორტრეტი. წიგნი შექმნილია სამეგრელოს მთავარ ლევან II დადიანის ინიციატივით

1646 წ.

ქაღალდი, 267 ფ., ზომა: 27×19 სმ.

გადამწერი და მომხატველი: მამუკა თავაქარაშვილი

H 599

შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსნი“

შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსნი“

ამავე პერიოდს განეკუთვნება უცხოობაში გადახვენილი ქართველი პოეტის, დავით გურამიშვილის, მონუმენტური ქმნილება „დავითიანი“ – პოეტის პირმშო, XVIII ს-ის საქართველოსა და მისი ბედკრული შვილის შფოთიანი ცხოვრების პოეტური

მატიანე, რომელიც ერთადერთი ავტოგრაფული ხელნაწერითაა შემონახული.

შუასაუკუნეებში საქართველოს ღრმა კავშირი აქვს როგორც ელინურ-ბიზანტიურ, ისე ისლამურ აღმოსავლეთ-

„ამირანდარეჯანიანი“

გადაწერილია მხედრულით,
აქვს თავკაზმულობა; ერთვის
საჭურვლის ნუსხა 33
დასახელებით და ტაბულა
საჭურვლის გამოსახულებებით,
აგრეთვე ილუსტრაციები,
რომელსაც ახლავს
განმარტებები.

1824 წ.

ქაღალდი, 113 ფ.,
ზომა: 32,5x20 სმ.

გადამწერი: დავით თუმანოვი
გადაწერის ადგილი: თბილისი
H 384

დავით გურამიშვილი,
„დავითიანი“

ავტოგრაფული ხელნაწერი;
ნაწერია მხედრულით, სათაურები
და სტრიქონთა დასაწყისები
– სინგურით. ტექსტს ერთვის
გურამიშვილის ავტოპორტრეტი,
სარწყავისა და ნისქვილის
გეგმა. მის თავზე ახტირკის
ღვთისმშობლის ხატის ნაბეჭდი
სურათია ჩაკრული.

1787 წ.

ქაღალდი, 155 ფ.,
ზომა: 32,5x19,5 სმ.
გადაწერილის ადგილი: უკრაინა
S 1598

თან, რამაც ცივილიზაციათა გასაყარზე მყოფ ქვეყანას საშუალება მისცა შეეთვისებინა და გარდაესახა ამ კულტურათა სულიერი მონაპოვარი. ქართული ხელნაწერი წიგნი ასახავს ამ გავლენებს როგორც შინაარსობრივი, ისე წიგნის მხატვრული გაფორმების თვალსაზრისით.

XI ს-იდან განსაკუთრებით ინტენსიური გახდა ურთიერთობა ჩვენს კულტურულ მეზობელთან – ირანთან. პოლიტიკური და ეროვნულ-სარწმუნოებრივი ანტაგონიზმის მიუხედავად, სპარსული ორიგინალებიდან შესრულებული თარგმანები და გადამუშავებები ორგანულად ერწყმოდა ქართულ მწერლობას, რასაც განაპირობებდა ამ ძეგლების მაღალი მხატვრული დონე და მონათესავე მოტივთა არსებობა ქართულ მხატვრულ აზროვნებაში.

კლასიკური სპარსული მწერლობის ერთ-ერთი ბრნყინვალე ძეგლი „ვის ო რამინი“ სწორედ ამ პერიოდში ითარგმნა ქართულად. იგი ზედმინევნითი სიზუსტით მიჰყვება ორიგინალს და თავისი მაღალმხატვრული ლირებულებით ქართული მწერლობის შესანიშნავ ნიმუშს წარმოადგენს. ძეგლი ისევე, როგორც საგმირო-საფალავნო და რომანტიკულ-სამიჯნურო თხზულებათა სხვა თარგმან-გადამუშავებები, გვიანდელი ხელნაწერებითაა შემონახული.

XV საუკუნიდან იქმნება ირანული საგმირო-საფალანო ეპოსის, სპარსული კლასიკური პოეზიის სწორუპოვარი ნიმუშის „შაპ-ნამეს“ როგორც პროზითი, ისე პოეტური ქართული ვერსიები. ქართული ხელნაწერი მემკვიდრეობა ასახავს ამ ვერსიათა ჩამოყალიბების მთელ პროცესს და ამასთან ქარ-

„ვისრამიანი“

ხელნაწერი წარმოგვიდგენს სპარსული „ვის ო რამინის“ ბეითურ სისტემას და უაღრესად მნიშვნელოვანია სპარსული ტექსტის დადგენა-დაზუსტებისათვის. დამსურათებელი მიჰყვება მუსლიმურ-აღმოსავლურ ტრადიციას და ხელნაწერს ამკობს ამ გავლენის შედეგად შექმნილი მაირანიზებელი მინიატიურებით.

გადწერილია მხედრულით, შავი მელნით; სათაურები და აბზაცების დასაწყისები სინგურითაა ნაწერი.

1729 წ.

ქაღალდი, 274 ფ., ზომა: 29x20 სმ.

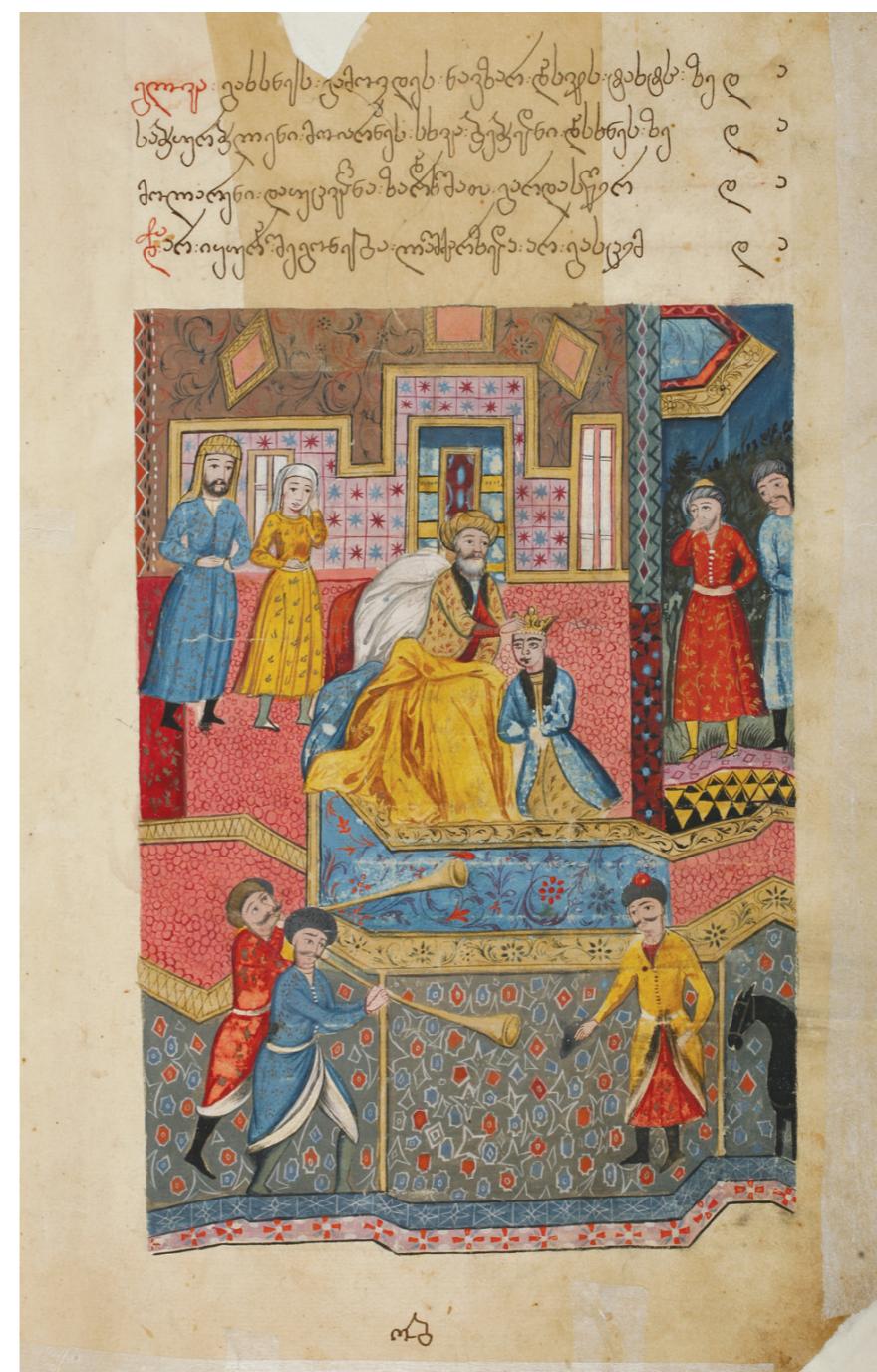
S 3702

თული საერო ხელნაწერის დასურათების, საერო მინიატიურის განვითარების იმდროინდელ ტენდენციებს.

საერო ხელნაწერის მოხატულობა ერთიან მიმართულებად სწორედ ამ პერიოდში, XVI ს-დან, ყალიბდება. იგი ეფუძნება სამონასტრო წიაღში შექმნილი სასულიერო წიგნისა და ფრესკული მხატვრობის გამოცდილებას. მის განვითარებაზე

განსაკუთრებული გავლენა იქონია აგრეთვე ე. წ. ხალხურმა ნაკადმაც, თუმცა ამ ჯგუფის ქართული ხელნაწერები ძირითადად მაინც სპარსული ხელნაწერი წიგნის დასურათების გავლენის არეშია მოქცეული, რაც ქვეყნის პოლიტიკური და კულტურული ორიენტირებითაა განპირობებული.

„უთრუთიან-საამიანი“

გადაწერილია მხედრულით, შავი მელნით; ხელნაწერი შემკულია
 მინიატიურებით, რომელთა ავტორია მამუკა თავაქარაშვილია. ილუსტრაციები
 – დევები, ბატალური სცენები, საჭურველი და სხვ. – ქართული ხალხური
 სახვის მანერითაა შესრულებული. წიგნი შეიქმნა სამეგრელოს მთავარ ლევან II
 დადიანის ინიციატივით.

1647 წ.

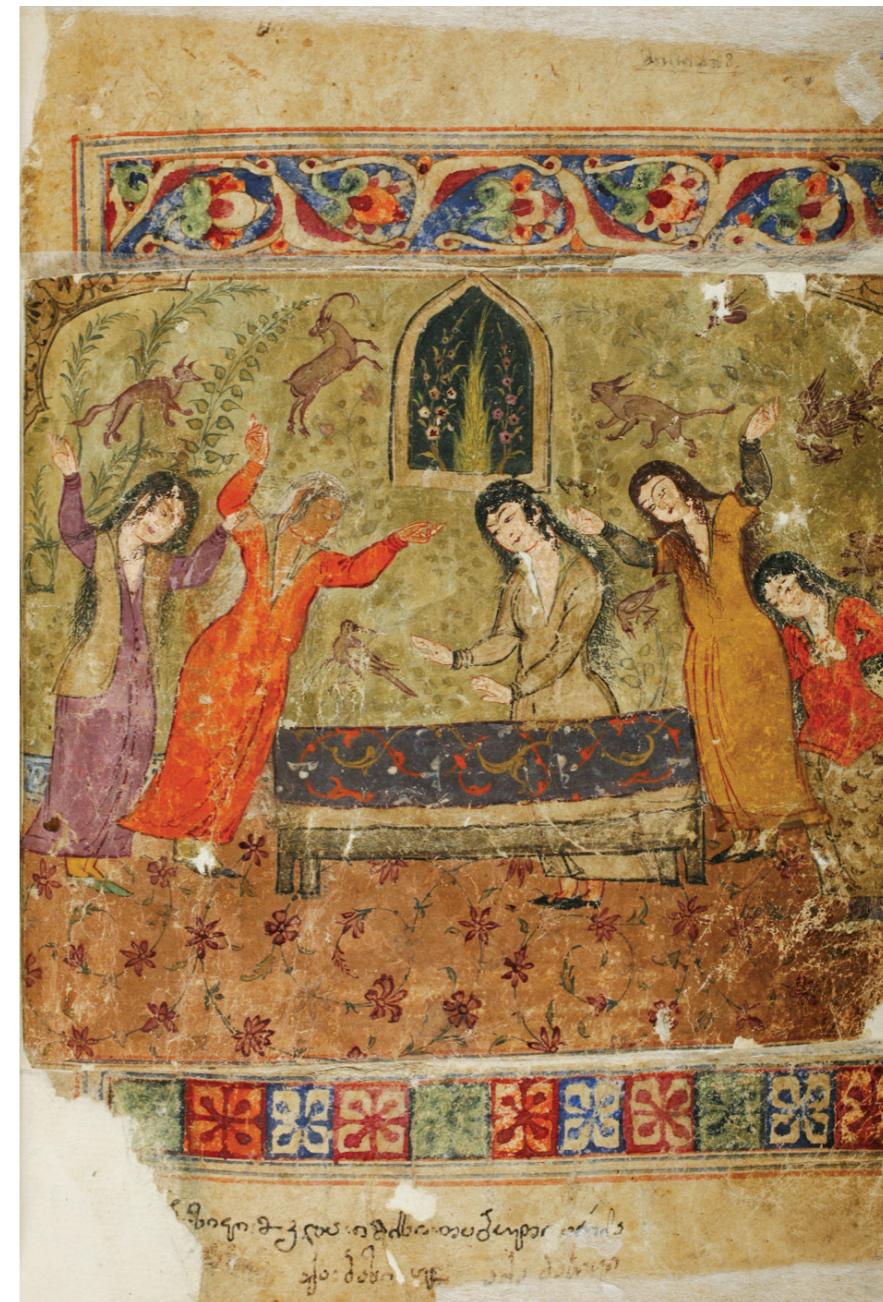
ქალალდი, 148 ფ., ზომა: 31×20,5 სმ.
 გადამწერი და მომხატველი: მამუკა თავაქარაშვილი
 გადაწერის ადგილი: სამეგრელო
 S 1594

აღნიშნული ტენდენცია თვალსაჩიოდ აისახება საგანგებო დაკვეთით შექმნილი „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებში, აგრეთვე პოპულარულ აღმოსავლურ სამიჯნურო-რომანტიკულ სიუჟეტებზე აგებული სპარსული თხზულებების („ლეილ-მაჯნუნიანის“, „ვარდ-ბულბულიანის“, „შამი-ფარვანიანის“, „იოსებ-ზილიხანიანის“) ლიტერატურული გადამუშავებების შემცველ ნუსხებში.

გარდა მხატვრული ლიტერატურისა, საერო ხელნაწერმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაპყრო ისტორიული შინაარსის თხზულებებს; სამეფო ოჯახებისა თუ ფეოდალური სახლების წარმომადგენელთა დაკვეთით გადაიწერა როგორც საქართველოს, ასევე ცალკეული გვარის ისტორიის ამსახველი წიგნები. განსაკუთრებულად ღირებული იყო ქართველთათვის საისტორიო მწერლობის უნიკალური ძეგლი - „ქართლის ცხ-

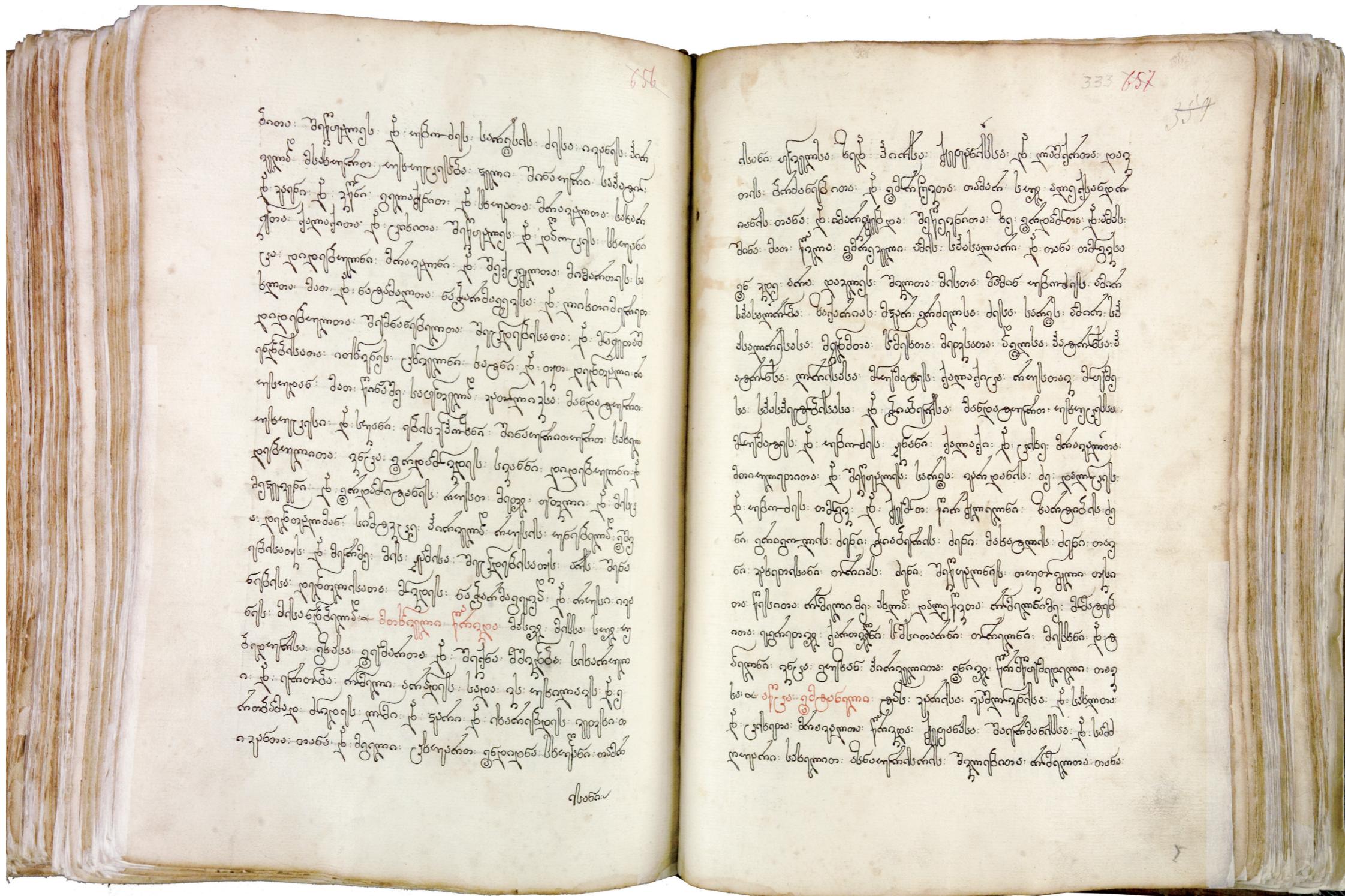

„იოსებზილიხანიანი“
ხელნაწერი წარმოადგენს
კომპილაციის
საფუძველზე შეკრულ
წიგნს, მასში დაცულია
პოემის I ვერსია.
იგი მდიდრულადაა
მოხატული. ნუსხაში
12 მინიატიურაა,
რომელთაგან ზოგიერთს
დაუყვება მცენარეული
ან გეომეტრიული
ორნამენტი. ნუსხის
მინიატიურები,
რომლებიც ადრეული
ისფაპანური სეილისა და
შირაზული მინიატიურის

ნიმუშებთან ავლენს
მსგავსებას, სხვა
ხელნაწერიდანაა
ამოღებული და ჩაკრული
ნუსხის უფრო დიდი
ზომის, ტექსტისაგან
თავისუფალ
ფურცლებზე.
ტექსტი გადაწერილია
მხედრულით, შავი
მელნით; სათაურები და
ტაებთა დასაწყისები
სინგურითაა ნაწერი.

XVI-XVII სს.
ქაღალდი, 120 ფ.,
ზომა: 21,5×15,5 სმ.

„ქართლის ცხოვრება“

მარიამისეული ნუსხა. შეიცავს
 ძეგლის უძველეს ტექსტს.
 გადაწერილია მხედრულით, შავი
 მელნით, სათაურები სინგურითა
 ნაწერი; აკანი აქტები; მინიჭებული
 მინიჭებული; მინიჭებული; მინიჭებული;

1633-1646 წ.

ქალალდი; 470 ფ.,
 ზომა: 32,5×23 სმ.

S 30

ოვრება“, რომელიც მოიცავს ქართველი ერის ისტორიას უძველესი დროიდან XVIII ს-მდე. ძეგლი აერთიანებს ლეონტი მროველის, ჯუანშერის, უამთააღმნერლის, თამარისა და დავითის ისტორიკოსთა და სხვათა შრომებს. დღეისათვის არსებული ნუსხები (16 ნუსხა) ასახავს თაობების მიერ სხვადასხვა ეპოქაში კრებულის შესწორება-განახლების, მატება-შევსების პროცესს.

ქსნის ერისთვიანთ ისტორია
ხელნაწერის თავდაპირველი
ვარიანტი ერთ-ერთი
ფეოდალური გვარის პირადი
ბიბლიოთეკისათვის უნდა
ყოფილიყო შედგენილი.
ნუსხის ანდერძის მიხედვით,
ეს ისტორია უპოვიათ და
ხელახლა გადაუწერიათ XIX ს-ში.
ხელნაწერი გადაწერილია
მხედრულით, შავი მელნით.
ნიგნში წარმოდგენილია
პრიმიტიული მხატვრობის ნიმუში.

1828 წ.
ქალადი, 8 ფ., ზომა: 35x23 სმ.
გადამზრები: კნეინა მარიამ
ერისთავი და ქსნის ერისთავის ძე
გიორგი
H 2496

XVII-XVIII სს-ის საერო ხელნაწერთა შორის მრავლად მოიპოვება ქართული სამართლის წიგნები, რომლებიც მწიგნობართა ღრმა მეცნიერული შრომის, წყაროების შესწავლა-შეჯერების საფუძველზე შექმნილი ძეგლებია. „სჯულმდებლად“ წოდებული ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულმა გააერთიანა ბიბლიური, კათალიკოსთა, ბერძნული და სომხური სამართალი, მოიცვა ბექა-აღბუდასა და გიორგი ბრწყინვალის წიგნები, თავად მის მიერ შედგენილი მუხლები და შექმნა სამართლის წიგნთა კრებული, რომელიც ასახავს თანადროულ იურიდიულ ყოფასა და ეროვნულ მართლშეგნებას, წარმოაჩენს ძეგლის ავტორის ფართო ერუდიციას და ეროვნულ მიზანსნრაფვას.

გვიანი შუასაუკუნეების ქართველმა მოღვაწეებმა დიდი ღვაწლი დასდეს სამეცნიერო შინაარსის წიგნების შექმნა-გავრცელებას. გადაიწერა ლექსიკოგრაფიული, ენციკლოპედიური, სამართლის, სამოგზაურო, გეოგრაფიულ-კარტოგრაფიული, ასტრონომიულ-ასტროლოგიური, სამედიცინო შინაარსის არაერთი წიგნი.

ამ თვალსაზრისით უნდა გამოიყოს XVII-XVIII სს-თა განმანათლებლისა და პოლიტიკური მოღვაწის სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონა“ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, განსაკუთრებული მოვლენა ქართული კულტურის, ენისა თუ სამეცნიერო აზროვნების ისტორიაში. მასში დაფიქსირებულია ძველი ქართული სამწერლო ენის ლექსიკა, გამოკრებილი ძველი ქართული ტექსტებიდან, მისი თანამედროვე ენის მონაცემები, მათ შორის ზეპირსიტყვიერებიდან მომდინარე, აგრეთვე „სხვათა სიტყვები“. ქართულ ხელნაწერთა ფონდებში დაცულია ლექსიკონის რამდენიმე რედაქცია. „ლექსიკონი ქართული“ მოღწეულია 50 ხელნაწერით, რომელთაგან 9 ავტოგრაფულია.

ქართული საზოგადოების ნაწილის სწრაფვა კათოლიკური ევროპისაკენ, რაც განპირობებული იყო მუსლიმობის მოძალებითა და ქვეყნის მძიმე პოლიტიკური ვითარებით, აფაროვებდა დიპლომატიური ურთიერთობის არეალს და ქმნიდა ეპროპულ კულტურასთან მეტი დაახლოების შესაძლებლობას. ამის ნათელი მაგალითია სულხან-საბას მოგზაურობა იტალიასა და საფრანგეთში, რაც საინტერესოდ და ორიგინალურადაა ასახული მისი მემუარული უანრის თხზულებაში „მოგზაურობა ევროპაში“. სწორედ ამ ძეგლმა ჩაუყარა საფუძველი ევროპულ საგანმანათლებლო-სამწიგნობრო ტრადიციაში ცნობილი

ვახტანგ VI, სამართლის წიგნთა კრებული

შედგენილია ვახტანგ VI-ის
მიერ; წინ უძლვის მაღალაძის
ხელით გადაწერილი, გრაფებში
ჩასმული მუხლობრივი საძიებელი
და მეორედ მოსვლის ფერადი
მინიატიურა; გადაწერილია
მხედრულით, შავი მელნით,
სათაურები-საწაურით

1708 ፩.
ქალალდი; 336 ዓ.၊ ተመል: 30×21 እඩ.
S 3683

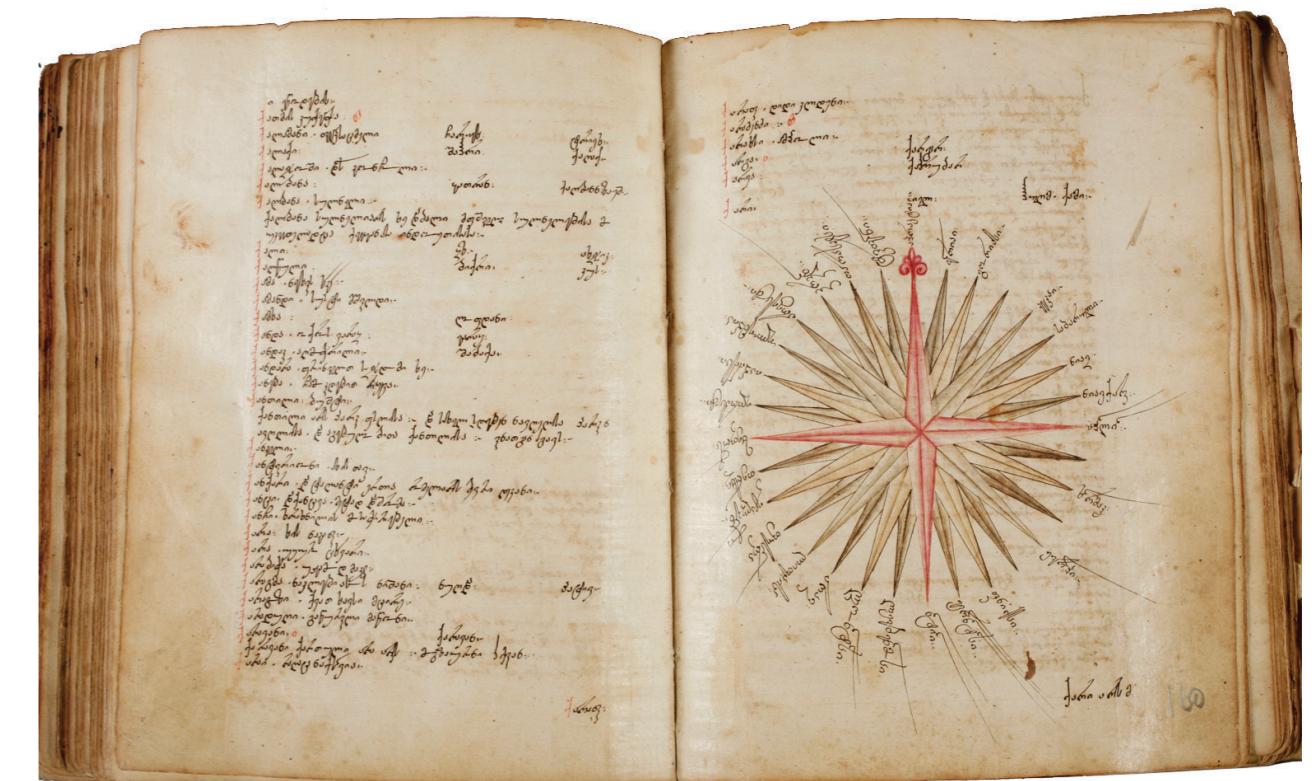

სულხან-საბა ორბელიანი, „ლექსიკონი ქართული“

ავტოგრაფული ნუსხა. ხელნაწერში შესულია ავტორის მიერ
შესრულებული ნახაზები და სქემები, ერთვის ავტორისეული ანდერძი.

1716 ნ.

გადაწყვეტილი ადგილი: კონსტანტინოპოლი
ქაღალდი, 305 ფ., ზომა: 23×16 სმ.
H 1658

სულახან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული

ხელნაწერს უძლვის: „ანბანი სასწავლო ყრმათა მიერ, საქცევნი
ხუთთა ასოთა, ათორმეტთა ზოდიაქთა სახელები“ და სხვ. ნუსხას
ერთვის ბერის (სავარაუდოდ, საბას) მინიატიურული გამოსახულება

1730 ნ.

გადამწერის მხატვრის ძე ალექსი
ქაღალდი, 242 ფ., ზომა: 22×16,5 სმ.
S 4847

სამოგზაურო-მემუარული ჟანრის ქართულ ხელნაწერთა შექმნას.

თუ სულხან-საბასთვის მნიშვნელოვანი იყო შეეკრიბა და მკითხველისათვის მიენდებინა ინფორმაცია ევროპის შესახებ, ამ ჟანრში მოღვაწე XIX საუკუნის ორმა ავტორმა – ტიმოთე გაბაშვილმა და გიორგი ავალიშვილმა ყურადღება ჩვენი ისტორიული წარსულის უმნიშვნელოვანეს სივრცეს - ქრისტიანულ აღმოსავლეთს მიაპყრეს. მათ მიერ შექმნილი თხზულებები წარმოადგენს იმ მნიშვნელოვან წყაროებს, რომლებიც მოგვითხრობენ ქართველთა მოღვაწეობისა და მათი კულტურულ-პოლიტიკური კავშირების შესახებ აღმოსავლეთში.

ქართული ხელნაწერი მემკვიდრეობა ასახავს საერთო კულტურული არეალის თანადროულ მეცნიერულ ცოდნასა და საერთო ტენდენციებს. ამ მხრივ საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს ქართული საბუნების მეტყველო შინაარსის სამეცნიერო თხზულებები როგორც ორიგინალური, ისე ნათარგმნი და გადმოკეთებული, რომლებიც წარმოაჩენს ქართველი მოაზროვნების, მთარგმნელებისა და „გარდამთქმელების“ როლს შუასაუკუნეების მეცნიერული აზრის ფორმირებაში და მათ საგანმანათლებლო მიზანდასახულობას.

ერთ-ერთი ასეთი ადრეული და მრავალმხრივ საყურადღებო ნუსხა ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ხელნაწერი A-65, შერეული კრებული, რომელიც შეიცავს სხვადასხვა სახის სასულიერო თხზულებებს, აგრეთვე ასტროლოგიური შინაარსის ძეგლს „ეტლთა და შვიდთა მნათობთათვის“. იგი აღმოსავლურნოვანი (არაბულ-სპარსული) წყაროდანაა გადმოკეთებული და ეხება ციურ ეტლთა დახასიათებას, მთვარის მოძრაობას, მოძღვრებას შვიდი მნათობის შესახებ. ძეგლი წარმოადგენს ამ ტიპის ერთ-ერთ ყველაზე ძველ დათარიღებულ თხზულებას (1188-1210 წწ.) თვით აღმოსავლურ ტრადიციაშიც. ხელნაწერი უაღრესად საყურადღებოა მოხატულობის თვალსაზრისითაც და დიდ მსგავსებას იჩენს სპარსულ სამინიატიურო ხელოვნებასთან. აღორძინების ხანაში (XVII-XVIII სს.). იგი ქართველ განმანათლებელთა - ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის და მეფე არჩილის ყურადღების საგანიც იყო.

ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულია სამეცნიერო თხზულებების შემცველი მრავალრიცხოვანი ხელნაწერები. ეს თხზულებები შემდეგ დარგებს განეკუთვნება: ასტრონომია-ასტროლოგია, კალენდარული მასალა და კოსმოგონია, მინერალოგია, ქიმია, მათემატიკა, მედიცინა. ამ ძეგლთა თარგ-

ტიმოთე გაბაშვილი, მოხილვა წმიდათა და სხვათა აღმოსავლეთის ადგილთა
ნუსხაში ჩართულია ათონის მონასტრის ტუშით შესრულებული ილუსტრაცია. ხელნაწერში შედის ტიმოთე გაბაშვილის მიერ დაწერილი წიგნი – „მსგავსი ებისტოლისა“, რომელიც მთაწმიდის მონასტრების ისტორიას მოგვითხრობს; ნუსხაში შეტანილია სიტყვა „ჰურიათათვის განგდებისა და წარმართვა წოდებისათვის“ და ავტორის კიდევ ერთი თხზულება („რამეთუ ახსო მოშიშთა მისთა მაცხოვარება მისი...“).

XVIII ს.

ქაღალდი, 168 ფ., ზომა: 19x14 სმ.

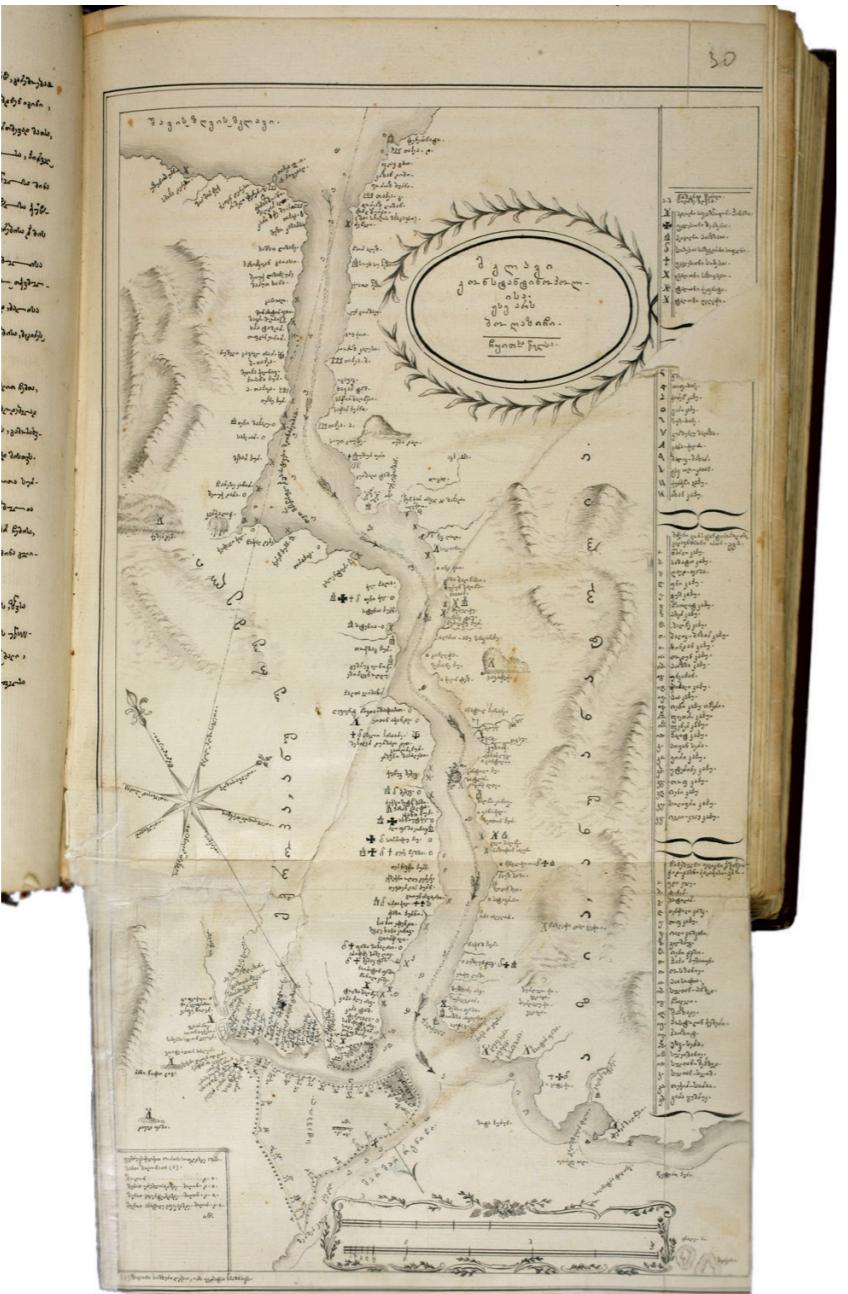
H 842

გიორგი ავალიშვილი,
„მოგზაურობა“

ავტოგრაფული ნუსხა; თხზულება
დაწერილია დღიურის სახით,
მოიცავს პერიოდს 1819 წლის
6 ივლისიდან 1820 წლის 17
ივლისამდე; იყოფა 2 ნაწილად:
მოგზაურობა თბილისიდან
იერუსალიმამდე და პირუკუ –
იერუსალიმიდან თბილისამდე.
ნაწერია ნუსხურით და წვრილი
კალიგრაფიული მხედრულით,
შავი მელნით. ახლავს
მოგზაურობის რუკა, ნაგებობათა
გეგმები, გრავიურებისა და
ნახატების ფერადი პირები.

1819-1820 წწ.

ქალალდი, 201 ფ., ზომა: 30×24 სმ.
ს 450

ვახუშტი ბაგრატიონი,
გეოგრაფია

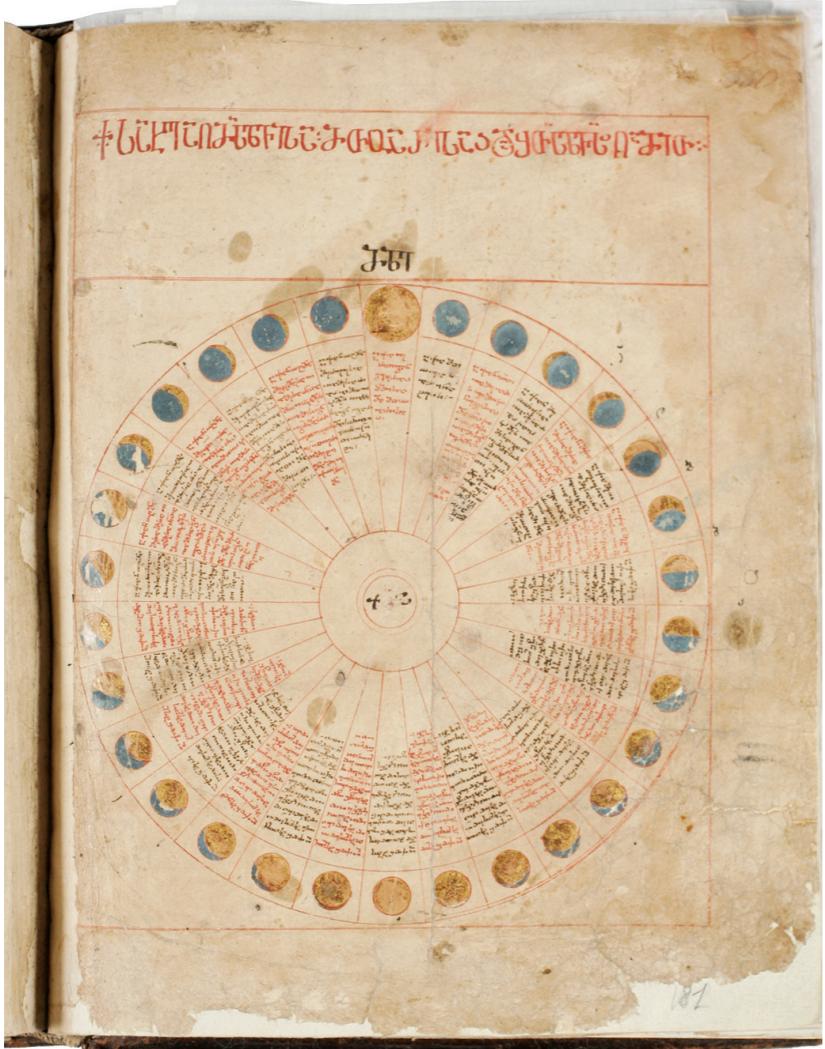
ხელნაწერი ავტოგრაფული
ნუსხითა შემონახული; იგი
მოიცავს მსოფლიოს გეოგრაფიის
საკითხებს და წარმოადგენს
ევროპული გეოგრაფიულ-
კარტოგრაფიული ცოდნის
შემოტანის ცდას. ნაწერია
მხედრულით, შავი მელნით.

1752 წ.

ევროპული ქალალდი, 144 ფ.,
ზომა: 50×22 სმ.
გადაწერის ადგილი: რუსეთი
A 717

ვახუშტი ბაგრატიონი, გეოგრაფია

ეტლთა და შვიდთა მნათობთათვის

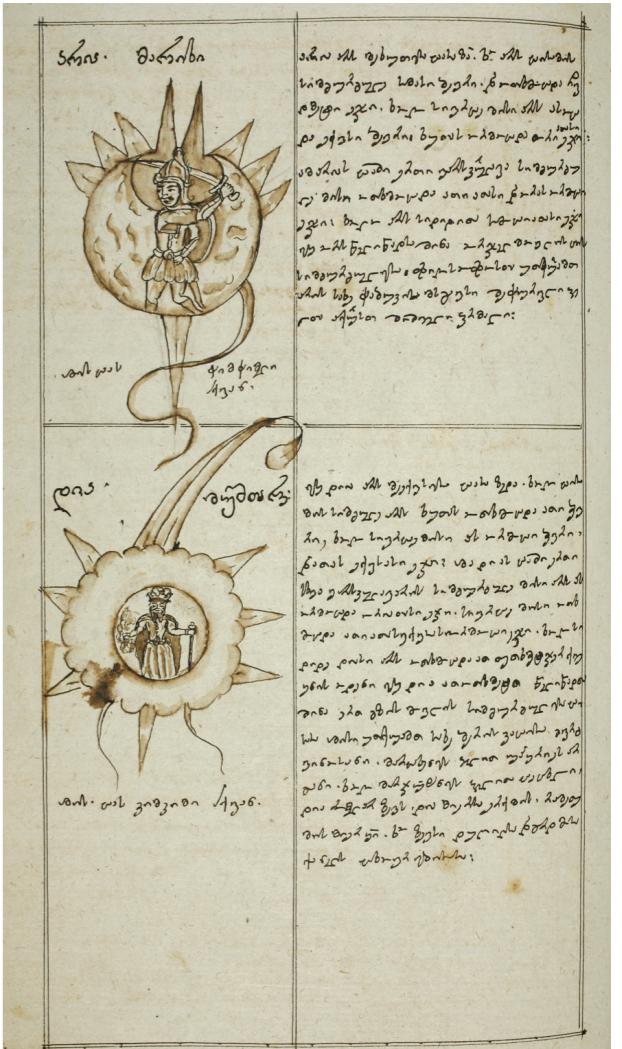
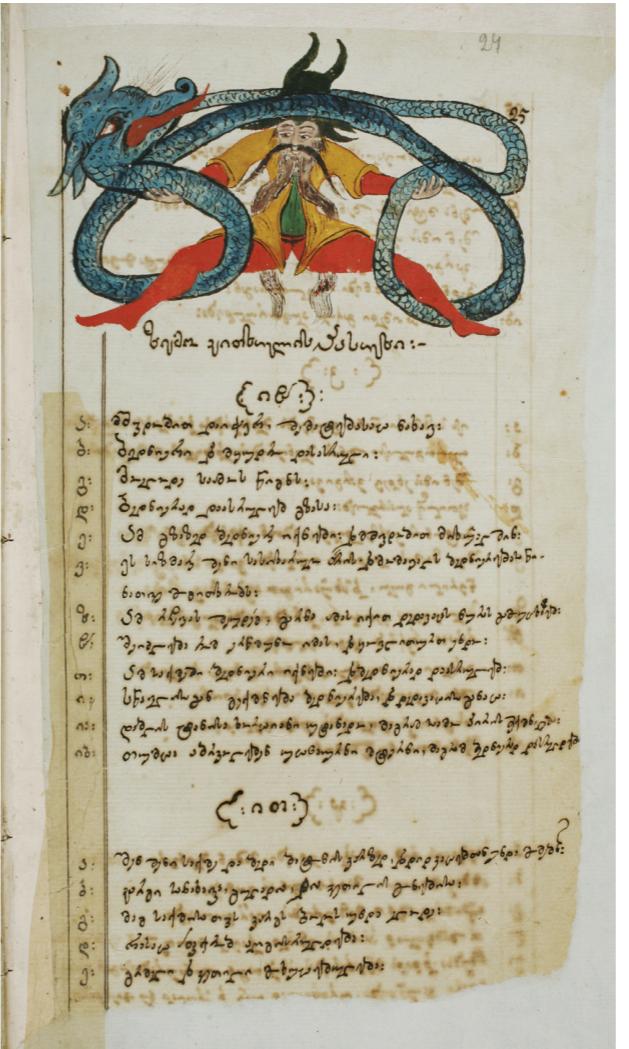
თხზულება შედის შერეულ კრებულში. ხელნაწერის დასაწყისში ქუფური წარწერაა მოხატული სპარსული ხელნაწერების დასათაურების ანალოგით. მთვარის ფაზების, მისი ამოსვლისა და ჩასვლის გამოსახულების და დიაგრამის შემდეგ წარმოდგენილია ზოდიაქოს ნიშანთა დახასიათება, რომელთაც ერთვის დახვენილი, მკაფიო, მოქნილი და ფაქიზი კონტურით, ბენვის კალმით შესრულებული მინიატიურა. მოხატულობა დიდ მსგავსებას იჩენს სპარსულ სამინიატიურო ხელოვნების ნიმუშებთან. წაწერია ნუსხურით და მხედრულით, მოყავისფრო მელნით, სათაურები-სინგურით

1188-1210 წ.

ქაღალდი, 214 ფ., ზომა: 30,5x23 სმ.

ხელნაწერის ერთი ნაწილის გადამწერი: ესაია

A 65

მნაში, შედგენასა თუ გადამუშავებაში გამორჩეული როლი შეასრულეს ქართველმა მოღვანეებმა, უპირველესად კი დიდმა კულტურულმა მოღვანემ, ვახტანგ VI-მ. მის მიერ თარგმნილ-„გარდათქმული“ ზოგიერთი ძეგლი ბრწყინვალე ქართული ხელნაწერითა შემონახული, რომელსაც ხშირად ერთვის სამეცნიერო აპარატი – საძიებლები, ტერმინთა განმარტებები, სპეციალური ლექსიკონები და სხვ., რაც ამ ძეგლებს ფართო საზოგადოებისათვის გასაგებსა და მისაწვდომს ხდიდა.

ეროვნულ ფონდში დაცულია უძველესი სამედიცინო შინაარსის მდიდარი კოლექცია, რომელიც შეიცავს ქართულ საზოგადოებაში საუკუნეების განმავლობაში პოპულარულ სამედიცინო-სახმარ წიგნებს, მათ შორის „უსწორო კარაბადინის“, ე. თაყაიშვილის მიერ „ენციკლოპედიურ სამედიცინო

ზიკვი - ვარსკვლავთა კატალოგი

ძეგლი ნარმოგვიდგენს შუასაუკუნეების ცნობილი ასტრონომის ულულბეგის (XV ს.) ვახტანგ VI-ის მიერ შესრულებულ თარგმანს. ულულბეგის ნაშრომი დიდი მნიშვნელობის ფაქტია ასტრონომიული აზროვნების განვითარებაში; იგი საუკეთესოდაა მიჩნეული ტიხო დე ბრაჟეს კატალოგამდე (XVI ს.). ვახტანგმა თხზულება ირანში ყოფნისას თარგმანი. ტექსტს ერთვის ცხრილები და ვახტანგისეული დიდი და მცირე

ლექსიკონები. გადაწერილია მხედრულით, სათაურები და აბზაცის დასაწყისები – სინგურით

1735-1737 წწ.
ქალალდი (ჭვირნიშნიანი), 557 ფ., ზომა: 30,5×21 სმ.
გადაწერის ადგილი: რუსეთი
S 161

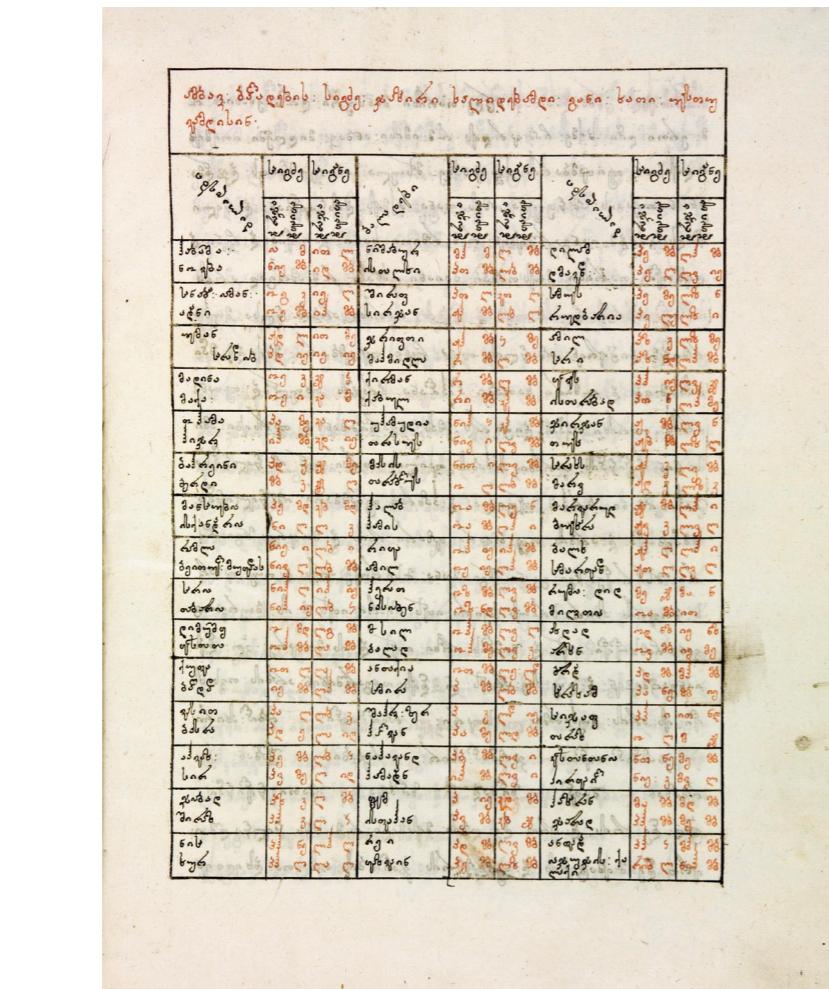
ვარსკვლავთა წიგნი

ხელნაწერში დაცული თხზულება
წარმოადგენს ცნობილი
ასტრონომის მუჟამედ აშ-
შირაზის შრომის „ჰიდაიათ
ალ-ნუჯუმის“ ვახტანგ VI-
ის მიერ სპარსულიდან
შესრულებულ თარგმანს.
მნათობთა ასტროლოგიურ
გააზრებასთან ერთად ძეგლში
წარმოდგენილია პრაქტიკული
მითითებანი მნათობთა
გასარკვევად, აღწერილია მათი
ურთიერთქმედებით გამოწვეული
მოვლენები – მზისა და მთვარის
დაბნელება, ვარსკვლავთა
გაუჩინარება და სხვ. ყდის საცავ
ფურცელზე იკითხება ვახტანგ
VI-ის ავტოგრაფი; ნაწერია
მხედრულით, შავი მელნით;
სათაურები და ზოგიერთი
ადგილი სპეციალურ ცხრილებში
– სინგურით

1735 წ.

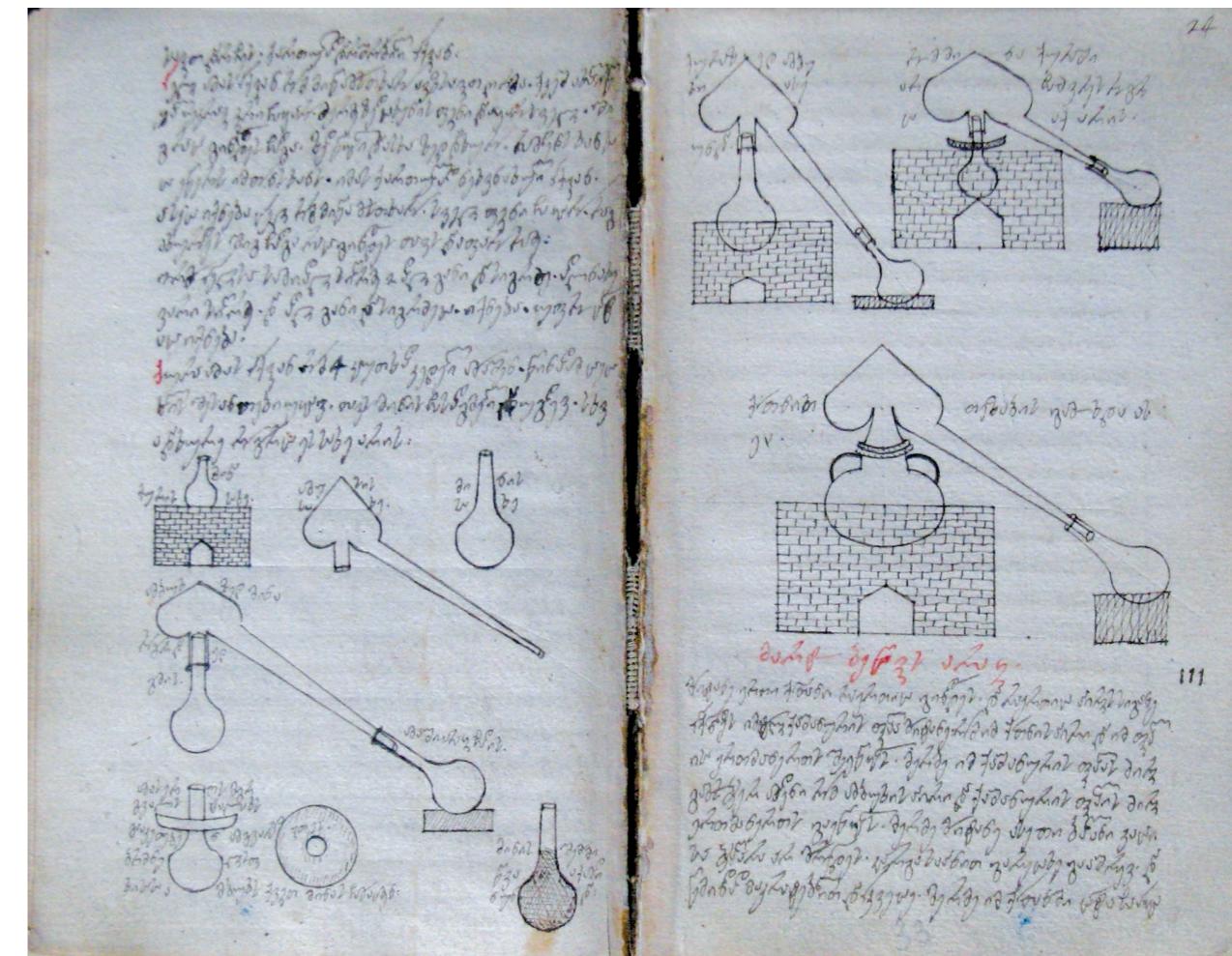
უმაღლესი ხარისხის ევროპული
ქაღალდი (ჭვირნიშნიანი), 91 ფ.,
ზომა: 14×21 სმ.

გადაწერის ადგილი: რუსეთი
Q 1493

ნაშრომად “წოდებულ „წიგნი სააქიმოის“, დავით ბაგრატიონის მიერ შედგენილ „იადიგარ დაუდის“ ნუსხებს. ეს კომპილაციური ნაშრომებია, რომლებიც ემყარება იმდროისათვის ცნობილ ქართულ და აღმოსავლურ სამედიცინო შრომებს (ზაქარია არ-რაზის, ავიცენას თხზულებებს).

ვეტერინარული ხელნაწერი წიგნები საქართველოში XVII საუკუნიდან გვხვდება. მათ შექმნაში, თარგმნა-გადმოკეთებაში დიდი წვლილი მიუძღვის ვახტანგ VI-ს, გიორგი XII-ის შვილებს – იოანე და ბაგრატ ბატონიშვილებს. ცხენის, ძაღლის და ფრინველთა კარაბადინების შემცველი ზოგიერთი ხელნაწერი ქართული კალიგრაფიისა და, ზოგადად, წიგნის კულტურის თვალსაჩინო ნიმუშებად შეიძლება ჩაითვალოს.

ვახტანგ VI, „ქიმიის წიგნი“

ვახტანგ VI-ის მიერ შედგენილ ძეგლში ასახულია სპარსული და რუსული წყაროების კვალი; ამასთანვე მასში წარმოდგენილია ორიგინალური პარაგრაფებიც, რომლებსაც მაღალ შეფასებას აძლევენ ქართველი მეცნიერები. ხელნაწერი გადაწერილია ვახუშტი ბაგრატიონის ხელით; მის მიერვეა შესრულებული სპეციალური, ფიზიკისა და ქიმიის ხელსაწყოთა, ნახაზები. გადაწერილია მხედრულით, შავი მელნით, სათაურები – სინგურით

XVIII ს-ის 40-იანი წლები

ქაღალდი, 72 ფ., ზომა: 16×10 სმ.

გადამწერი: ვახუშტი ბატონიშვილი (ბაგრატიონი)

გადაწერის ადგილი: რუსეთი

S 3721

სანირი მასალა

ავგაროზი

წარმოადგენს ერთი მთლიანი ქაღალდისგან გამოჭრილ, ერთმანეთთან დაკავშირებულ 24 მრგვალ ნაჭერს, რომელთაგან პირველ ორზე ფერადებით დახატულია ქრისტეს სახე. დანარჩენი 22 ნაჭერი უჭირავს ტექსტს, რომელიც ჩანერილია მრგვალად მოხაზულ ფერად ნრებში და დევს საგანგებოდ მოქარგულ ძველებურ ძოლჩაში, რომლის ზომაა 6×7. გამოკრული აქვს აპრეშუმის სარჩული, ბოხჩა წარმოადგენს მოქარგულობის საყურადღებო ნიმუშს. ხელნაწერი შემოწირულია ცნობილი ქართველი მეყვავილის მიხეილ მამულაშვილის მიერ.

XIX ს.

ქაღალდი, ზომა: 35×23 სმ.

Q 283

და ბოლოს, უნდა აღვნიშნოთ საერო ხელნაწერთა შორის თავიანთი დანიშნულებითა და იერსახით გამორჩეული ე. ნ. სახალხო, საოჯახო მოხმარების, თილისმის ფუნქციის მქონე მცირე წიგნები – „ავგაროზები“, რომელთაგან ზოგიერთი შეიცავდა ავგაროზის ეპისტოლეს, წმინდა გიორგის ლოცვებს და სახარების მონაკვეთებს.

ქართულ ხელნაწერ ტრადიციაზე საუბრისას წიგნისა თუ დოკუმენტის შინაარსის, ფორმისა და მხატვრული მრავალ-ფეროვნების პარალელურად უნდა შევჩერდეთ საწერ მასალა-ზე. სწორედ იგი წარმოადგენს წიგნის ხანგრძლივობის, მისი მხატვრული იერსახის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანეს საფუძვ-ელს. როგორც უკვე აღინიშნა, ქართული მწიგნობრობა ერთ-დროულად დაიწყო როგორც საქართველოში, ასევე მის ფარგ-ლებს გარეთ – ქრისტიანულ აღმოსავლეთში. საზღვარგარეთის ქრისტიანული ცენტრებისაკენ ქართველი მწიგნობარი ბერების ლტოლვას, უპირველეს ყოვლისა, განაპირობებდა ერთიან სარწმუნოებრივსა და კულტურულ სივრცესთან თანაარსებო-ბის სურვილი. სწორედ ამ სურვილმა აათვისებინათ მათ ის-ტორული სირია-პალესტინისა და ბიზანტიის კულტურული გამოცდილება და, ამასთანავე, ხელი შეუწყო ხელოსნობის ეროვნული, ტრადიციული, დარგების შემდგომ განვითარებას. რადგან წიგნის შექმნა წარმოებითი პროცესია, ბუნებრივია, ქართულ ხელნაწერ კულტურას უნდა მიეღო უკვე არსებული და აპრობირებული სამწიგნობრო გამოცდილება. მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ხელნაწერი ტრადიციის დასაწყისისთვის (V ს.) ქრისტიანულ აღმოსავლეთში გავრცელებული იყო საწერი მასალის ორი სახეობა – პაპირუსი და ეტრატი, ქა-

როთულმა მწიგნობრობამ უპირატესობა ტყავის მასალას, ანუ ეტარატს მიანიჭა. ამგვარ არჩევანს, ბუნებრივია, ეკონომიკური საფუძველიც ჰქონდა. საწერი მასალის – პაპირუსის უცხოეთიდან შემოტანა დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო ფინანსურ დანახარჯებთან მაშინ, როდესაც ტყავის წარმოება და დამუშავება საქართველოში ხელოსნობის ტრადიციულ დარგს განეკუთვნებოდა. ამის დასტურად თუნდაც ის ფაქტიც კმარა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში, კახეთში, სადუღარას ველის არქეოლოგიურ მასალაში აღმოჩნდა ჯერ კიდევ შეუა ბრინჯაოს ხანის ტყავის სამკუთხა ტვიფრული დროშები. თუმცა, აქვე უნდა ითქვას, რომ ტყავის ნედლეულის საწერ მასალად გარდაქმნის ტრადიცია ქართულ კულტურას ქრისტიანული ხმელთაშუა ზღვის აუზის სამწიგნობრო სივრციდან უნდა შეეთვისებინა. სწორედ ამაზე მიგვანიშნებს როგორც ტერმინი „ეტრატი“, რომელიც მომდინარეობს ბერძნული tetradion-იდან და თავდაპირველი მნიშვნელობით ოთხი ფურცლისაგან შედგენილ რვეულს აღნიშნავს, ასევე ბერძნული kharte-ს ანალოგით შემოტანილი ფურცლის აღმნიშვნელი „ქარტა“. სხვათა შორის, ქრისტიანობის გავრცელებამ და წიგნიერი ცხოვრების დასაწყისმა ბიძგი მისცა ეტრატის წარმოებას საქართველოში. მნერლობის დასაწყისათვის საწერი მასალის წარმოების ტექნოლოგიური პროცესი – ბალნისა და ხორციანი ნაწილის მოსაცილებლად ტყავის კირიან წყალში დალბობა, ბასრი აირალით გაფხეკა, გლუვი ზედაპირის მისაღებად ტყავის კვლავ კირნარევ წყალში მოთავსება, გადაჭიმვა-გაშრობა-გალესვა, ფურცლის გათეთრების მიზნით კვლავ კირითა და ცარცით მისი დამუშავება – სრულად იყო ათვისებული, რადგანაც V-VI საუკუნეების ქართული პალიმფსესტები გადაწერილია კარგად დამუშავებულ მაღალი ხარისხის ეტრატის ფართო ფურცლებზე, ტექსტი ნაწერია გაშლილად, ფურცლის ეკონომიკის გარეშე, რაც ცხადყოფს, რომ ძველ საქართველოში ტყავის საწერი მასალის მოპოვება გასაჭირს არ წარმოადგენდა. ფურცლის დაკაბადონების, ანუ ტექსტის მასზე განაწილების, ფართე აშების გამოყოფის ადრეული წესი არ შეცვლილა არც წიგნის რეპერტუარის გაფართოვებისა და მისი მოცულობის ზრდის შემდგომ. IX-X საუკუნეებში საქართველოში მაღალი ხარისხის ეტრატზე გადაწერილი ყოველდღიური დანიშნულების სამონასტრო თუ საგანგებო მნიშვნელობის ხელნაწერი წიგნები

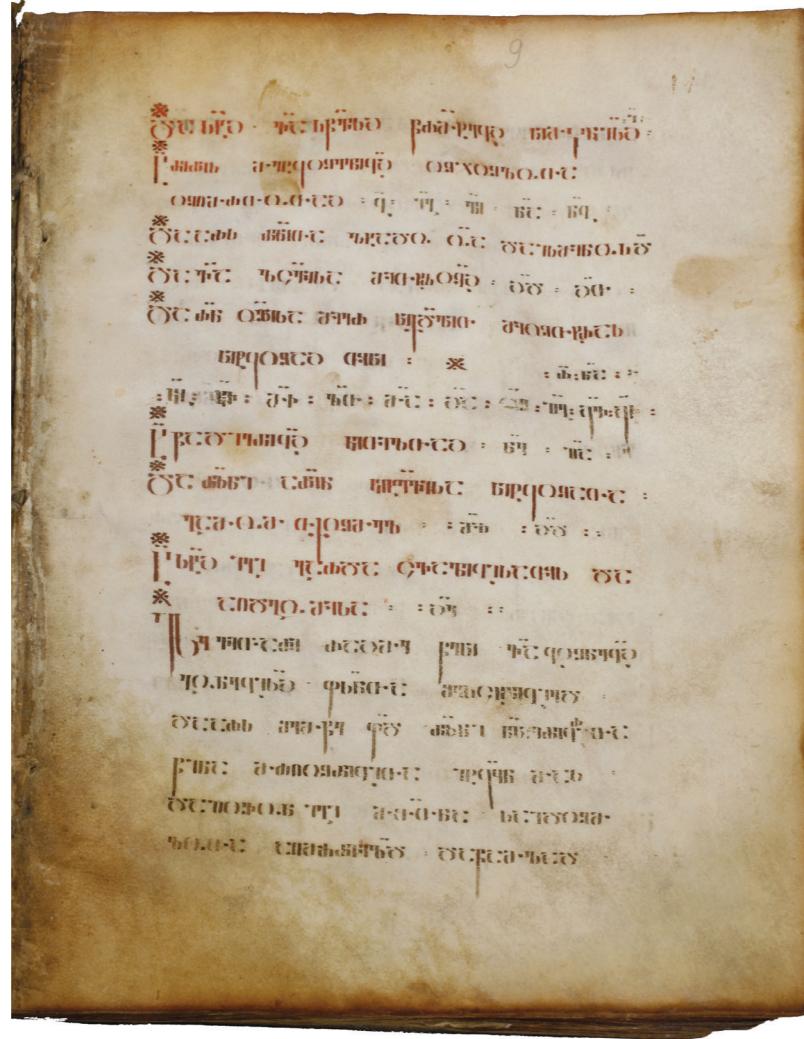
ნაწერია ფართოდ, გამლილად, ფურცლის დაუზოგავად, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ საქართველოში ტყავის საწერი მასალას წარმოებამ სათანადო სიმაღლეს მიაღწია.

სხვაგვარ ვითარებას ვხვდებით საზღვარგარეთის სამონასტრო ცენტრებში შექმნილ ქართულ წიგნებში. მათი გადამწერები ეკონომიურად იყენებენ ტყავის ფურცელს, ხშირად ტექსტებს იწერენ ჩამონაჭერ გვერდებზეც კი. ამგვარ ეკონომიას განაპირობებდა ის გარემოება, რომ უცხოეთში მოღვაწე ქართველი ბერ-მონაზვნები იძულებულ იყვნენ შეესყიდათ საწერი მასალა ან ესარგებლათ სკრიპტორიუმში არსებული მარაგით, რომელიც განკუთვნილი იყო არა მხოლოდ ქართული ხელნაწერი წიგნისათვის.

ქართველ მწიგნობარ ბერთა იძულებით მდგომარეობას
- შეესყიდათ ან ესარგებლათ საწერი მასალის სკრიპტო-
რიუმში არსებულ მარაგით - უნდა ვუმადლოდეთ ჭილზე

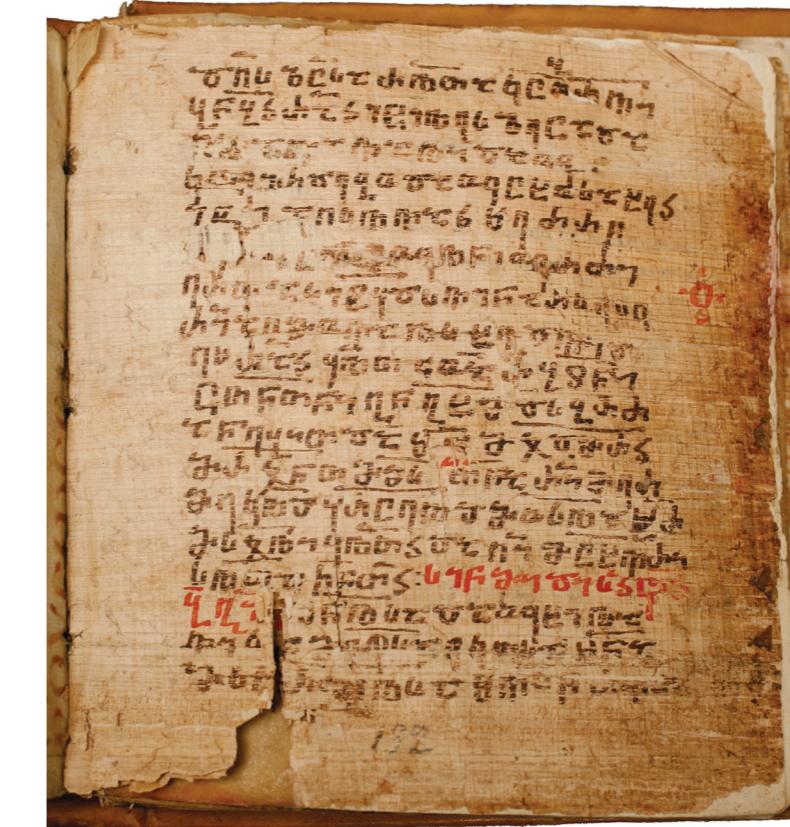
ეტრატი. პალიმფსესტი.
ქვედა ფენა. V-VII სს.
H 1329

ეტრატი. X ს.
A 38

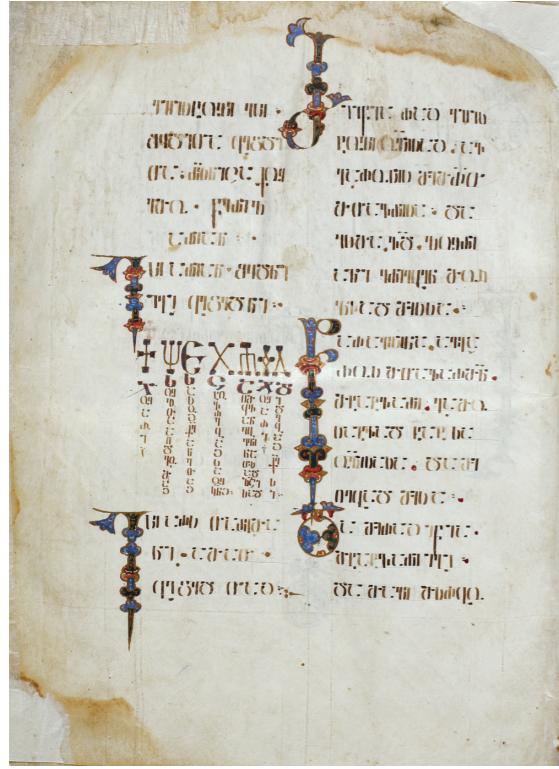
გადაწერილი ორად ორი ქართული ხელნაწერის არსებობა-
საც. ეს არის X საუკუნეში პალესტინაში შექმნილი წიგნები
– მთელი წლის სადღესასწაულო საგალობელთა კრებული –
იადგარი და ფსალმუნის ფრაგმენტი. დღეს მეორე მათგანი
დაცულია პეტერბურგის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის
ბიბლოთეკაში, ხოლო პირველი – საბანმიდაში გადაწერილი
ხელნაწერი – ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში. საინტერესოა,
რომ ამ წიგნში საწერ მასალად გამოყენებულია არა მხოლოდ
პაპურუსი, არამედ ეტრატიც. სწორედ ამიტომაც ეს კრებული
ჭილ-ეტრატის იადგარის სახელწოდებითაა ცნობილი. ამ ორი
მასალის ერთდროული, შერეული გამოყენება გვაფიქრებინებს,
რომ უკვე X საუკუნეებისათვის თვით პალესტინაში ჭილი წარ-
მოადგენდა იშვიათ და, შესაძლოა, ძვირად ღირებულ მასალას.

ჭილი, ანუ პაპირუსი. X ს.
H 2123

გადამწერმა ისარგებლა მონასტრის სკრიპტორიუმის მარაგით
და იძულებული გახდა რიგ შემთხვევაში გამოეყენებინა უკვე
ერთხელ ნაწერი და შემდგომ გადარეცხილი ეტრატი. სწორედ
ამიტომაც ჭილ-ეტრატის რამდენიმე ფურცელი პალიმფსე-
ტია, ამათგან ზოგის პირველი ფენა ქართულია, ზოგისა კი –
ბერძნული.

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ საზღვარგარეთის სკრიპ-
ტორიუმებში ქართველი ბერების სამწიგნობრო მოღვაწეობას
ხშირ შემთხვევაში ფინანსურად უზრუნველყოფდნენ ქართველი
მეფე-დიდებულები და საქართველოს ეკლესია. მწიგნობრები
შემოწირულობას იღებდნენ ზოგჯერ ფულადი და ზოგჯერ კი
წიგნისთვის საჭირო მასალის სახით. ამგვარი შეწირულობები
განსაკუთრებით თავს იჩენდა ე. წ. საზეიმო წიგნების გადაწერ-

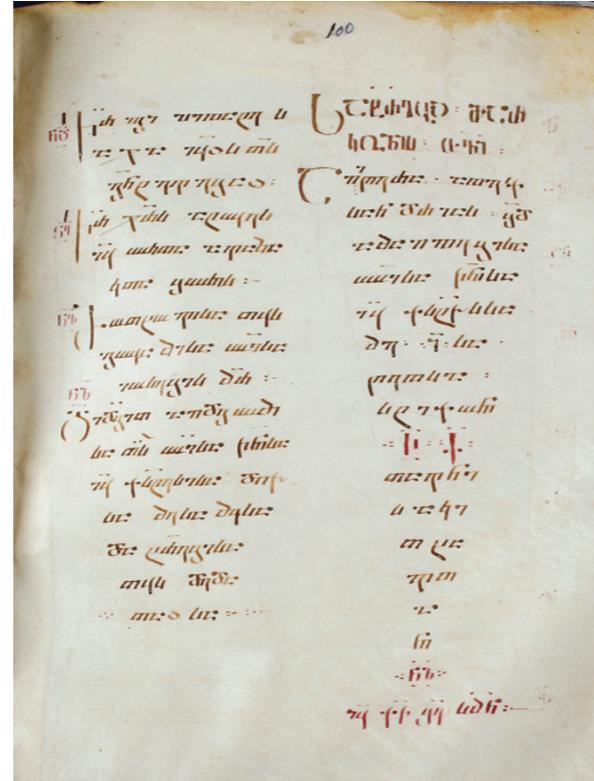

ოქრომელანი. ბუნებრივი მინერალებისგან დამზადებული მელან-სალებავები. 1054 წ.

A 484

ისა და საგანგებო დაკვეთის დროს. ამ შემთხვევაში გადამნერები თავს უფლებას აძლევდნენ თავისუფლად გამოეყენებინათ მათ ხელთ არსებული სანერი მასალა, შეერჩიათ როგორც მაღალი ხარისხის ფურცელი, ასევე სხვადასხვა შეფერილობის, ზოგჯერ კი ოქროთი დამზადებული მელანი. მაგალითად, 1008 წელს ათონის ქართველთა მონასტერში – ივირონში – ექვთიმე ათონელის მიერ თარგმნილი იოანე ოქროპირის „მათეს თავის თარგმანების“ შემცველი წიგნის შექმნისათვის საჭირო მასალა შენირულობის სახით გაიღეს ამავე პერიოდის ცნობილმა მნიგნობრებმა გიორგიმ და მიქაელმა, ალავერდის ოთხთავის მონქრული ვერცხლის ერთიან ჭედურ ყდაში ჩასმა ფინანსურად უზრუნველყო XI საუკუნის ბალვაშთა დიდი ფეოდალური სახლის წარმომადგენელმა ივანე ლიპარიტის ძემ. ამგვარი მაგალითების მოხმობა შორს წაგვიყვანს.

და მაინც, მიუხედავად ტექნოლოგიური პროცესის ერთიანობისა, სხვადასხვა ხელნაწერში გამოყენებული ეტრატი

ძირითადი ტექსტი ყავისფერი მელნით, მნიშვნელოვანი ადგილები – სინგურით. 1054 წ.

A 484

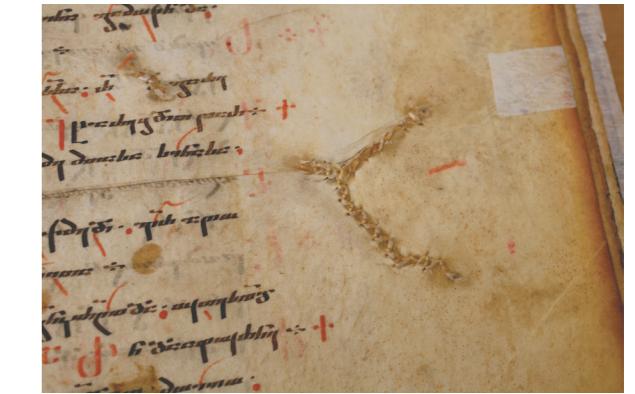
ხარისხობრივად სხვაობს ერთმანეთისგან. როგორც ჩანს, აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ნედლეულად გამოყენებული ცხოველის ტყავის (თხა, ცხვარი, ხბო) ფაქტურასა და, რაღა თქმა უნდა, უშუალოდ წიგნის შექმნის პროცესში ფურცლის სანერად დამუშავებას, რაც უკვე სამონასტრო-სამწიგნობრო ცენტრებში არსებული სახელოსნოებისა თუ ამ ხელობას დაუფლებული პირების მოვალეობას წარმოადგენდა. შესაბამისად, მნიგნობრულმა საქმიანობამ ბერ-მონაზვნებს ცალკეული ხელობები აათვისებინა. გადამწერი კალიგრაფების გვერდით იყვნენ უშუალოდ ის პირები, რომლებიც დაოსტატებულნი იყვნენ ფურცლის სანერად გამზადებაში. ამ ხელობას ანდერძ-მინაწერებში სპეციალური შესიტყვება – „შექმნა ეტრატისაა“ ან „კაზმვა ეტრატისაა“ აღნიშნავს. XIV საუკუნის კალიგრაფი ავგაროზ ბანდაისძე გვამცნობს, რომ „შექმნა ეტრატისაა“ წიგნის წარმოებასთან დაკავშირებული ერთ-ერთი ხელობაა. იგი იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ ეტრატის ოსტატებსაც მოიხსენიებენ წიგნის ანდერძ-მონაზვნერებში. ათონის მთის ქართული კოლექციის ერთ-ერთ მინაწერში ვკითხულობთ: „შეიწყალენ ღმერთმან ჩუენი ხუცესი ხრისტოდულე ებრაელყოფილი, უღირსსა თანა სულსა ცოდვილსა, რომელ ამის წიგნისა ეტრატი ყოველი მას უკაზმავს.“

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველ ბერ-მონაზონთა შორის იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც რამდენიმე ხელობას ფლობდნენ. მაგალითად, X საუკუნის ქართველი მნიგნობარი, საბანმიდასა და შემდგომ სინის მთაზე მოღვაწე იოვანე-ზოსიმე არა მხოლოდ რედაქტორი და გადამწერი იყო, არამედ ყდის ოსტატიც. საინტერესოა ისიც, რომ XI საუკუნეში კონსტანტი-

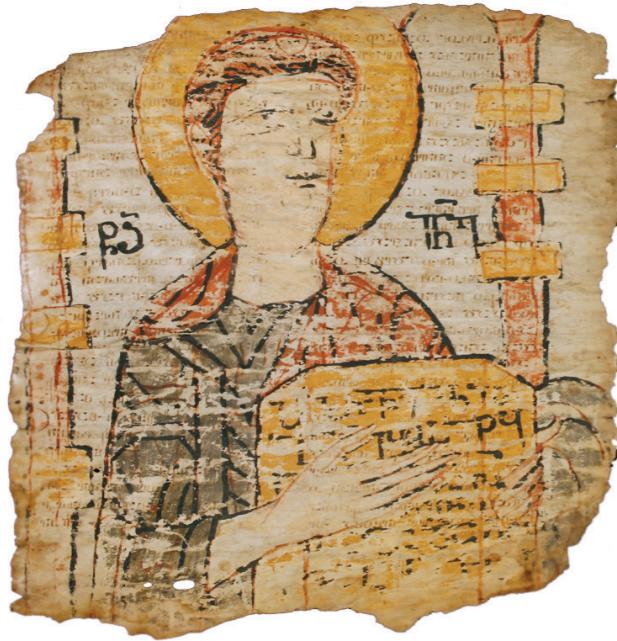
აღდგენის მიზნით გაკერილი ეტრატი

XII ს-ის. I მეოთხედი. S 4999

978-988 წნ. S 425

ეტრატის დაზიანებული

ფურცლები. X ს.

H 2065

ეტრატზე შესრულებული დაზიანებული

მინიატიურები. XII ს.

Q 84

ნობოლთან ახლოს მდებარე ხორას მონასტერში მოღვაწე ერთ-ერთ ცნობილ ქართველ კალიგრაფს, ბასილი მალუშის ძეს, ზედნოდებად მიუღია „ეტრატაი“. 1031 წელს გადაწერილ დიდი სჯულის კანონში იგი ასე მოიხსენიებს საკუთარ თავს: „ბასილი ეტრატაი მალუშის ძისაა“.

ეტრატის საწერად მომზადება გულისხმობდა დარბილების მიზნით ეტრატის დაფარვას კვერცხის ცილისაგან მიღებული ემულსით, შემდგომ მის დახაზვას სახაზავით, ფურცლის დაკაბადონებას („კაბადონი“ ეწოდებოდა ნაწერ გვერდს, ხოლო ორ სვეტად ნაწერი გვერდის ნახევარს ანუ ერთ სვეტს – „გვერდი“), სტრიქონთა შორის თანაბარი ინტერვალებისა და ტექსტის გვერდითა თავისუფალი სივრცის – აშების სიმეტრიულ გამოყოფას. უნდა აღინიშნოს, რომ ეტრატის ხარისხი და მისი ოსტატის დახელოვნება იმაშიც მჟღავნდებოდა, თუ მკითხველისათვის რაოდენ შეუმჩვევლად ავლებდა იგი სტრიქონთა სისწორისათვის განკუთვნილ ხაზებს. ქართულ ხელნაწერ წიგნებში ამგვარი დახაზვა მკვეთრად ჩანს სიძველისაგან გაუფერულებულ ფურცლებზე.

მოქნილი და რბილი საწერი მასალა – ეტრატი გამოიყენებოდა არა მხოლოდ წიგნების, არამედ გრაგნილებისათვისაც.

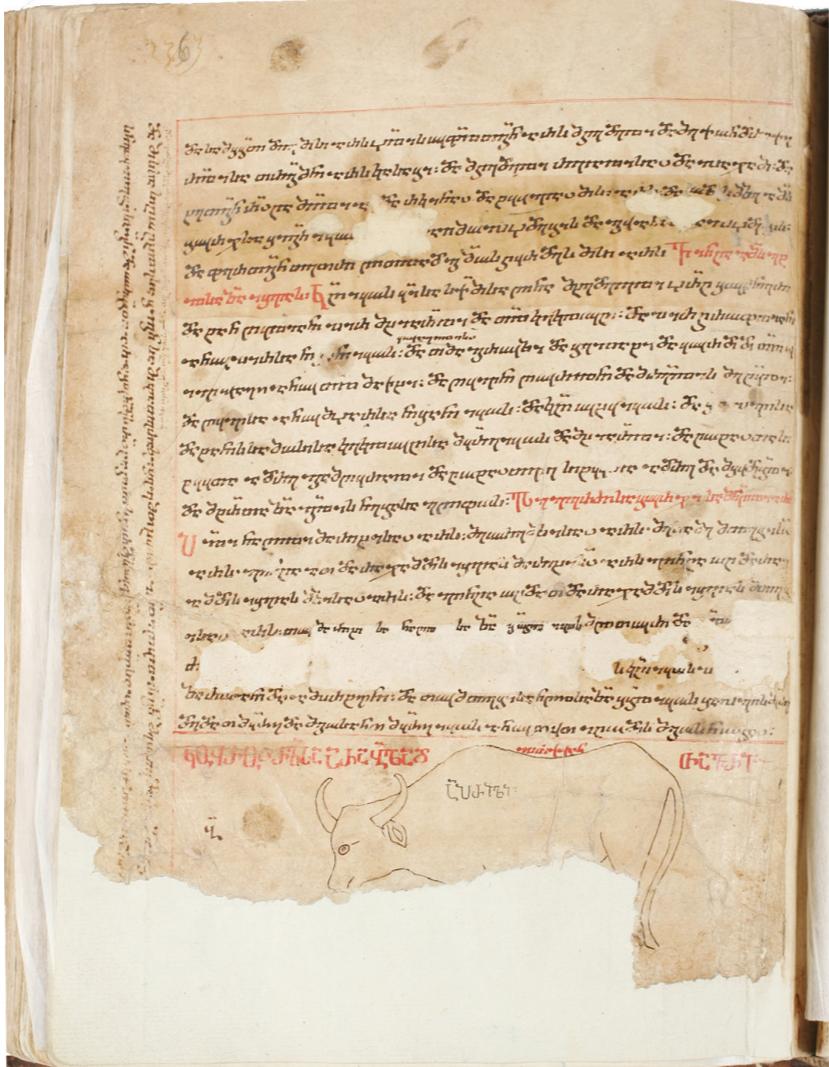

ეტრატი. გრაგნილი. XIII ს.

Ad 933

სწორედ აქ ენიჭებოდა განსაკუთრებული მნიშვნელობა მის ხარისხს, თანაბრად მოჭრილი კეფების გადაბმისა და მათი დაცალკევების შემთხვევაში გრაგნილის მთლიანობის აღდგენის ოსტატობას. ეს საქმიანობაც, როგორც ჩანს, გადამწერის მოვალეობას შეადგენდა.

ეტრატმა საკმაოდ დიდხანს გაძლო ქართულ ტრადიციაში. იგი წამყვან პოზიციას ინარჩუნებს XIV საუკუნემდე, მაგრამ შემდგომაც, XVII-XVIII საუკუნეებში, ეტრატზე იწერება კერძო მფლობელობისათვის განკუთვნილი წიგნები. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამგვარი ფაქტები ტრადიციისადმი ერთგულებითაა წაკარნახევი. ამ წიგნებში გამოყენებული საწერი მასალის ხარისხი საგრძნობლად ეცემა. როგორც ჩანს, ეტრატის წარმოებამ

არაბული ქალალდი.

1188-1210 წწ.

A 65

ამონურა საკუთარი არსებობა და იგი ცალკეული ინდივიდის საქმიანობის სფეროთი შემოიფარგლა.

X-XI საუკუნიდან ეტრატს თანდათანობით მეტოქეობას უწევს ქალალდი. ამ მასალაზე გადაწერილი პირველი ქართული ხელნაწერი წიგნები შექმნილია ქრისტიანული აღმოსავლეთის ცენტრებში – სინის მთაზე (Sin. 34) და შავ მთაზე (Q 37);

აღნიშნული ეპოქიდან ეს საწერი მასალა თანდათანობით იკავებს ადგილს ქართული ხელნაწერის შექმნის საქმეში. XI-XII საუკუნეების მიჯნაზე იგი ჩნდება არა მხოლოდ საზღვარგარეთის ცენტრებში, არამედ საქართველოში გადაწერილ ხელნაწერებშიც.

ამ საწერი მასალის საქართველოში შემოტანის ისტორია კარგად ასახავს იმ სავაჭრო და კულტურულ-პოლიტიკურ ურთიერთობებს, რომელთა ფონზეც ვითარდებოდა ქართული სამწიფონობრო ტრადიცია. თავდაპირველად ქალალდი ჩვენში აღმოსავლეთიდან, უშუალოდ არაბული სივრციდან შემოვიდა, რაზეც მეტყველებს მისი სახელწოდებაც. „ქალადი“//„ქალალდი“ არაბული „ქალიდი//ქალადის“ შესატყვისი ტერმინებია. ცნობები საქართველოში ქალალდის წარმოების შესახებ არ გვაქვს. ვიცით მხოლოდ, რომ იგი შემოდიოდა ნახევარფაბრიკატის სახით. საწერ ფურცლად მისი დამზადება ანუ სახამებლითა და კვერცხის ცილისაგან მიღებული ემულსით დაფარვა, სალეს ფიცარზე მოთავსება და გლუვი საგნით ან ცხოველის ეშვითა თუ კბილით გალესვა ევალებოდა წიგნის შექმნაში მონაწილე ამ ხელობის მცოდნე პირს. საწერი ქალალდის მომზადების პროცესში მას თავდაპირველი მასალის ფაქტურის მიხედვით უნდა განესაზღვრა გახამების ხარისხი, მელან-სალებავის შემადგენლობა და თავისებურებები, წერის ტექნიკაც კი. საწერი მასალის ხარისხი სწორედ მის ოსტატობაზე იყო დამოკიდებული. ხშირად გადამწერი ქალალდს მზა პროდუქციის სახით იღებდა და ზოგჯერ ჩიოდა კიდეც მისი დაბალი ხარისხის გამო: „გლახად ქალადი ასეთსა ჰქეან...აქა განვლო მელანმან.“ ზოგჯერ გადამწერი იძულებული იყო ხელახლა გაეახამებინა და გაელესა მასალა: „ვად, რა ჭირში ვყევარ ქალალდსა. გავახამო, მელანს არ მოიკიდებს, თუ არა შიგ გავარდების. გებრალებოდე, კეთილ მუშაკნო, ღვთისათვს ნუ მწყევთ.“

ქალალდის გახამება-გალესვის, კვერცხის ცილის ემულსისა და სალებავების დამზადების შესახებ არსებულმა ცოდნამ თავი მოიყარა XVIII საუკუნეში ვახტანგ VI-ის მიერ შედგე-

ჭვირნიშანი. ევროპული ქალალდი.

1735 წ.

Q 1493

საწერი იარაღების გამოსახულება
მინიატიურებზე. 1054 წ.
A 484

ნილ ქიმიის ნიგნში. პირველი სტამბის დამაარსებელი და ბეჭდური საწმიანობის მოთავე მეცე ამ შრომაში თავს უყრის ნიგნის წარმოებასთან დაკავშირებულ ტრადიციულსა და მის თანამედროვე ევროპულ სივრცეში არსებულ ცოდნას.

მოგვიანებით შემოდის სპარსული (XV-XVI სს. მიჯნა, XVII ს. დასაწყისი), იტალიური (XV ს.), ე. წ. აღმოსავლური, რომლის წარმომავლობაც დაუდგენელია (XV-XVI სს.), ფრანგული (XVIII ს.) და რუსული ფერადი (XVIII ს. დასასრულიდან) ქაღალდი, მათ შორის ჭვირნიშნიანი.

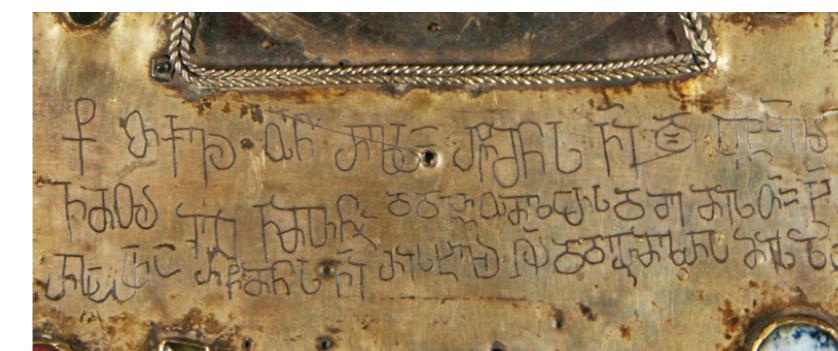
ორიოდე სიტყვა უნდა ითქვას საწერ საშუალებებსა და მელანზე. საწერ იარაღს ძველ ქართულ ტრადიციაში „აღსაწერები წიგნისანი“ ეწოდებოდა. მართალია, თავდაპირველად, V-VI სს-ში, ტერმინი „საწერელი“ ცვილოვან ტაბულებზე წერისათვის საჭირო გრიფელის მნიშვნელობით იხმარებოდა, მაგრამ შემდგომ მან განზოგადებული შინაარსი შეიძინა და მელნისა და კალმის შენახვა-დაცვისათვის საჭირო მთელ კომპლექტს გულისხმობდა. XVII-XVIII საუკუნეების მზითვის წიგნების მიხედვით ამ კომპლექტში შედიოდა საწერი იარაღის თევზის კბილისა ან სადაფისაგან დამზადებული, ზოგჯერ მოვერცხლილი საცავი ყუთი, ლერწმის რამდენიმე კალამი, „ყალამთარში“ (სპარსული „ყალამდანიდან“) ანუ კალმის სათლელი ბასრი დანა და მაკრატელიც კი. მასშივე შედიოდა

სამელნეც. საქართველოში XVIII საუკუნის დასასრულამდე ეტრატსა და ქაღალდზე წერისათვის მხოლოდ ლერწმის კალმები გამოიყენებოდა.

XVIII საუკუნიდან თანდათანობით შემოვიდა ფრთის კალმები. ცალკე უნდა გამოიყოს ლითონის საწერი საშუალებებიც, რომლებსაც XVIII საუკუნემდე ლითონისავე ზედაპირზე წერისათვის იყენებდნენ.

რაც შეეხება მელანს, ძირითადად გვხვდება შავი, ყავისფერი, ნითელი, მწვანე, იშვიათად ლურჯი საღებავნარევი მელანი და ოქრომელანი. ბერძნული to melan (შავი საწერ-სალებავი) გავლენით შემოსულ ტერმინ „მელანის“ პარალელურად ქართულში დადასტურებულია „შემგბარი“ და წამალი“, რაც დუღილის შედეგად მიღებულ საწერ სითხეს გულისხმობს. მუქი მელნის აღსანიშნავი ტერმინია „შავი“, ხოლო წითელი მელნისა – „წითელი“ და „სინგური“.

მელნის გამძლეობა და ფერი დამოკიდებული იყო მის შემადგენელ მინერალებსა და ქიმიურ ნაერთებზე, მისი წარმოებისა და საწერ ფურცელზე დამაგრების ტექნოლოგიაზე. მელნის შედგენილობის შესახებ ცნობილია, რომ V-VI სს-ის ქართულ პალიმფსესტებში გამოყენებული მელანი რეინას შეიცავდა. მის დასამზადებლად გამოიყენებოდა სამელნე კაკლები ანუ მუხის დანამატები, შავი კიბაროზი და გუმიარაბიკი – აკაციის ზოგიერთი ჯიშისაგან მიღებული მყარი, გუმფისური ნივთიერება. რაც შეეხება სინგურს, მას ორგვარი შედგენილობა ჰქონდა: ბუნებრივი – მინერალური და ხელოვნური – გოგირდისა და ვერცხლისნყლის ურთიერთზემოქმედებით შეძენილი. „წითელი“ და „სინგური“ გამოიყენებოდა საზედაო ასოების, სათაურებისა და დასაწყისების გამოსაყოფად. ხშირად განსხვავებული შეფერილობის შესაქმნელად სინგური გვხვდება ოქრომელნის ქვედა ფენაში.

ალავერდის ოთხთავის ყდა.
ლითონზე კაწვრის ნიმუში.
XVII ს.
A 484

ფურცლოვანი ოქრო. 1054 ნ.

A 484

ცალკე უნდა გამოიყოს ფურცლოვანი ოქროსაგან დამზა-
დებული ოქრომელანი, რომელიც გამოიყენებოდა როგორც
წერის, ასევე მოხატვა-შემკობის დროს. ოქროს ფხვნილის წე-
ბოვან ნივთიერებასთან შერევის შედეგად მოღებული ეს მელ-
ანი ძირითადად გვხვდება საგანგებოდ გადაწერილსა და შემ-
კულ სელნაწერებში საზედაო ასოების, სათაურების, ზოგან
მინაწერებისა და მხატვრულ-დეკორატიული ელემენტებისათ-
ვის. გვიანდელ ტრადიციაში ოქრომელანი აღარ გამოიყენება.

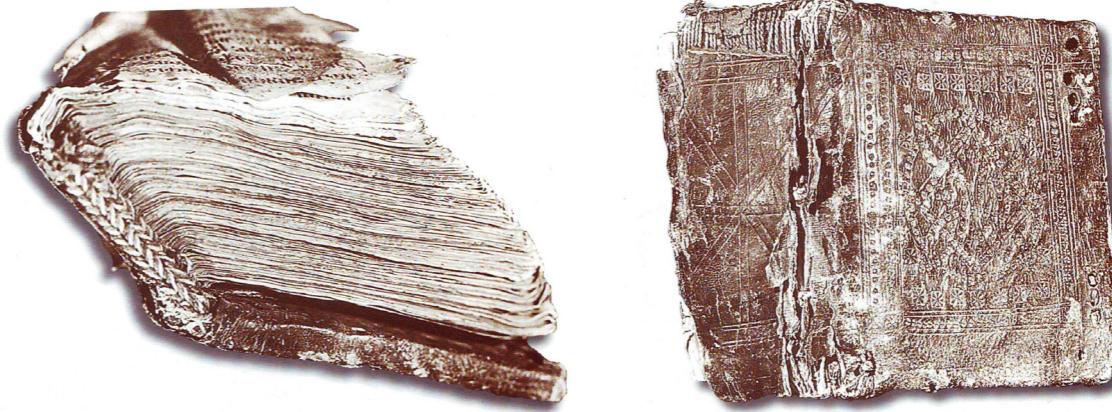

92

წიგნის კულტურულ-ისტორიული ღირებულების შეფასე-
ბისას საგანგებო მნიშვნელობა ენიჭება ყდას. წიგნის შემად-
გენელი ყველა კომპონენტიდან (საწერი მასალა და მელანი,
ტექსტობრივ-რედაქციული თავისებურებები და მხატვრულ-
დეკორატიული სისტემა) იგი ყველაზე ნაკლებ უძლებს დროსა
და საჭიროებს განახლებას. უძველეს ხელნაწერებს არ შემორ-
ჩათ თავდაპირველი ყდები არა მხოლოდ წიგნების გადანაცვ-
ლების, არამედ მათი ხშირი გამოყენების გამოც. დროთა ვი-
თარებაში, შესაძლოა, ერთი ეგზემპლარი რამდენჯერმეც კი
აიკინძულიყო და ჩასმულიყო ყდაში. შესაბამისად, სწორედ
ყდა ასახავს წიგნის მხატვრულ-ესთეტიკური თავისებურებე-
ბის განვითარების ვრცელ პერიოდს – ცალკეული ეგზემპლა-
რის შექმნიდან დაწყებული მისი განახლების ბოლო ეტაპის
ჩათვლით. დღეს ჩვენ ხელთ არსებული ტყავის ყდების დიდი
უმრავლესობა XVII-XIX სს-ით თარიღდება.

ადრეული ყდების წარმოების ტექნოლოგიური პროცესე-
ბის, მხატვრული თავისებურებებისა თუ ოსტატების შესახებ
საუბარი დღეს ძალზე რთულია. გარკვეულ ინფორმაციას,
ოსტატის ვინაობასა და მწირ ისტორიულ ცნობებს გვაწვდის
თავად ხელნაწერზე დართული ანდერძ-მინაწერები. მათ სა-
ფუძველზე თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ წიგნს ქმნიდნენ

ხელოსნურ ჯგუფებად დაყოფილი მწიგნობრები, რომელთა შორისაც იყვნენ ყდის ოსტატები. ეს იმდენად მყარი პროფესია იყო, რომ არსებობდა ყდის ხელობასთან დაკავშირებული სპეციალური ტერმინებიც კი – „მოსვა“, „კაზმვა“, „შეკვრა“. თავად პროცესი კი გულისხმობდა როგორც წიგნის კინძვას, მისი ტყავის ზედაპირის მხატვრული ელემენტებით შემკობას, ასევე დაზიანებული ყდის განახლებას. ყდის შექმნისა და მისი ხელოვნების შესახებ მხოლოდ ანდერძ-მინაწერების საფუძველზე აგებული მსჯელობა მარტო თეორიული განსჯისა და ვარაუდის ფარგლებს არ გასცდებოდა, რომ, საბეჭიეროდ, არ შემოგვრჩენოდა ადრეული, IX-X საუკუნეების ყდები.

ტყავისა და მეტალის კომბინირებული ყდა; სქელი, სწორად მოჭრილი ხის დაფები, რომელზეც შეიმჩნევა ტყავის სამი ფენა: პირველი შრე (IX ს.) ფრაგმენტული, ამოუტვიფრავია; მეორე შრე (X ს.) შენარჩუნებულია მხოლოდ ზედა ფრთის ცენტრალურ ნაწილში. ძლიერ დაზიანებულ ტყავზე ამოტვიფრულია წრეში ჩახაზული ჯვრის სტილიზებული ფორმა – რომბისებური წნული ორნამენტიები ჩახვეული ბოლოებით, რომელიც გაფორმებულია მცირე ზომის დეკორატიული სამსტევალებით, შემავსებელი ტვიფრებით. ამოტვიფრულ ტყავის ზედაპირზე დამაგრებულია გრავირებული, საშუალო ზომის ტოლფერდა ჯვარი (XIV ს.). ვერცხლზე ამოკვეთილი ნახატის სახეს ფოთლოვან-ყვავილივანი ორნამენტი ქმნის. მესამე, სქელი ტყავის შრე (XVI ს.), რომელიც ამჟამად მოხეულია, შემორჩენილია ყუის მხარეს.

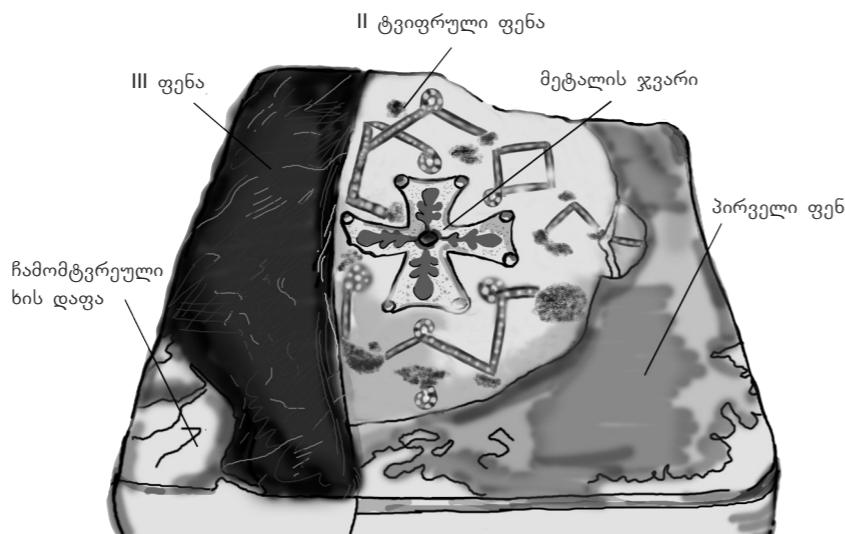
ადიშის ოთხთავი. 897 წ.

ყდა: IX-X, XIV-XVI ს.ს., ზომა: 30x27 სმ.

IX ს-ის ყდიას ოსტატი: მიქაელი

დაცულია სვანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში

2008 წლის მხატვრული ასლი: მ. ებრალიძე

ღია ყავისფერი ტყაგადაკრული ყდა; ხის მასიური დაფები მოჭრილია ხელნაწერის ფურცლების პირზე. ყდის ზედაპირზე გამოსახულია წრესა და კვადრატში ჩახაზული სტილიზებული ტოლგვერდა ჯვარი. გამოყენებულია ხაზოვანი ტვიფრის ტექნიკა. კიდესთან მიუყვება ერთმაგი აშია, რომელსაც ჩარჩოდ აკრავს სამ-სამი ხაზი. კონტურებს აფორმებს მცირე ზომის დეკორატიული ბურთულები. ასევე გამოყენებულია ოთხეულები ფორმის შემავსებელი დეკორატიული ტვიფრი.

ლიტურგიკული კრებული. IX-X სს.

ყდა: X ს., ზომა: 13x14,5 სმ.

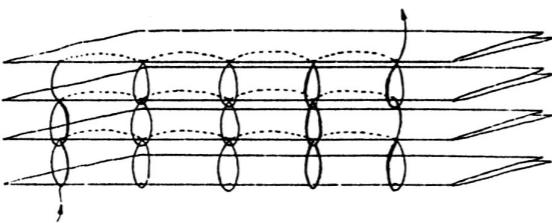
ყდის ოსტატი: იოვანე-ზოსიმე

Sin. Geo. N. 26; ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული ფოტოსასლი

ბოლო დრომდე ცნობილი იყო ადრეული ყდის სამიოდე ნიმუში და ისიც დაცული სინის მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის წიგნსაცავში. 2008 წელს სვანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში ორ მნიშვნელოვან ხელნაწერზე – ადიშის ოთხთავსა და ადიშის იადგარზე გამოვლინდა IX-X ს-ის ყდების ფრაგმენტები. დღეს თამამად შეგვიძლია ვისაუბროთ IX-X საუკუნის ყდის წარმოების ტექნოლოგიურსა თუ მხატვრულ ასპექტებზე. ადრეული ტიპის ქართული ხელნაწერის ტყავის ყდების ორნამენტი აღმოსავლური ტოლფერდა ჯვრის სტილიზაციის საფუძველზე იგება. ყდებს ტვიფრავდნენ სველ ტყავზე ჩხვლეტის მეთოდით. ტყავზე ფარგლისა და სპეციალური წვერნამასილებული ხელსაწყოს მეშვეობით გამოსახავდნენ წრეში ჩახაზულ ჯვრებს, რომბისებურ წნულ ორნამენტებს ჩახვეული ბოლოებით, სხვადასხვა ფორმის შემავსებელ და საბორდიურე

ტვიფრებს, გამოიყენებოდა ხაზოვანი ტვიფრის ტექნიკა. და-
მლების მცირე რაოდენობის გამო ხშირად მრავალსახოვნების-
თვის საბორდიურე ტვიფრებით ამკობდნენ ყდის შიდა სივრ-
ცეს, ან პირიქით შემავსებელ ტვიფრებს იყენებდნენ აშიების
გასაფორმლებლად.

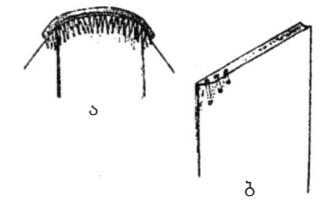
ყდის ისტორიაში საგანგებო ყურადღება ექცევა წიგნის
კორპუსის შექმნას, რაც გულისხმობს რვეულებად დაკეცილი
ნაწერი ფურცლების კინძვას, ხის დაფების მიმაგრებას.
სწორედ ამ სანარმოო პროცესში ვლინდება ქართული წიგნის
ყდის ოსტატების ორიგინალური შემოქმედება. ამ ტექნიკას V
ს-შივე ეყრდნობა საფუძველი, რასაც მონაბეჭდის V-VIII სს-ით დათა-
რილებულ პალიმფსესტურ ფურცლებზე შემორჩენილი რვეუ-
ლებრივი აღრიცხვის კვალი.

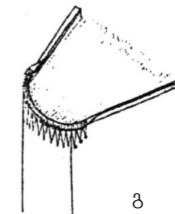
„ჯაჭვური კერვა“, რომელიც მიიღება ერთი ნემსისი ტექნიკით

ადრეული ქართული ხელნაწერი წიგნის ხის დაფები
მასიურია და ჩამოჭრილია ხელნაწერის ფურცლების პირზე,
რომლებსაც სამივე მხარეს, კიდეებმზე მოუყვება ღარი.
წიგნი იკვრება კომბინირებული ტექნიკით, რაც გულისხმობდა
ერთდროულად რვეულების ჯაჭვისებურ აკინძვასა და ხის
დაფების მიმაგრებას.

- ა. კაპტალის მიმაგრება რვეულებად აკინძულ წიგნის ბლოკზე
- ბ. მასიური, სწორად მოთლილი ხის დაფა
- გ. სწორად მოთლილი ხის დაფები, მოჭრილი ხელნაწერის
ფურცლების პირზე

ქართული ხელნაწერი წიგნის ყდის ოსტატები დაფების
დასამაგრებლად რვეულების დაკეცილ კიდეებს V ფორმის
ჩანაჭდეს უკეთებდნენ, რაც საშუალებას იძლეოდა შემკვრელი
ძაფი არ გამოკვეთილიყო ყუაზე და არ დაეზიანებინა ტყავი.
ამ ტექნიკით აკინძული წიგნის ყუა გლუვია. „გრეკაუის“
სახელწოდებით ცნობილი ეს მეთოდი ტიპურია ბიზანტიური
წრის ადრეული ხელნაწერი წიგნის კინძვისათვის. ყდის ხის
დაფებს, რომლებზედაც მოგვიანებით გადაიკვრება ტყავის
ზედაპირი, დაჰყვება პორიზონტალური ღარები, რომლებშიც
ჯდება თოკები. ღარები შეესაბამება „გრეკაუის“ დონეს.
მხოლოდ ქართული ხელნაწერებისთვისაა დამახასიათებელი
შეკერვის კომბინირებული ტექნიკა.

ღია ყავისფერი ტყავადაკრული ტვიფრული ყდა; სქელი, სწორად მოთლილი ხის დაფები ემთხვევა
ხელნაწერის ჩამონაჭერს; აქვს ტყავის ორი თასმა; ყდის ზედაპირს კრავს სამი ხაზისაგან შემდგარი
არშია. შიდა სივრცის არე უჭირავს სამეუთხედ პოსტამენტზე შემდგარ ჯვარს. როგორც ჯვარი, ასევე
პოსტამენტიც შესრულებულია ხაზოვანი ტვიფრით. ყდის ზედაპირზე თავისუფალ ადგილებს ავსებს
როგორც დიაგონალური ხაზები, ასევე მცირე ზომის სამსჭვალის ტიპის შემავსებელი ტვიფრები.

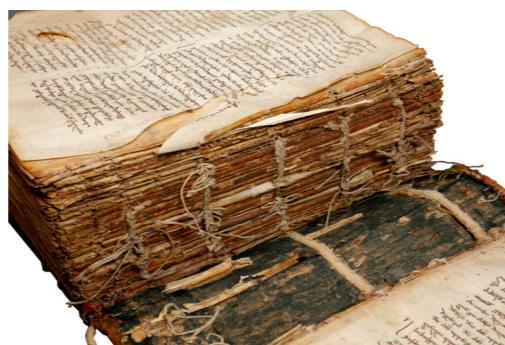
წყაროსთავის ოთხთავი. X ს.

ყდა 1070 ნ., ზომა: 22,5x19 სმ.

ყდის ოსტატე: იოვანე

რესტავრირებული ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში

A 98

ყავისფერი ტყავგადაკრული ტვიფრული ყდა. სქელი, სწორად მოთლილი ხის დაფები; კიდეებზე მიუყვება ღარები. გვხვდება მეორადი აკნძვის კვალი. გამოყენებულია მიმაგრების სწორხაზოვანი ტექნიკა. ტყავის ზედაპირზე ტვიფრის სახე თითქმის წაშლილია: აშიაზე იყითხება დეკორატიული ბურთულების კვალი, მცირე ზომის ჯვრები, ოვალური ფორმის შემავსებელი ტვიფრები. ყუა – მომრგვალებული, ამოუტვიფრავი. შემორჩენილია ჭრელი კაპტალის მცირე ფრაგმენტი. ფორზაცები დაკარგულია.

ბასილი დიდი, თარგმანებად ფსალმუნთა. 1035 ნ.

ყდა: XI-XIII სს., ზომა: 20×13,5 სმ.

XI ს-ის ყდის ოსტატი: დავით ჯიბისძე

A 135

მუქი ყავისფერი ტყავგადაკრული ტვიფრული ყდა; ხის დაფები ოდნავ გათხელებულია; ყდის ზედაპირს მთლიანად ავსებს საშუალო ზომის მართულხა ფორმის დეკორატიული საბორდიურე ტვიფრი; ყუაზე რელიეფურად იკვეთება შეკერვის სამი ადგილი – XVIII ს.-ის რესტავრაციიც კვალი. გამოყენებულია განსხვავებული ფერისა და ხარისხის ტყავი. შეიმჩნევა ყვითელი ძაფებისაგან გაეთხებული კაპტალი. ყდის შიდა ზედაპირზე დაკრულია ზოლებიანი გახუნებული ქსოვილი. ყდას უნდა ჰქონოდა სამი შესაკრავი, დღესდღეისობით დაკარგულია. ხელნაწერი ეკუთვნოდა სულხან-საბა ორბელიანს.

სჯულისკანონი. 1031 ნ.

ყდა: XVI ს., რესტავრირებულია XVIII ს-ში

ზომა: 21×16,5 სმ.

A 96

მუქი ყავისფერი ტყავგადაკრული ყდა; გამოყენებულია ორმაგი ხის დაფების მიმაგრების ტექნიკა. მოჭედილობის ფრაგმენტი შემორჩენილია ყდის ქვედა ფრთაზე; ძლიერ დაზიანებული ხელნაწერის ზედაპირზე დაკრულია ლითონის ბურთულები, სამსჭალები. ხელნაწერი აკინძულია „გრეკაჟის“ ტექნიკით. შეიმჩნევა ნიგნის მეორადი აკინძვის კვალი. შემორჩენილია დაშლილი კაპტალის ფრაგმენტი. ზედა ფრთაზე შემორჩენილია ლითონის მასიური წაწვეტებული, სოლის მაგვარი შესაკრავები; თასმები დღეისათვის დაკარგულია

ოთხთავი. 1048 ნ.

ყდა: XIII-XIV სს., ზომა: 21,5×13,5 სმ.

H 1741

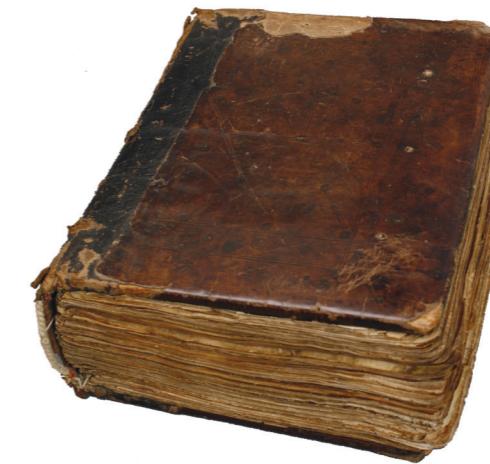

როგორც ვხედავთ, ხელნაწერებზე გვხვდება ნიგნის შეკვრის ადრეული მეთოდები, კერძოდ სწორხაზოვანი, რომლის დროსაც ხის დაფებზე ღარები ჩაჭრილია ვერტიკალორად. ორმაგი ხის დაფები მიმაგრებულია აკინძული ნიგნის ბლოკზე ამ დროს აკინძვის შედეგად დატოვებული თოკები იფარება ხის დაფებში. მიუხედავად ხელნაწერი წიგნების ხელახალი შეკაზმვისა, ყდაზე მაინც გვხვდება აკინძვის ადრეული ელემენტები, რაც იმით უნდა ავხსნათ, რომ ყდის დამუშავების ტრადიცია – ტექნიკა, იარაღები, დეკორი უცვლელი დარჩა.

ხის დაფებზე, შიდა (უკანა) მხარეს შეიძლება დაკრული იყოს აბრეშუმის ნაჭერი, ეტრატი ან ქალალდი. ფორზაცს, გარდა პრაქტიკული დანიშნულებისა, წმინდა ესთეტიკური მხარეც აქვს. იგი ფარავს ყველა იმ დეფექტს, რომელსაც ხელნაწერის ყდაში ჩასმისას ტოვებდა მკაზმველი. ფორზაცის

ერთი ფურცელი იკინძებოდა ხელნაწერთან ერთად, მეორე კი ეკვროდა ხის დაფებს. ფორზაცად გამოყენებულ ქსოვილს, ეტრატს თუ ქაღალდს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება წიგნის ყდის შესწავლისა და დათარიღების საქმეში. ხელნაწერი წიგნი იკვრებოდა ლითონისთავიანი ორი ან სამი ტყავის თასმით, რომლებსაც „ლილო-კილონი“ ეწოდებოდა. ყდაზე შესაკრავების რაოდენობა დამოკიდებული იყო თვით ხელნაწერის ფორმატზე. იყო წიგნის ისეთი ყდებიც, რომლებსაც არ ჰქონდათ „ლილო-კილონი“ და თავებგახვრეტილი ტყავის თასმები პირდაპირ მაგრდებოდა, სოლის მაგვარ მეტალის ჩამოსაცმელებზე.

გარკვეული ცვლილებები შეიმჩნევა XVII ს. ხელნაწერთა ყდებზე: ტყავგადაკრული ხის დაფები, მოყვანილობისა და მხატვრული გაფორმების მხრივ, XVI ს. ყდების მსგავსია, მხოლოდ ყუაზე ჩნდება შეკერვის რელიეფური ადგილები, არ გამოიყენება „გრეკაუის“ ტექნიკა, შეიძლება ყუაზე შეგვხვდეს „გრეკაუის“ ჩაღრმავება, მაგრამ ის უსათუოდ ზედაპირულია. XVII ს. ყდები ქართული წიგნის ყდის ისტორიაში გარდამავალ საფეხურს წარმოადგენენ ადრეულ (X-XVI სს.) და გვიანდელ (XVIII-XIX სს.) ყდებს შორის.

ყავისფერი ტყავგადაკრული ტვიფრული ხის ყდა. ხის დაფები ემთხვევა ფურცლების ჩამონაჭერს, ოდნავ მომრგვალებულია; ყდის ზედაპირს კვეთს დიაგონალური ხაზები, გაფორმებულია საშუალო ზომის ვარდულებითა და ოვალური ფორმის დეკორატიული შემავსებელი ტვიფრებით. ასევე გვხვდება სამყურას ტიპის ფოთლოვანი ონიმენტის შემცველი ტვიფრი. ქვედა ფრთა მცირედ განსხვავდება ზედასაგან. ყუა მორდვეულია, ჩანს „გრეკაუის“ ტექნიკა და ჯაჭვური აკინძვის კვალი. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ რელიეფურ ადგილებზე დაყოლებულია წინასწარ სპეციალურად მომზადებული თოკივით დაგრეხილი ტილოს ნაჭრები. მკაზმველს ხელოვნურად შეუვსია „გრეკაუის“ შედეგად მიღებული ჩაღრმავებები. ყუა ძველი რესტავრირებულია. კაპტალი დაზიანებულია. ყდაზე შიდა მხრიდან გამოკრულია მოჩითული ქსოვილი. შესაკრავები დაკარგულია.

შატბერდის კრებული. 973-976 წწ.

ყდა XVI-XVII სს., რესტავრირებული XVIII ს-ში

ზომა: 28,3×23 სმ.

S 1141

ტყავგადაკრული ტვიფრული ყდა; სწორად მოთლილი ხის დაფები; ჩამულია ოქროთი მოვარაყებულ, ინკუსტრირებულ აღმოსავლურ ტყავის ტყავში. ასევე გაფორმებულია აღმოსავლურ სტილით როგორც ზედა, ისე ქვედა ფრთის შიდა მხარეც. გამოყენებულია ნაზი მცენარეული ორჩამენტის შემცველი მართკუთხედის ფორმის მოზრდილი ცენტრალური ტვიფრი. აშიებად მიუყვება ოვალური მოყვანილობის საბორდიურე და კუთხის ტვიფრები. შიდა არშია ინკუსტრირებულია. გამოყენებულია სხვადასხვა ფერის ტყავი. ყდა გაკეთებული უნდა იყოს აღმოსავლეთის რომელიმე ქვეყანაში. რესტავრირებულია ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში.

„ვეფხისტყაოსანი“. XVI-XVII სს.

ყდა: XVII ს., ზომა: 37,2×24 სმ.

H 2074

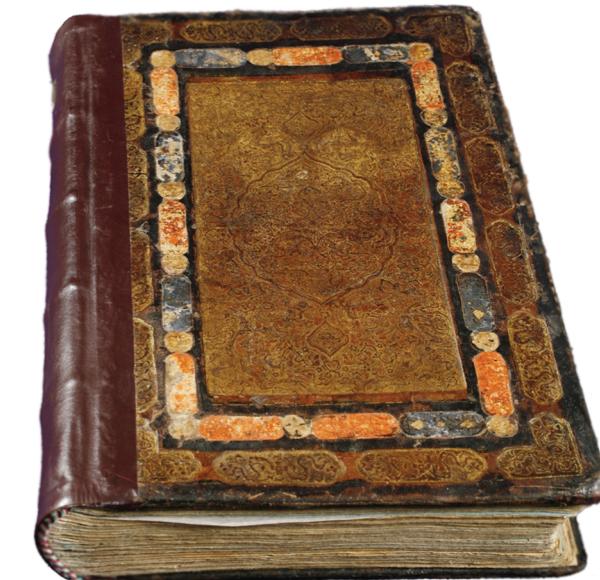

მუქი შინდისფერი ტყავგადაკრული ხის ყდა; ხელნაწერის ფურცლების პირზე სწორად მოთლილი დაფები ოდნავ თხელია; ყდის ზედაპირზე არშიად გამოყენებულია მართკუთხედის ფორმის ბადისებური ნახატის შემცველი საბორდიურე ტვიფრები. ცენტრში გამოსახულია ჯვარი, რომელიც შედგება პატარა მართკუთხედის მოყვანილობის საბორდიურე ტვიფრებისაგან. ყუაზე რელიეფურად იკვეთება შეკერვის სამი ადგილი.

კრებული. 1669 წ.

ყდა: XVII ს., ზომა: 21×15 სმ.

A 179.

ხელნაწერი წიგნის შექმნაში საერო არისტოკრატიის ჩართვის შემდგომ იქმნება მდიდრულად შემკული ჭედური ყდები. ეს პროცესი სათავეს იღებს XI საუკუნიდან. ამ ეპოქის ჭედური ყდის მქონე შავ მთაზე, კალიბოსის ლავრაში, გადაწერილი ხელნაწერი ამჟამად ინახება მოსკოვის საჯარო ბიბლიოთეკის შჩუკინის კოლექციაში. სამწუხაროდ, ვერ მოაღწია 1054 წელს ამავე სამონასტრო ცენტრში გადაწერილმა, ბალვაშთა ფეოდალური სახლის დაფინანსებით მოჭედილი ალავერდის ოთხთავის ჭედურმა ყდამ, რომლის ზუსტ აღწერილობასაც ვეცნობით თავად ხელნაწერზე 1059 წელს დართული ანდერძიდან. სწორედ ამ ანდერძის საფუძველზე XVII საუკუნეში ხელნაწერი წიგნის ყდის რესტავრაცია ითავა სამეგრელო-ოდიშის მთავარმა ლევან დადიანმა, რომელმაც წიგნი ტყავისა და მოოქრული ვერცხლის კომბინირებულ ყდაში ჩაასმევინა.

ქართული ჭედური ყდის უნიკალური ნიმუშები შეიქმნა XII საუკუნეში. ჩვენამდე მოაღწია XII-XIII სს-ის ბერთის, ტბეთისა და წყაროსთავის სახარებების ჭედურმა ყდებმა. საგანგებოდ დაკვეთილი ამ ყდების ავტორები არიან ბექა და ბეშქენ ობიზრები. ამ ყდებზე ტრადიციულად გვხვდება ჯვარცმისა და ვედრების კომპოზიციები. ამ მხრივ საინტერესოა XII ს. გადაწერილი გელათის ოთხთავის ჭედური ყდა, რომლის ქვედა ფრთაზე გამოსახულია აღდგომის სიუჟეტი. გელათის ყდის

მოოქრული ვერცხლის მოჭედილი ყდა; დაზიანებული; ყდის ზედა ფრთის ცენტრში გამოსახულია ჯვარცმა, ტრადიციულად ღვთისმშობლის, იოანე მახარებლისა და ანგელოზების ფონზე; ქვედა ფრთაზე – ვედრება ღვთისმშობლისა და იოანე ნათლისმცელის თანხლებით. გვხვდება განმარტებითი წარწერები; ჭედურობის ცენტრალური ნაწილი გარშემოვლებულია წვრილი, გრეხილი ორნამენტის ჩარჩოთი. კუთხეები გაფორმებულია ფოთლოვან-ყვავილოვანი რელიეფური ორნამენტებით. ერთ-ერთი წარწერა ზედა ფრთას აშიად აკავშირ, რომელშიც იხსენიებიან: იოვანე მთავარაძე, გიორგი და დეკანოზი მიქაელ კარკაძე; ქვედა ფრთის წარწერებში იხსენიებიან მომგებლები ოქროპირი და მისი ძე დემეტრე. ყდა შემკულია ნახევრადჭვირფასი ქვებით. ქრისტეს საყდრის ქვემოთ იკითხება: „მოიჭედა წელითა ბეშქენ ობიზარისათა“. ყუა დაკარგულია, შემორჩენილია ტილოს ქსოვილი; წიგნი იკვრებოდა 4 შესაკრავით; შემორჩენილია ფრაგმენტების სახით.

ბერთის ოთხთავი. XII ს.

ყდა: XII ს., ზომა: 24x17 სმ.

ყდის ოსტატი: ბეშქენ ობიზარი

Q 906

ვერცხლის მოქრული ყდა. ზედა ფრთის ცენტრში გვხვდება ჯვარცმა ღვთისმშობლის, იმანე მახარებლისა და ანგელოზების ფონზე; ქვედა ფრთაზე – ვეძრება ღვთისმშობლისა და ნათლისმცემლის თანხლებით. გვხვდება განმარტებითი წარწერები. ჭედურობის ცენტრალური წარწერი გარშემოვლებულია წვრილი, გრეხილით; კუთხეები გაფორმებულია ფოთლოვან-ყვავილოვანი რელიეფური ორნამენტებით; ყდის ქვედა ფრთაზე იკითხება წარწერები, რომებმიც იხსენიება მომგებელი იოვანე მტბევარი. ყდა შემკულია ნახევრადძვირფასი ქვებით; უფლის საყდრის მარცხენა მხარეს, ვერტიკალურად, ოდნავ მომცრო ასომთავრულითით: „ქ[რისტ]ე, შ[ეინყალ]ე ოქრომჭელი ბექა იპიზარი“.

ყავისფერი ტყავის ყუა გაფორმებულია მცირე ზომის ვერცხლის დეკორატიული ფირფიტებით. მათი უმეტესი ნაწილი დაკარგულია. წიგნი იკვრებოდა 4 შესაკრავით, რომლებიც შემორჩენილია ფრაგმენტების სახით.

წყაროსთავის ოთხთავი. 1195 წ.
ყდა: XII ს., ზომა: 24,5×16,6 სმ.
ყდის ოსტატი: ბექა იპიზარი
Q 907

ჭედური ყდის ფრაგმენტები დაკრულია გვიანი პერიოდის ოქროტვიფრულ ყდაზე. ტყავი ღია ყავისფერია. ხის დაფები ირიბადა მოთლილი, გადმოდის და ფარავს მთლიანი ხელნაწერის კორპუსს. ყუა იქროტვიფრულია, რელიეფურია შეკერვის ოთხი ადგილი. ყდის ზედა ფრთაზე დაკრულ მოჭედილობაზე გამოსახულია ჯვარცმა, ტრადიციულად ღვთისმშობლის, იოანე მახარებლისა და ანგელოზების ფონზე; ქვედა ფრთაზე გვხვდება მედალიონში ჩასმული ქრისტეს გამოსახულება, მავედრებელი პეტრე და პავლე; კიდეებსა და შიდა სივრცეს ავსებს ფოთლოვან-ყვავილოვანი ორნამენტი; ქვედა ფრთაზე მოთავსებულ ერთ-ერთ ნარნერაში იხსენიება მომგებელი იოავანე მტბევარი. მოჭედილი ყდა გაკეთებული უნდა იყოს ბექა იპიზარის მიერ; ტყავის ფენაზე ფრაგმენტები დაკრულია XVIII ს-ის რესტავრაციის შედეგად. ყდა

ტბეთის ოთხთავი. XII ს.

ყდა: XII, XVIII სს., ზომა: 28×20,5 სმ.

ჭედური ყდის ოსტატი: ბექა იპიზარი

Q 929

ვერცხლით მოჭედილი ყდა; ჭედურობის ქვეშ ტვიფრული ტყავი. მასიური ხის დაფები. აშიად გამოყენებულია ყვავილოვანი ორნამენტის შემცველი საბორდიურე მართკუთხედი, ოვალური მცირე ზომის ტვიფრები. ზედა ფრთა გადატეხილია, ჭედურობა დაზიანებულია. ქვედაზე გამოსახულია ჯვარცმა. ჯვართან იკითხება: „ესე არს მეუფე ჰურიათა“. ღვთისმშობლისა და წმინდა იოანე მახარებლის გამოსახულებებს ახლავს ბერძნული წარწერები. ზედა რეგისტრში მთავარანგელოზების – მიქაელისა და გაბრიელის – გამოსახულებებია. მოჭედილ ყდაზე აშიად მიუყვება მცენარეული ორნამენტი. ყდის ზედა და ქვედა ფრთაზე იკითხება ასომთავრული წარწერა. მეტალის ყდა აღადგინეს XVII-XVIII სს.; მოჭედილ ყდას აქვს ოთხი შესაკრავი: ორი წინა კიდეზე, თითო გვერდითა კიდეებზე. ხელნაწერს ერთვის გვიანდელი რესტავრატორის ანდერძი.

ოთხთავი. XII-XIII სს.

ყდა: XIV, XVII-XVIII სს., ზომა: 24×17 სმ.

A 516

ვერცხლით მოჭედილი ტყავის ყდა; დაზიანებული; ყდის ზედა ფრთაზე გამოსახულია ჯვარცმა, ტრადიციულად, ღვთისმშობლის, იოანე მახარებლისა და ანგელოზების ფონზე; ქვედა ფრთაზე გვხვდება აღდგომის სიუჟეტი; ყუაზე გვხვდება ოთხი მახარებელი; იკვრება ორი მეტალის მასიური შესაკრავით, რომლებზეც ანგელოზებია გამოსახული; აშიად აკრავს ყვავილოვანი ნახატის შემცველი ორნამენტი, რომელიც გაფორმებულია ძვირფასი თვლებით.

გელათის ოთხავი. XII ს.
ყდა XVI ს., ზომა 26,8×18,5 სმ.
Q 908

ბაჯალლოს ოქროს ბუდე შემქულია ძვირფასი თვლებით (ზურმუხტი, საფირონი და ლალი). ზედა ფრთაზე გამოსახულია მაცხოვარი, ქვედაზე კი – წმ. გიორგი. ზედა ფრთის კიდეზე მიუყვება ზურმუხტებისა და რთული ყვავილოვან-მცენარეული ორნამენტებისაგან შემდგარი აშიების უწყვეტი მნერივი, ასევე ყუასა და ქვედა ფრთის აშიაზე გამოყენებულია ფოთლოვან-ყვავილოვანი ორნამენტები. ნიგბის ნინა მხარე დაფარულია მოჭედილი მეტალით; მოჭედილობის ქვეშ ჩანს ხეზე გადაკრული ყავისფერი ტყავი. ხის დაფებზე შიგნიდან გამოკრულია შინდისფერი აბრეშუმის ქსოვილი; აქვს სანიშნე, შემქული ფირუზითა და მარგალიტებით.

ოთხავი. XVI ს.
ყდა: XVI-XVII სს., ზომა: 12,5×9,5 სმ.
A 482

ვერცხლის მოჭედილი ყდა; ზედა ფრთაზე გამოსახულია ჯვარცმა, ქვედა ფრთაზე – ღვთისმშობელი ყრმით, კუთხეებში ოთხი მახარებელი; იკითხება მთავრულით შესრულებული წარწერები.

ოთხთავი. 1543 წ.

ყდა: XVII ს., ზომა: 20,5×15 სმ.
H 2806

ვერცხლით მოჭედილი ტყავის ყდა. ფურცლების ჩამონაჭერიც (სამივე მხრიდან) დაფარულია ვერცხლისავე ფირფიტებით და იკვრება კბილანებით. ყდის ზედაპირზე გვხვდება ტრადიციული თემა – ჯვარცმის კომპოზიცია. ქრისტეს ზემოთ ასომთავრულით ამოკვეთილია განმარტებითი წარწერა: „მეუფეო, ძეო“. ქვედა ფრთაზე ჯოჯოხეთის წარტყვევნა, ფოთლოვანი ორნამენტებით. მოოქრულ ვერცხლის ყდაზე XIX ს. 20-იან წლებში ამოუკვეთავთ წარწერა, რომელშიც იხსენიებიან ზურაბ წერეთელი, მისი მეულლე, დადაიანის ასული თამარი და ძე მათი გრიგოლი, მეულლით, ძით და ასულით.

ოთხთავი. 1687 წ.

ყდა: XVII ს., ზომა: 15,5×10,6 სმ.
Q 911

ვერცხლის მოჭედილი ყდა; ზედაზე – ჯვარცმა, ქართული განმარტებითი წარწერით
("ი~ნ მ~ი": იესუ ნაზარეველი, მეუფე იუდეველთა). ღვთისმშობლისა და იოანე
მახარებლის თანხლებით: ქვედაზე კი ჯოვანხეთის წარტყმევნა. სიუჟეტი პალმის ტოტების
ფონზეა; ყდას გააჩნია ქართულად შესრულებული განმარტებითი წარწერები; ჩარჩოდ
გამოყენებულია ჯაჭვური ორნამენტი. ყუაზე კი ფოთლოვან-ყვავილოვანი აქცენტები;
შემორჩენილია მეტალის ერთი შესაკრავი. ჭედურობის ქვეშ ჩანს თხელი, ტყავგადაკრული
ხის დაფები, ფორზაცად გამოყენებულია ხელნაწერის ქაღალდი.

ოთხთავი. XVII-XVIII სს.

ყდა: XVII-XVIII სს., ზომა: 6×5 სმ.

H 2266

ოქროს მოჭედილი ყდა, შემკულია ტიხრული
მინანქრით; ზედა ფრთაზე აღდგომის
სიუჟეტი, კუთხეებში ოთხი მახარებლი,
ქვედაზე კი გვხვდება მედალიონი ჯვარცმის
გამოსახულებით, კუთხეებში ოთხი
ნინასნარმეტყველის. მეტალის ყდას გააჩნია
განმარტებითი წარწერები; ხელნაწერი ინახება
ძვირფასი მძივებით წაქარგ ქისაში.

ოთხთავი. XVIII ს.

ყდა: XVIII ს., ზომა: 6×4,5 სმ

H 1693

ვერცხლით მოჭედილი, თვლებით შემუშავი
ფარჩაგადაკრული ყდა. ზედა ფრთა
გაფორმებულია ზურმუხტისა და ლალის
თვლებით, რომლებიც ყდის ზედაპირზე
განულაგებიათ ბალჩებად, ქვედა ფრთაზე
გვხვდება ჯვარცმა, ღვთისმშობლისა და
მენელსაცხებლე დედის გამოსახულებით;
ყუა გაფორმებულია მეტალზე ამოკვეთილი
ვარდულებითა და ფოთლოვანი აქცენტებით;
აქვს ღია ფერის ძაფებისაგან დაწული
კაბტალები, დაფარულია მეტალით. შიგნიდან
ყდაზე დაკრულია ცისფერი ქსოვილი;
ფურცლების ჩამონაჭერი ოქროტვიფრულია.
ხელნაწერის მომგებელია დომენტი
კათალიკოსი.

ოთხთავი. 1714 წ.
ყდა: XVIII ს., ზომა: 6,5×4,5 სმ.
A 1097

ვერცხლის მოოქრული ლუსკუმა. ცენტრში
გამოსახულია ველრების კომპოზიცია,
მედალიონის ზემოთ გვხვდება გვირგვინი
კუთხებში მახარებელთა რელიეფური
გამოსახულებებით. ქვემოთ კი ჯვარცმა, ასევე
მახარებელთა გამოსახულებებით, რომელთაც
აქვთ რუსული განმარტებითი წარწერები:
პეტრე, პავლე, იაკობი, ანდრია; წინა კიდეზე
ამოკვეთილია წარწერა, დათარიღებული 1776
წელით. ლუსკუმა იკვრება ვერცხლის ორი
შესაკრავით. ტიპური რუსული ყდა. ხელნაწერი
სოლომონ I-ის კუთვნილება იყო.

ოთხთავი. XVII-XVIII სს.
ყდა: 1776 წ. ზომა: 8,5×13 სმ.
Q 901

ვერცხლის მოოქრული ყდა. ზედა ფრთაზე
ცენტრში აღდგომის სიუჟეტი, კუთხებში
მახარებელთა გამოსახულებები. ყდაზე
გამოყენებულია ფერწერული მინანქრის
ტექნიკა. ქვედა ფრთაზე გვხვდება ჯვარცმის
კომპოზიცია სევადით შესრულებული;
ვერცხლის ბუდეს აქვს შესაკრავი წმინდა
პეტრესა და პავლეს გამოსახულებებით; ყუაზე
გვხვდება ბიბლიური სიმბოლოები. კაბტალს
ფარავს ანგელოზების გამოსახულებები;
კიდეების ჩამონაჭერი ოქროტვიფრულია;
მეტალის ყდა გაკეთებულია რუსეთში.

ოთხთავი. 1792 წ.
ყდა: XIX ს., ზომა: 9×6 სმ.
H 1689

ფირუზებით შემკული, მოოქრული ვერცხლის ყდა; ჭედური ყდის ორივე მხარე შემკულია ორნამენტებითა და ფირუზებით. გამოირჩევა ზედა ფრთის ცენტრალურ ნაწილში წარმოდგენილი სხვადასხვა ფორმისა და ზომის ფირუზებისაგან შედგენილი ჯვარი; ყდის ზედა და ქვედა მხარეს მიუყვება ფოთლოვან-ყვავილოვანი ორნამენტისაგან შემდგარი აშია; შიდა სივრცის ოთხივე კუთხეში კი მედალიონებში ჩასმული ანგელოზების გამოსახულებებია. ისინი ჯვრის ფორმისგან გამოყოფილია სამსჭვალებით დამაგრებული პატარა ფირუზის თვლების ტალღოვანი რიგით. ზურგის მხარეს საშუალო ზომის ქრისტეს მოოქრული გამოსახულებაა. მის ზემოთ დამაგრებულია ფირუზის ხუთი თვლისაგან შედგენილი ჯვარი. ფურცლების ჩამონაჭერზეც აქა-იქ შეიმჩნევა ოქროვარაყი; ქვედა ფრთაზე იკითხება მხედრულით ამოკვეთილი წარწერა, დათარილებული 1873 წლით. ხელნაწერი ეკუთვნოდა დადიანების ოჯახს. ყდა განიცდის ევროპულ გავლენას.

პირველნაბეჭდი სახარება. 1709 წ.

ყდა: 1873 წ., ზომა: 27,5×20 სმ.

RAR 57 (ძვ. Q 912)

ზედაპირზე წარმოდგენილია ალფომის განსხვავებული ინტერ-პრეტაცია, რომელზეც ასახულია არა ჯოჯოხეთიდან გამოსვლა, არამედ, კონკრეტულად, მაცხოვრის საფლავიდან ალფომა (ყდას XVI ს. ათარილებენ). წარმოდგენილი სიუჟეტი გვიანი ხანის ხელნაწერთა ჭედური ყდებისთვისაა დამახასიათებელი.

რაც შეეხება ტყავის ზედაპირის ჭედური ელემენტებით შემკობას, ამგვარი ტრადიცია თავს იჩენს XIV საუკუნიდან: ოთხთავი A-499, ჯრუჭი პირველი H-1660; განსაკუთრებული სიხშირით იგი ჩნდება XVI-XVII სს-ში, როდესაც ფეოდალური სახლების წარმომადგენლები აქტიურად ერთვებიან საგანგებოდ მოხატული ძველი ხელნაწერი წიგნების დაცვა-რესტავრაციის საქმეში; სხვათა შორის, სწორედ ამ ხელახლა მოჭედილ ყდებს, რიგ შემთხვევაში, ამკობდნენ ძველი ელემენტებითაც.

მოოქრული ვერცხლის მოჭედილი ყდა; ყდის ზედა ფრთაზე გვხვდება ჯოჯოხეთის წარტყვევნა, ქვედა ფრთაზე კი – ჯვარცმა. მოჭედილ ბუდეს ახლავს ტივიზრული ტყავის ფრაგმენტი (ტვიფრის სახე თითქმის წაშლილია), ძლიერ დაზიანებული. ტყავი მუქი ყავისფერია. ყუაზე შემორჩენილია აკინძვის შედეგად დატოვებული შეკერვის კვალი. ასევე შემორჩენილია ოქრომკედნარევი ფარჩის ფრაგმენტი. ფურცლების ჩამონაჭერი სამივე მხრიდან დაფარულია მოოქრული მეტალით, რომელზეც გამოსახულია ფოთლოვან-ყვავილოვანი ორნამენტი.

ოთხთავის მოჭედილობა. XIX ს.

ყდა: XIX ს., ზომა: 8,5×5,5 სმ.

Q 926

ტყავისა და მეტალის კომბინირებული ყდა; წინა კიდეზე აქვს მუქი ყავისფერი ტვიფრებით გაფორმებული სარქველი, ჭრელი კაპტალი. ყუაზე ამოტვიფრულია ხაზები. აქვს „გრეკაშის“ ტექნიკა, შეიმჩნევა შეკერვის რელიეფური ადგილები. იკვრება ორი წითელი კუსტარულად გაკეთებული თასმით, თანადროული დაკარგულია.

ოთხთავი. XII-XIII სს.

ყდა: XIV-XV სს., ზომა: 20×15 სმ.

A 499

მეტალისა და ტყავის კომბინირებული ტვიფრული ყდა. ყდის ზედა ფრთაზე გამოსახულია პოსტამენტზე აღმართული ჯვარი. განირჩევა წნული ორნამენტით შესრულებული საბორდიურე და ოთხეუთხედი შემავსებელი ტვიფრი. ქვედა ფრთაზე შიდა სივრცეს ავსებს რამდენიმე სახის საბორდიურე ტვიფრი. ზედა ფრთაზე, ყდის განახლების მიზნით დაუკრავთ ვერცხლის სამსჭვალებით შედგენილი ჯვარი, გამოუყენებიათ ნახევრადძვირფასი ძონის თვლები (შემორჩენილია მხოლოდ ერთი ქვა). ასევე დაკრულია ორი საშუალო ზომის ჯვარი, მეტალის დეტალები. ყუა ამოტვიფრულია, კაპტალი – გაცვეთილი. სის დაფებზე (შიდა მხარეს) დაკრულია ვარდისფრი ქსოვილი.

ჯრუჭის | ოთხთავი. 936 ნ.

ყდა: XVI ს. (განახლებულია XVII ს-ში), ზომა: 25,5×20 სმ.

H 1660

ყავისფერი ტყავგადაკული ტვიფრული ყდა (ხის დაფები თხელია, რომლებიც ჩამოჭრილია ხელნაწერის ფურცლის პირზე); ნინა კიდე დაფარულია ამოტვიფრული ტყავის სარქველით; ყდის ზედაპირზე გამოყენებულია წნული ნახატის შემცველი ოთკუთხედი შემაგსებელი ტვიფრი, ასევე ყვავილოვან ნახატს ქმნის დეკორატიული ბურთულებისა და ოვალური მოყვანილობის ტვიფრების კომბინაცია; ყუა ამოტვიფრულია, გლუვი; ფორზაცად გამოყენებულია თეთრი ქალალდი; ტყავის ამოტვიფრულ ყდაზე მოგვიანებით დაუკრავთ (XVII ს.) მეტალის ხატები, ჯვრები, ფირფიტები.

ოთხთავი. XVI ს.

ყდა: XVI ს. (განახლებულია XVII ს-ში), ზომა: 20,5×15 სმ.

A 502

ტყავისა და მეტალის კომბინირებული ყდა. ზედა ფრთაზე ქრისტეს ფერწერული გამოსახულება ჩასმულია ვერცხლის ჭედურ, ძვირფასი თვლებით შემკულ ჩარჩოში. ზედა ფრთაზე ჩასმულია წმ. გიორგის XI-XII სს-ის ტიხერული მინანქრით შესრულებული გამოსახულება. ყდის ზედა მხარეზე ამოკვეთილია ასომთავრული წარწერა სახარებიდან; ქვედა ფრთაზე გამოსახულია ღვთისმშობელი ყრმით. ფერწერული გამოსახულება თითქმის წაშლილია (აქა-იქ შემორჩენილია ოქროვარაყი); ყდას აქვს სარქველი; ყველა ნიშნის მიხედვით თარიღდება XVII ს-ით, მიჰყვება ღვევი დადიანის სახელოსნოში შესრულებული ხატების ხელწერას.

ოთხთავი (ალავერდის). 1054 ს.

ყდა: XVII ს., ზომა: 24,5×18,5 სმ.

A 484

სწორედ ასეთ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე XVII ს-ში მოჭედილ ალავერდის ოთხთავის ყდაზე, რომელიც უნდა შექმნილიყო სამეგრელოს მთავარ ლევან დადიანის უზრუნველყოფით მისსავე სახელოსნოში. ყდის ერთ-ერთ სამკაულად გამოყენებულია XI ს-ის მინანქრული გამოსახულება.

XVIII-XIX სს. 30-იან წლებში გადაწერილი ხელნაწერი წიგნების ყდები განვითარების მხრივ სრულიად განსხვავდებიან ადრეული (X-XVI სს.) და გარდამავალი (XVII ს.) პერიოდის ყდებისაგან.

XVIII ს-ში წიგნის ყდის გარეგნული მხარე მთლიანად იცვლება. ხის დაფების დათხელებამ და კიდეების ირიბად მოთლამ ყდა უფრო ნატიფი გახადა. ამ დროისათვის ყუა უფრო რელიეფური ხდება და, ერთგვარად, სამკაულის დანიშნულებასაც იძენს წიგნის სხვა ელემენტებთან ერთად (კაპტალი, ფორზაცი, სანიშნე, ტვიფრები). არის შემთხვევები როდესაც ტვიფრზე იკითხება მკაზმველის სახელი. ასოები, თავის მხრივ, ორნამენტის დანიშნულებასაც ასრულებენ. მედალიონზე გამოსახული ორნამენტებისა და ქართული ასოების შერწყმა მეტყველებს იმაზე, რომ ტვიფრი დამზადებულია საქართველოში და მისი ავტორი ქართველი გრავიორია. ცნობილია ჩაჩიკაშვილების ოვალური მედალიონი. ამ პერიოდის ქართული ხელნაწერი და ძველნაბეჭდი წიგნებისთვისაც, დამახასიათებელია ყდის ზედაპირის სადა გაფორმება. როგორც წესი, ქართული წიგნის ყდის გაფორმებისას ყურადღება ექცევა ყდის ცენტრალურ არეს, კუთხეებს, კიდეებს, ხოლო ყდის შიდა სივრცის დიდი ნაწილი (ტყავი) კი რჩება თავისუფალი, რომელზეც აქა-იქ შეიძლება შეგვხვდეს „შემავსებელი“ ტვიფრების სადა, ზოგჯერ „კომბინირებული“ სახეც კი, მაგრამ მკაზმველი, ყველა შემთხვევაში, ცდილობს არ გადატვირთოს ტყავის ყდის ზედაპირი. არის შემთხვევები, როდესაც ყდაზე გამოყენებულია ორი ან სამი ტვიფრის კომბინაცია, მაგრამ მკაზმველი ახერხებს ისე განალაგოს ტვიფრები ყდის ზედაპირზე, რომ მნახველს უჩნდება მრავალსახოვნების განცდა. ეს ცვლილებები ქართულ წიგნების ყდებზე მოიტანა დრომ, რაც გამოწვეულია ქართულ კულტურაზე ევროპული ხელოვნების გავლენით.

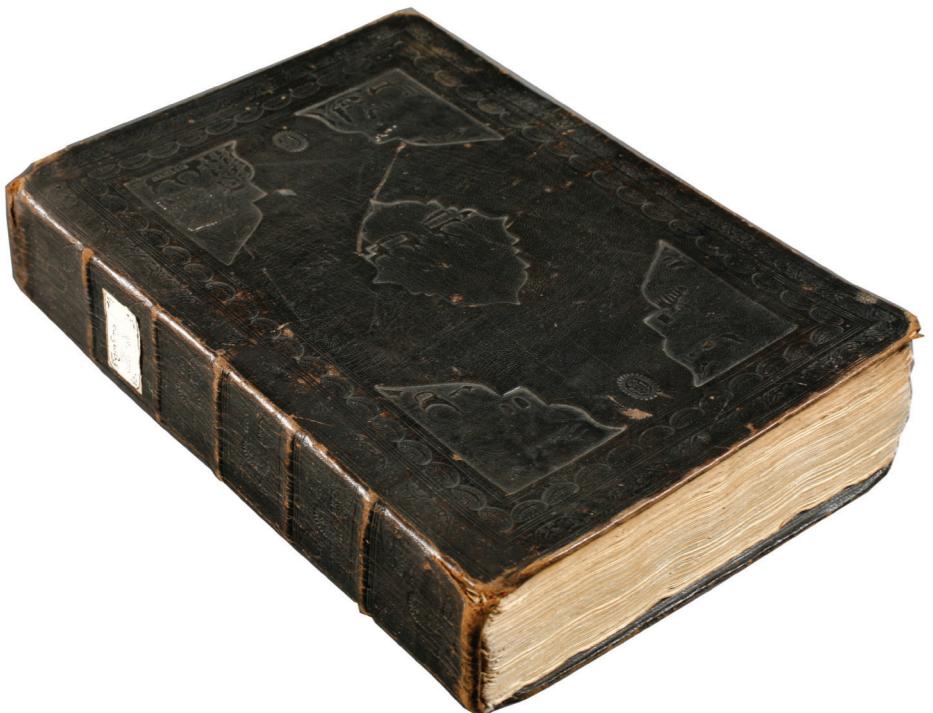

დღა ყავისფერი ტყავგადაკრული ტვიფრული ხის ყდა (ხის დაფები ირიბადა მოთლილი); ზედა ფრთა მსგავსია ქვედასი. გამოყენებულია დეკორატიული რკალი, ფოთლოვან-ყვავილოვანი და ნაისრული ფორმის მცენარეული ორნამენტისაგან შემდგარი ცენტრალური ტვიფრი; აქვს ორი მეტალის შესაკრავი; ფურცლების კიდეების ჩამონაჭერი შეღებილია წითლად. ყუაზე რელიეფურია შეკერვის ადგილები, ამოტვიფრულია ყვავილოვანი აქცენტები. ფორზაცად გამოყენებულია ცისფერი ქაღალდი. აქვს დაწნული კაპტალი.

შამნი. 1738 წ.

ყდა: XVIII ს., ზომა: 16×11 სმ.

H 15

შავი ფერის ტყავგადაკრული ტვიფრული ყდა; ირიბად მოთლილი ხის დაფები დაფარულია ტყავით: მიუყვება ორმაგი აშია (მცენარეული და დეკორატიული რკალის შემცველი), ზედაზე ფრთის ცენტრში გვხვდება ჯვარცმა, ქვედაზე კი – ღვთისმშობელი ყრმით. კუთხეებში გამოსახული არიან მახარებლები. ყუაზე რელიეფურია შეკერვის ადგილები, გაფორმებული ფოთლოვანი აქცენტებითა და ოვალური დამლით, იკითხება – SHI; გააჩნია ჭრელი ძაფებისაგან დაწნული კაპტალი; ფორზაცად გამოყენებულია თეთრი ჭვირნიშნიანი ქალალდი; ხელნაწერის მომგებელია გიორგი ბატონიშვილი.

იოანე ოქროპირი, იოანეს სახარების თარგმანება. 1768 წ.

ყდა: XVIII ს., ზომა: 32,5×22,3 სმ.

H 3

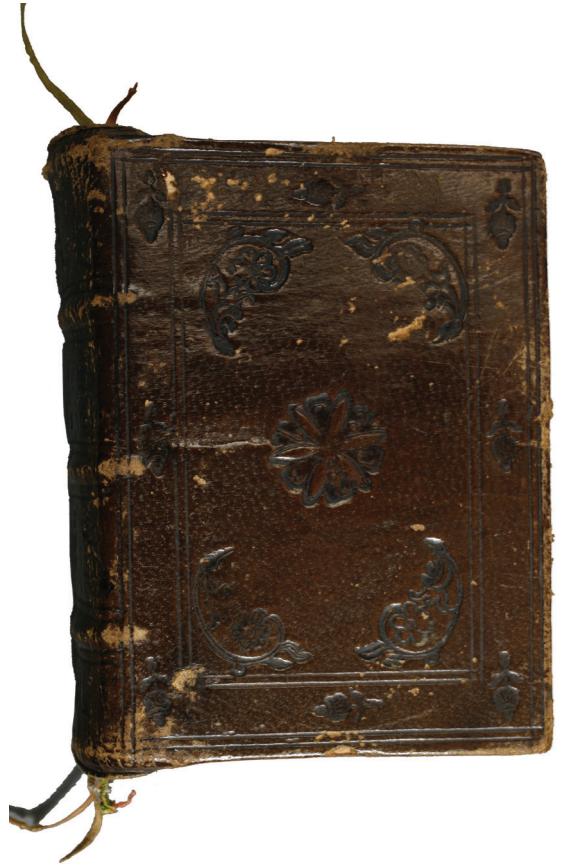

შავი ფერის ოქროტვიფრული ხის ყდა (ხის დაფები ირიბადაა მოთლილი); ყდის ზედაპირს აშიად მიუყვება ცალმაგი დეკორატიული ნახევარრკალი; ცენტრში მაცხოვრის გამოსახულებაა, კუთხეებში – ოთხი მახარებელი; თავისუფალ ადგილს ავსებს ფოლოვან-ყვავილოვანი და ვარდული ტიპის ტვიფრები. ფურცლების ჩამონაჭერი მოოქროვილია. ნიგნი იკვრებოდა ორი მეტალისთავიანი შესაკრავით; ხელნაწერზე დართულ ანდერძიდან ვიგებთ, რომ ნიგნი XVIII ს-მდე ორგზის ჩაუსვამთ ყდაში.

ოთხთავი. XII-XIII სს.

ყდა: XVIII ს-ის 60-იანი წნ., ზომა: 25,4×18,8 სმ.

Q 883

მუქი ყავისფერი ოქროტვიფრული ყდა (ხის დაფები თხელია, ირიბადაა მოთლილი); ყდის ზედაპირზე გამოყენებულია ფოთლოვან-ყვავილოვანი ორნამენტები; ქვედა ფრთის ცენტრში ამოტვიფრულია ვარდული ტიპის მედალიონი, რომელზეც მხედრულით იკითხება: „ზოსიმე“; ყუაზე რელიეფურია შეკერვის 4 ადგილი, ამოტვიფრული; ძაფებისაგან დაწყულ კაპტალებს ფარავს ყუიდან გადმოსული ტყავი.

ოთხთავი. XVII ს.

ყდა: XVIII ს., ზომა: 12×8,5 სმ.

H 2127

ყავისფერი ტყავგადაკრული მუყაოს ოქროტვიფრული ყდა; კარგ მდგომარეობაში; ზედა ფრთაზე ამოტვიფრულია ოვალურ მედალიონში ჩასმული ჯვარცმა, ქვედაზე კი – ოვალურ მედალიონში გამოსახულია ორი ადამიანის ფიგურა მდგომარე პოზაში, ერთ-ერთი მათგანი ნიმბოსანია. კუთხეებში ამოტვიფრულია ქერუბიმები. კაპტალი არ აქვს. ფურცლების ჩამონაჭერი დაჭრელებულია; მცირე ზომის ნიგნი ჩადებულია ფარჩისგან დამზადებულ ბუდეში; ყდა განიცდის ევროპულ გავლენას.

დაუჯდომელი. 1747 წ.

ყდა: XIX ს., ზომა: 5×3,5 სმ.

Q 369

თეთრი ფერის ტყავგადაკრული ოქროტვიფრული ყდა (ხის დაფები ირიბადაა მოთლილი); აშიად მიუყვება მაქმანის მაგვარი ნაზი ორნამენტი. ზედა ფრთის ცენტრში გვხვდება ჯვარცმის სიუჟეტი, ქვედაზე კი – ლვთისშობელი ყმით; ყუაზე რელიეფურია შეკერვის ადგილები, რომელთა შორის ამოტვიფრულია მცირე ზომის მცენარეული ორნამენტის შემცველი რომბისა და კუთხის ტვიფრები (იკითხება განმარტებითი ნარნერა ლათინური ასოებით); აქვს ზოლებიანი ქსოვილის კაპტალი, ფორზაცებად გამოყენებულია XIX ს-ის მარმარილოს ქაღალდი; ნიგნი იკვრება ორი მეტალისთავიანი ტყავის თასმით; კიდეების ჩამონაჭერი ოქროტვიფრულია.

ოთხთავი. 1719 წ.

ყდა: XIX ს-ის II ნახ., ზომა: 14,5×10 სმ.

Q 85

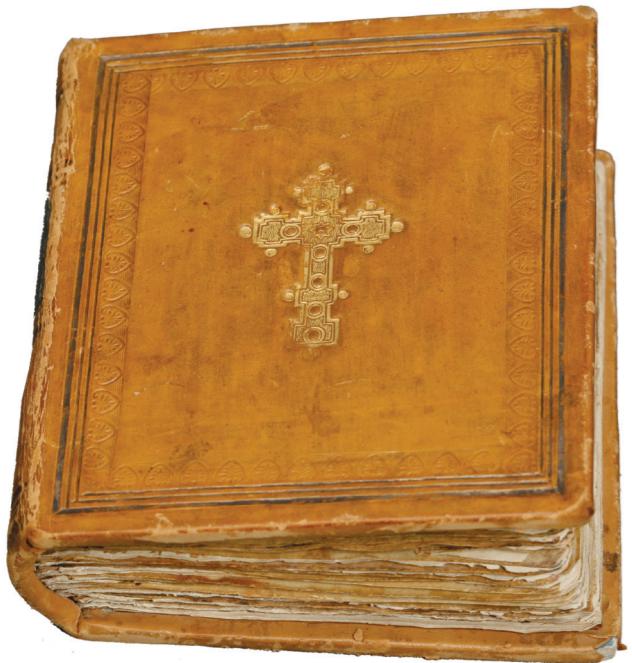

ნითელი ფერის ტყავგადაკრული
ოქროტვიფრული მუყაოს ყდა; ყდის
ზედაპირს კიდეზე მიუყვება ორმაგი
აშია: I. ცენარეული ორნამენტის უწყვეტ
მწკრივს წარმოადგენს, II. მაქმანის
მსგავსს. კუთხეებში გამოყენებულია
დეკორატიული შემავსებელი ტვიფრები,
ცენტრში ამოტვიფრულია განსხივებული
ჯვარი, თავზე გვირგვინით, რომელსაც
აკრავს მცირე ზომის დეკორატიული
ბურთულები. ქვედა ფრთაზე აშიები
იგივეა, ცენტრში გამოსახულია გვირგვინი;
ყუა ამოტვიფრულია; კაპტალი არ გააჩნია;
ფორზაცად გამოყენებულია XIX ს.
ცისფერი სქელი ქაღალდი; ფურცლების
კიდეების ჩამონაჭერი ოქროტვიფრულია.

მექორნინეთა ყურადღება. XVIII ს.

ყდა: XIX ს., ზომა: 16,5×10,7 სმ.

Q 1484

ლია ფერის ოქროტვიფრული ხის ყდა.
ზედა ფრთაზე ამოტვიფრულია ჯვარი,
ქვედაზე – ბარძიმი. ყუაზე გვხვდება
ლათინური ასოებით ამიტვიფრული
განმარტებითი წარწერა.

საგალობელთა კრებული.

ჭილ-ეტრატი. IX ს.

ყდა: XIX ს., ზომა: 12×10 სმ.

H 2123

ხელნაწერი ჩასმულია მუქმწვანე ფერის ოქროტვიფრულ მუყაოს ყდაში; აშიად
მიუყვება დეკორატიული ჯაჭვისებული ორნამენტი, კუთხეებში თითო ყვავილოვან-
მცენარეული აქცენტია, ყუა – ამოტვიფრული; ყუაზე ჩადგმულია წითელი ტყავი,
რომელზეც იკითხება რუსული განმარტებითი წარწერა; აქვს ღრმად ჩამჯდარი
კაპტალი; ფორზაცად გამოყენებულია XIX ს-ის ჭრელი ქაღალდი, ფურცლების
ჩამონაჭერი ოქროტვიფრულია; ხელნაწერი რესტავრირებულია XIX ს-ში; ტიპური
ევროპული ყდა.

წიგნი დევს ტყავგადაკრულ ტვიფრულ მუყაოს ბუდეში; აშიად მიუყვება მაქმანის
მსგავსი ორნამენტი; სადღესასწაულო. XVIII ს.

ყდა: XIX ს., ზომა: 20×15 სმ.

A 1491

ზოგადი პიკლიობრაცია

24. მაჭავარიანი ე. მხედრული დამწერლობის ადრეული ნიმუშები: მრავალთავი, III, თბ., 1973
25. მაჭავარიანი ე. ქართული ანბანის გრაფიკული საფუძვლები, თბ., 1982
26. მაჭავარიანი ე. ქართული ხელნაწერები, თბ., 1970
27. პალეოგრაფიული ძიებანი. კრებული, N1-2, თბ., 1965-1969
28. პატარიძე რ. ქაღალდის დამუშავების საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში: პალეოგრაფიული ძიებანი, 1, 1965
29. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერები (A კოლექცია), თბ.: ტ. 1 (1), ელ. მეტრეველის რედაქციით – 1973; ტ. 1 (2) ელ. მეტრეველის რედაქციით – 1976; ტ. 1 (3), ელ. მეტრეველის რედაქციით – 1980; ტ. 1 (4) ელ. მეტრეველის რადაქციით – 1985; ტ. 2 (1), ელ. მეტრეველის რედაქციით – 1986; ტ. 2 (2) მ. ქავთარიას რედაქციით – 2003, ტ. 4, კ. კეკელიძის რედაქციით – 1954; ტ. 5 კ. კეკელიძის რედაქციით – 1955
30. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის (II) კოლექცია. თბ., ტ. 1, ილ. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით – 1947; ტ. 2, ილ. აბულაძის რედაქციით – 1946; ტ. 3, კ. კეკელიძის რედაქციით – 1948; ტ. 4, კ. კეკელიძის რედაქციით – 1950, ტ. 5, ა. ბარამიძის რედაქციით – 1949; ტ. 6, ა. ბარამიძის რედაქციით – 1953
31. ფსალმუნი. ახალი შესწორებული გამოცემა მოამზადა ედიშერ ჭელიძემ, თბ., 2002
32. ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები, X-XIII სს. ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა მზ. შანიძემ, თბ., 1960
33. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. მუზეუმის ახალი (Q) კოლექცია.
34. ილ. აბულაძის რედაქციით, თბ., ტ. 1 – 1957; ტ. 2 – 1958; ტ. 3, მ. ქავთარიას რედაქციით – იბეჭდება
35. საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემია, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი, ხელნაწერთა აღწერილობა. თბ., I, კ. კეკელიძის რედაქციით – 1960; II მ. ნიკოლეაშვილის რედაქციით, – 1964
36. სურგულაძე მ. ძველი ქართული პალეოგრაფიული ტერმინები, თბ., 1978
37. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ათონური კოლექცია, ელ. მეტრეველის რედაქციით, I, თბ., 1986
38. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი ქართველთა შორის ნერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადობის (S) კოლექციისა. ელ. მეტრეველის რედაქციით, თბ.: ტ. 1 – 1959; ტ. 2 – 1961; ტ. 3 – 1963; ტ. 4 – 1965, ტ. 5 – 1967; ტ. 6 – 1966; ტ. 7 – 1973
39. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. სინური კოლექცია. ელ. მეტრეველის რედაქციით თბ., ნაკვ. 1 – 1978; ნაკვ. 2 – 1979; ნაკვ. 3 – 1987
40. ქაჯაია ლ. განკვეთილობის ნიშნები ძველ ქართულ ხელნაწერებში: პალეოგრაფიული ძიებანი, 1, 1965
41. ქაჯაია ლ. ადიმის თოხთავის რედაქციის ახლად გამოვლენილი ხანძეტი ფრაგმენტი: გელათის მეცნიერებათა აკადემიის უურნალი, 8, 2003, გვ. 8-18
42. ქაჯაია ლ. ნმ. ქრისტინას ნამების ხანძეტი რედაქცია: გელათის მეცნიერებათა აკადემიის უურნალი, 3, 2006, გვ. 40
43. შანიძე ა., ქართული ხელნაწერები გრაცში. ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, IX, 1929
44. შანიძე ა. რეცენზია გ. ნერეთლის ნაშრომზე „არმაზის ბილინგვა“: „მნათობი“, N 9, თბ., 1949
45. შანიძე ა. უძველესი ქართული ტექსტების აღმოჩენის გამო: ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, 1957, გვ. 235-296
46. შანიძე ა. ხანძეტი მრავალთავი: თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VII, 1927, გვ. 98-159
47. შანიძე ა. ჰაემეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა: თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, III, 1923, გვ. 354-388
48. შარაშიძე ქრ. ქართული ანბანი მეცხრამეტე საუკუნეებდა: ქართული წიგნის ბიბლიოგრაფია, თბ., 1941
49. ჩაგუნავა რ. გახტანგ ბაგრატიონის საბუნებისმეტყველო სამეცნიერო მოღვაწეობა (საბუნებისმეტყველო დარგები და ტექნიკა), თბ., 1990
50. ნერეთელი გ. არმაზის ბილინგვა: ენიმების მოამბე, XIII, თბ., 1942.
51. ნერეთელი გ. უძველესი ქართული ნარწერები პალესტინიდან, თბ., 1960
52. ნერეთელი კ. საქართველოში აღმოჩენილი არამეული ნარწერები და მათი ისტორიულ-კულტურული მნიშვნელობა: სემიტოლოგიური და ქართველოლგიური შტუდიები, თბ., 2001
53. ჭუმბურიძე ზ. ქართულ ხელნაწერთა კვალდაკვალ, თბ., 2000
54. სუსკივაძე ი. ქართული საერთო ლიტერატურა, XVI-XVIII საუკუნეები, თბ., 1976
55. ჯავახიშვილი ივ. სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ., 1947

56. ჯავახიშვილი ივ. ქართული დამწერლობათნცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია: თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. IX, თბ., 1996
57. ჯანაშვილი მ. რა დროს და საიდან შემოიღეს ქართული ანბანი: „ივერია“, 127-128, 1887
58. Birjall J. N. *Khanmati Fragments of the Senoptoc Gospels from Ms. Vind Georg.* 2: Oriens Christianus, B 55, 1977
59. Birjall J. N. *Palimpsest Fragment of a Khanmeti Georgian Version of I Esdras:* Le Museon, LXXXV, 1-2, 1972
60. Blake R. P. *Khanmeti Palimpsest Fragmenter of old Georgian Version of Jeremiah:* The Harvard Theological Review, XXV, N 3, July, 1932
61. Boeder W. *Zur Analyse des altgeorgischen Alphabets:* Zeitsehrift fur Russischunterstehung: Hamburg, 1975
62. Catalogue des manuscrits géorgiens de la Bibliothèque patriarchale grecque à Jérusalem, par R. P. Blake, Revue de l'Orient chrétien, t. III(XXIII) 1922-23, n.3-4; t. IV(XXIV), 1924, n. 1-4; t. V (XXV), 1925-26 n. 1-2
63. Catalogue des manuscrits géorgiens de la Bibliothèque de la laure d'Iviron au Mont Athos, par Blake R. P., Revue de l'Orient chrétien, t. XVIII(XXVIII), 1931-32, n. 3-4; t. IX (XXIX), 1933-34, n. 1-2; t. IX(XXIX), 1933-34, n. 3-4
64. Esbroek M. van, *Les plus anciens Homeliaires géorgiens*, Louvain – la-Neuve, 1975
65. Garitte G. *Catalogue des manuscrits géorgiens Litteraire du Mont Sinaï*, Louvain, 1956
66. Garitte G. *Un index géorgien des lectures évangélique selon l'ancien rite de Jérusalem:* Le Muséon, t. LXXXV, fasc. 3-4, Louvain, 1072
67. Guignard J. *Reliure, Encyclopaedia universalis*, vol. 14, Paris, 1975
68. Monumanta Iberica antiquiora, *Textus chanmeti et haemeti ex inscriptionibus, s. Biblic's et Patribus*, Collegit et in linguam latinam convertit addito Glosario Joseph Molitor, Louvain, 1956
69. Regemorter B. van, *La reliure des manuscrits Grecs*, Scriptorium, vol. 8, 1954
70. Regemorter B. van, *La reliure Byzantine*, Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art, vol. 36 (1967), Bruxelles, 1969
71. Salia K. *Note sur l'origine et l'age l'alphabet géorgien:* Bedi Kartlisa, 15-16, (N43-44), Paris, 1963
72. *The Old Georgian Palimpsest Codex Vindobonensis georgicus 2*, v. 1, ed. by Jost Gippert, in co-operation Zurab Sarjveladze and Lamara Kadjaia: Monumanta Paleografica Mediaeaevi, s. Iberici-Caucasica, Brepols, 2007
73. Гамкрелидзе Т. Происхождение и типология алфавитной системы письма: Вопросы языкоznания, Москва, №5-6, 1988
74. Джанашвили М. Описание рукописей Тифлисского церковного музея, кн.1, Тифлис, 1908
75. Жордания Ф. Описание рукописей Тифлисского церковного музея, Тифлис, 190
76. Кения Р. Особенности декоративного убранства окладов Евангелий, IV Международный симпозиум по грузинскому искусству. Тбилиси. 1983.
77. Киселева Л. Западно-европейская книга XIV-XV вв., Ленинград, 1985
78. Mapp H.. Описание грузинских рукописей Синайского монастыря, М-Л., 194
79. Самински А. *Местийское евангелие. Лик Грузии на фоне Византии.* Древнерусское искусство. С. Петербург. 2002
80. Самински А. *Оклад лабсакалского евангелия Грузинской константинопольской рукописи второй четверти XII в.* Древнерусское искусство, С. Петербург. 2004.
81. Такаишвили Е. Описание рукописей Общества распространения грамотности среди грузинского населения (I- 1902-1904, II-1906-1912)
82. Цагарели А. Сведения о памятниках грузинской письменности (I – 1886, II – 1889, III – 1894)
83. Церетели Г. *Армазская билинга. Двуязычная надпись, найденная при археологических раскопках в Мцхета-Армази*, Тбилиси, 1941
84. Церетели Г. Армазское письмо и проблема происхождения грузинского алфавита: Эпиграфика Востока, 2, Ленинград, 1948, 3, Ленинград, 1948
85. Цагарели А. Памятники грузинской древности в Святой земле и на Синае: Православный Палестинский Сборник, СПб., 1888
86. Цагарели А. Памятники грузинской древности в Святой земле и на Синае: Православный Палестинский Сборник, СПб., 1888
87. Шанидзе А. Данные греко-пехлевской билингвы из Армази для истории термина *ეზოსმოდღუარი* в древнегрузинском: საქ. მეცნ. აკად. გამზ. მთამბ. N1, 1960.
88. Шварц Е. М., *О Византийском влиянии на русский переплет.* Вспомогательные исторические дисциплины, XXI, Ленинград, 1991.
89. Шмерлинг Р. Художественное оформление грузинской рукописной книги IX-XI вв., Тбилиси, 1976

გთხარსი

ნინასიტყვაობა.....	5
ქართულ ხელნაწერთა შექმნისა და გადანაცვლების რუკა (V-XVII სს.).....	6
ძართული ცერილობითი კულტურის სათავეები.	
დამცერლობის ნარმობობა (ნესტან ჩხიოვაძე).....	7
სასულიერო ხელნაწერები	
(ნესტან ჩხიოვაძე, ლელა შათირიშვილი).....	13
საერო ხელნაწერები (თამარ აბულაძე).....	91
საწერი გასაღა (ნესტან ჩხიოვაძე).....	134
ყდა (მაია კარანაძე)	148
ძირითადი ბიბლიოგრაფია	186

გარეკანის პირველ გვერდზე:

მამუკა თავაქარაშვილი. „ვეფხისტყაოსანი“. 1646 წ.

სილაცია ეროვნული ცენტრი

0193 თბილისი, მერაბ ალექსიძის ქ. 1/3. ტელ.: 995 (22) 36 41 85

www.manuscript.ge info@manuscript.ac.ge

1/3 M. Alexidze str., Tbilisi 0193, Georgia. Tel.: 995 (22) 36 41 85

NATIONAL CENTRE OF MANUSCRIPTS

